

НАША НІВА

Беларуская газета

№10, 1994

НОБЭЛЕЎСКАЯ ПРЭМІЯ ў літаратуры: сёлетні ляўрэат японец Кэндзабура Оэ, колішні — сэрб Іва Андрыч, верагодны беларускі прэтэндэнт Васіль Быкаў.

ПЯЦЬ ЛЕПШЫХ ГІСТАРЫЧНЫХ КНІГ пасьяваеннага часу. Рэдакцыя «НН» правяла апытаньне сярод спецыялістаў. Спаміж дзясяткаў кніг наймаўсцей называліся наступныя: М.Ермаловіч. Старажытная Беларусь; Ю.Турунак. Беларусь пад нямецкай акупацыяй; М.Ермаловіч. Па сьлядах аднаго міфа; Н.Улашук. Очерки... і Введение...

МАГІЛЕЎСКИ НУМАР «НН». Усю мінулую восень мы рыхтавалі наступны нумар газеты, які будзе прысьвечаны самаму беларускаму гораду ў Беларусі.

КАРАЛЕЎСТВА БЕЛАРУСЬ

Здымак з архіву Міхася Раманюка

АДСЯЧЭНЬНЕ ПРАСТОРЫ

Мікола Сердзюкоў

I. Дзьверы

Размова атрымалася працягла. Яна яшчэ ня скончылася, калі Філізаф сабраўся пайсьці. Узяўшыся за ручку дзьвярэй, ён, нібы спавіты філязофскаю мглою, павярнуўся да мяне й сказаў, думачы, што ўжо зусім на разьвітаньне:

— Вы ставіце мне такія пытаньні, нібы я той, хто стварыў сьвет.

Голас быў ціхі, амаль малітоўны шэпт. Тады я спытаў у яго іначай:

— А дзе той, хто стварыў?

Рыторыка. Мяне, калі прызнацца, цікавіла інашэ.

II. Шкарлупіна

Некалі мы з Валодзем Баброўскім, маім гомельскім сябрам, якога ўжо няма, сабраліся за Сож. Каб дыхнуць вольнага ветрыку, паляжаць дзе на траве, глядзячы ў блакіт і на аблочки, паленавацца. Толькі перайшлі мост — насустрач мужчына ня самага маладога веку. Баброўскі штурхануў мяне ў плячо.

— Зьвярні ўвагу. Я табе пра яго сёе-тое раскажу.

Ну, ня вельмі высокі, з сытым живоцікам, з плёхам — як зь медалём за выслугу гадоў. Чаго глядзець... Уваччу ў мяне зьзялі-мітусіліся залатыя водбліскі, бо ілuchy па мосьце, я пазіраў уніз, на раку, на асколкі сонца ў дрыготкай валзе.

Нават заўзятаму гараджаніну зрадку надакучвае горад, бясконца чарада твараў на шэрым

асфальтавым фоне, нават заўзяты гараджанін зрадку шукае іншыя аплікацыі: вунь жоўта-белае на зялёным — рамонкі, вунь лісьліва падбіраецца да іх фіялетавае бярозка... Ужо за мостам можна зрабіць вялікія адкрыцыі натураліста: у ліпені арабінавыя гронкі зусім жоўтыя (толькі ў жніўні зачэпяцца за іх чырвоныя іскрынькі), а зарасьнікі скрыпена падобныя на сіне-ружовыя вяршыні пірамід... Гані далей асацыяцыю пра Эгіпэт або зірні на мазаіку канюшыны (чаргаваньне ружовых і белых галовак) і перакруці думку на сучасную вытворчасць плястмас. І мне, урбаністу, ёсьць як разьфуляцца на прыродзе.

Валодзя крыху забытаў асацыяцыі.

— Прозьвішча мужчыны Капцэвіч. Інжынэр. Да пары ўсе знаёмыя лічылі яго разважлівым і сур'ёзным. Раптам — здарэньне... Як быццам звычайнае. Дакладней са звычайнага атрымалася не паймі-разьбяры. У лесе, гуляючы, ён раскусваў дзецям арахі й закашляўся. Чаго? Што? Шкарлупіна трапіла, як кажуць мэдыкі, у дыхальныя шляхі. Але неўпрыкмет, ён не асэнсаваў гэтага!

Ідзе час, прыступы кашлю не сьціхаюць. Паласкаў горла, грэў — усё адно. У кватэры ці ў канструктарскім адзеле, дзе ён сядзеў з калегамі, мэбля трэслася ад ягонага буханьня. Інгаліяцыі, электрапрацэдурны таксама не памаглі. Мэдыкі зьянілі на рэнтгенаўскія здымкі лёгкія. Нічога. У рошце рэшт трапіў інжынэр на апэрацыйны стол, хірург распаласаваў бедака ды зноў зашыў, ня убачыўшы ніякага страху.

Працяг на старонцы 4

Дзённік прыватнага чалавека

Прэзідэнт пабываў у Краснадарскім краі, дзе ў вёсцы ўжо правалі прыватызацию. Ну, і як эфектыўнасьць? — спытаўся прэзідэнт. Анік, — адказалі краснадарцы, — разлік на ўласніка не апраўдаўся! Не прыжываецца ўласнік у славянскім сьвеце!

А ў Польшчы, у Чэхіі, у Славакіі?

Мабыць, праблема не ва ўласніку і тым больш не ў «славянскім сьвеце», а ў тым, каб людзі адвыклі ад камандзіра. Прэзідэнт мусіў бы кіраваць монтальнасьцю, псыхікай, стэрэатыпамі народу, а ня коштамі бутэлькі малака ці бохана хлеба. Прэзідэнт — мудры чалавек, інтэлектуал, айцец нацыі, а не камандзір, бацька-атаман, дырэктар. Бо гэта нацыя, а ня рота, ня банда і не саўгас. Між тым,

выступы А.Лукашэнка больш падобныя якраз да саўгаснай плянёркі. Ёсьць два дзясяткі пэрсаніфікаваных функцыянераў-міністраў: ты зробіш гэта, а ты адкажаш за тое... і ёсьць безаблічны народ — мільён пэнсыянераў, два мільёны моладзі... Як разгледзець у іх ўласніка? Гэта праблема прэзідэнтавага зроку.

Увесь эпізод беларускае гісторыі, пазначаны імем першага прэзідэнта — нібы эпізод з кніжкі якога-небудзь беларускага пісьменьніка. Але тут няма ані асаблівага псыхалогізму, ані філязофскага падтэксту, ані драмы асобаў. Брыль і Адамчык такога ня пішучь. Гістарычны вакуум на імгненне стаў зорным часам для літаратурных пасрэднасьцяў і ваяўнічых ніштоў у палітыцы. Пакуль будуць замененыя цэнікі на грамадзкай дошцы хаштоўнасьцяў, на высокія крэслы ўзьлезьлі і жук і жаба. Узьлезьлі, праўда, не кіраваць, а пасядзець. Ва ўсім астатнім сытуацыя нагадвае паслярэвалюцыйную, калі камандзірамі сталі «людзі з народу». Адно суцяшае, што гэтым разам наперадзе не які-небудзь новы гістарычны экспэрымэнт, а якраз наадварот — прыклад іншых краін.

У Вільні ў Саюзе Пісьменьнікаў выступаў Васіль Быкаў. Гаварыў шмат пра палітыку, хваліў Пазьняка. Быкаў паў-

сюль вылучае Пазьняка, таму што зразумёў адну сакрэтную рэч: найлепшым прэзідэнтам для Беларусі сёньня быў бы якраз ён, Быкаў. Ён ведае ўсё, што ведае нацыя, і адчувае, што трэба, каб ёй было лепей.

Я слухаў Быкава й думаў пра тое, што як прэзідэнт ён мог бы ўзначаліць любую краіну. Гэта, калі хочаце, унівэрсальны крытэрыў пры выбары прэзідэнта: сапраўдны прэзідэнт можа ўзначаліць любую краіну. Калі ёсьць мудры чалавечышча, усё астатняе — дэталі. Прэзідэнт ня мусіць бытаваць ў дэталях, ён кіруе сьвядомасьцю народу.

Хлопчыкі сасьпяваюць марудней за дзяўчынак, а беларусы — марудней за сваіх суседзяў... На нейкі час мне падумалася, што ўзначальваць нашу нацыю мусіць пажылы чалавек, а не маладзён. Маладым у нас традыцыйна не давяраюць. Балаўство, кажуць, а не палітыка.

Зьмены ў сьвядомасьці — гучыць занадта агульна й неадчувальна, калі ніякіх такіх зьменаў няма. Між тым, гэта самае йстотнае, што мусіць адбывацца сёньня.

Пару дзён таму я глядзеў дакумэнтальны фільм пра знос помніка Леніну на Лукішках у Вільні. Глядзеў як на фільм Эйзенштэйна. Народ — чыста рэвалюцыйныя матросы, дарма

што ў цывільным, але са сьцягамі — кінуўся на вызвалены пастамэнт з крыкамі й дзіцячай радасьцю. Калі гэта было? У 1991-м, пасля жнівеньскага маскоўскага пучу. Я тады таксама трапіў на гэты знос Леніна і, памятаю, што радасьць была паважная, *дарослая*.

Ленін у Вільні зьнік адразу й адусюль. За тры гады пра яго і пра камунізм было сказана ўсё, што толькі можна было сказаць. І сёньня публічна сварыцца на іх — недарэчна, не ўспрымаецца. Што толку спрачацца з тым, чаго ўжо даўно няма і пра што ўжо нічога не нагадвае ў жыцьці...

Камунізм пачынае выглядаць па-іншаму. Гэта сапраўды быў апошні шанец уладкаваць сьвет на прынцыпах усагульнае роўнасьці й братэрства, самая сьветлая мара, як вяртаньне ў дзяцінства. Толькі ж так не бывае. Немагчыма ўсіх зь дзіцячай упартасьцю й нігілізмам прымусяць быць аднолькава шчаслівымі паводле нечага рэцэпту шчасьця... Камунізм ператвараецца ў тэкст. І калі ён зусім перастае быць практыкай, тады зьнікнуць эмоцыі ў дачыненні да яго, тады мы скажам, што перагарнулі старонку гісторыі, што адбыліся зьмены ў сьвядомасьці, што камунізм — гэта толькі «высокае неба ідэала». Як вечнае жыцьцё. Ня больш.

16 чэрвеня Міжнародная Асацыяцыя Беларусістаў паставіла хадаінічаць аб вылучэньні Васіля Быкава на Нобэлеўскую прэмію ў літаратуры.

Далейшым крокам быў зварот да Стафана Скота, сябра МАБ у Швэцыі, перакладчыка В.Быкава. Вітаўт Кіпель абяцаўся правесці перамовы з Ч.Мілашам і І.Бродзікім — патрэбныя рэкамэндацыі ляўрэатаў. Зьявіцца таксама будзе Саюз Пісьменьнікаў Беларусі.

Васіль Быкаў (1924) — нар. у сялянскай сям'і на Віцебшчыне. Вучыўся на скульптурным аддзяленьні Віцебскага мастацкага вучылішча. У часе 2-й сусьветнай вайны быў камандзірам узвода. Пасля дэмабілізацыі (1947) працаваў мастаком і стыльрэдактарам у газэце, нейкі час зноў служыў у войску. З 1956 жыў у Горадні, з 1978 — у Менску.

Аўтар псыхалогічных апавесцяў, у якіх на матэрыяле вайны паказаныя паводзіны чалавека ў скрайніх сытуацыях («акопная праўда»), ўвасоблены беларускі мэталітэт. Пасля апавесці «Мёртвым не баліць» (1965) Быкаў заслужыў непрыхільнасьць савецкага афіцэру і вядомасьць у сьвеце, у апавесці «Знак бяды» (1982) стаў выразна нацыянальным пісьменьнікам. У пачатку 1980-х быў вылучаны на Нобэлеўскую прэмію, але замест яе атрымаў Героя Сацыялістычнай Працы і Ленінскую прэмію СССР.

АСТРАНАМІЧНАЯ ВОСЕНЬ

ЛІСТЫ З ГОРАДНІ

Сяргей Астраўцоў

1. Апошні дзень лета. «Прэс-канфэрэнцыя» ў Новым замку. Праз гадзіну я ўцёк. Было пахмурна, і балела галава. Ехаць тралейбусам не захачелася. Цераз мост зайшоў пад браму на старазамкавы мур. Вядомы здымак, на якім Васіль Быкаў адсюль глядзіць на Нёман, удалечыню. Спусьціўся па Старазамкавай вуліцы да ракі. Багата рыбакоў. Вада балотнага колеру. Нёман увесь у выцягнутых каменюкаватых выпачках, моцна зьмялеў. Пад плотам тэлефонная кабінка без тэлефону. Сухалупны знак з катвігаю, паржавелы.

Я ўзняўся каля Новага мосту й дачкаўся тралейбуса. Заехаў у кнігарню і нейкі рашуча выкупіў 6-томнік Хэма. Падабенства: ён займаўся палітычнай журналістыкай, чаго не хацеў рабіць... У ягонай жонкі на Ліёнскім вакзале ў Парыжы скралі чамадан зь згоннымі рукапісамі. Але ён кінуў аднойчы газэты дзеля літаратуры. Першы зборнічак абразкоў выйшаў у яго накладам 300 штук, другі — зусім 170. Але абодва ў Парыжы.

Чацьвертае, нядзеля. Прыемнае абуджэньне: дождж, грывоты.

3 Рым у рукой дастаць, але Папа не паехаў у Сараева, каб сэры не пастралалі пілігрымаў. Букет падзей. Выведзена расейскае войска з Латвіі, Эстоніі й Нямеччыны. Скончылася канчаткова апошняя сусьветная вайна. У Бэрліне яны неахвотна сьпявалі перад Ельцынам і Колем «Прощай Германия, прощай!» А Ельцын сьмешна «дырыгаваў» нямецкім аркестрам, вельмі падобны да няўкладнага мадзьведзя. Расейцы гэтага, здаецца, не паказалі. Смаргонская акадэмія дый годзе! Кубінцы ўцакаюць з роднага «вострава свабоды». З Кубы на Кубу (у Гуантанама некаторыя гінучы на мінах), болей на Флярду, а таксама — куды атрымаецца. 27 асобаў дасталіся да Кайманавых выспаў, у акіяне нарадзілася дзяўчынка. 18 тысячаў за жнівень, у верасні лічба ўцэкачоў павялічылася да 25000. У Штатах абураныя бязьдзейнасьцю кубінскіх уладаў. Фідэль забараніў браць дзяцей. Усё, што ён цапер мог зрабіць. А на пачатку ўцэкаў быў бунт. У Польшчы хваля фальшывых тэрактаў. «Бомбы» падкладае нейкі «гумісь», г.зн. мадзьведзятка Гамі зь вядомага мультфільма. Палякі летась набылі 14 млн. прэзэрватываў. Усё падлічана. 2 гады таму на кожнага сэксуальна актыўнага паляка прыпадала па 1,5 прэзэрватыва, а сёлета ўжо па 4,5. Ірляндзкая Рэспубліканская Армія раптам складала зброю. Пасля 25-гадовага змаганьня. 3160 ахвяраў. Мне часам здавалася, каб я быў ірляндцам... Пацешыцца зь міру не далі праціўнікі ІРА з арганізацыі «Барацьбіты за свабоду Ольстэра» (у складзе аднак Злучанага Каралеўства). У нас такіх хоць пазычай, толькі што зброю пакуль не ўжываюць. Я сасніў прэзідэнта, гутарку зь

ім. Пра што? Ня памятаю. Цяжка сабе ўявіць. 250 амэрыканцаў прыбылі на Тоцкі палігон на супольныя з расейцамі вайсковыя вучэньні.

Прывыканьне да «новых» грошай, без нуля. Сур'ёзны жарт: я ўжо перайшоў на новыя грошы. Перастаў, значыцца, называць усе кошткі ў дзясятках-сотках тысяч і мільёнах. Гэта — праз 25 дзён пасля дэмінацыі. А нашыя бацькі часам яшчэ праз 25 гадоў любілі дадваць лішні нуль, нібы настальгуючы па сваёй маладосці, калі адбылася хрушчоўская грашовая рэформа. Халодны дзень. Кава я знайшоў толькі ў вузкім задымленым падвальчыку з расейскай шылдай. Зьнянацку пачынаю разумець, што ў чарзе я адзіны мужчына. Зазіраю ў невялікі пакой за столікамі — тое самае. Лесьбянская кавярня? Месяца збору прастыгутак?

2. Увесь час пішу і заўсёды няма чым. Нарэшце нагледзеў у «Гродсоўпе» 6-дальвовую асадку, самую танную. Чорна-залатую, зграбную, з пазалачонам пёркам. «Паркер» ці «Пэлкан», ужо ня памятаю. Разглядаў яе, надзеў каўпачок на «хвост» і ня здолеў зьняць. Дзяўчына пачала калуцаць і таксама не дала рады, мне адхацелася купіць асадку.

Пэрыядычныя крызысы з кавай. За лета выпіта шмат вострай і нясмачнай, для «экспрэсу». Я не жадаю купіць экспрэс, мне ўстыла молатая вакуумная кава. Купілію ў сталіцы вялікую бляшанку з карцінкамі нямецкага хутару ў розных поры году. Яна таксама пасрэдная. Бязглуздая размова з Ш. Ён расчараваўся ў Мэркьюры. Маўляў, гамасэк, і ўсе песні ў яго пра гэта. На вуліцы самая танная ежа — бананы, як некалі было ў Беластоку, а мяне маглі гэтага ўцяміць. Зрэшты, у нас усё адно не было на іх грошай.

Сон? Аповед? Жанчына за рулём (нібы кепская прыкмета, як і на караблі). Ехала зусім няхутка. Быў туман. Затармазіла раптам. Сьледзіла некалькі машын — адна ў адну. Як кансэрвавыя бляшанкі. Але ўсе жывыя й нават не параненыя. Атрымалася неяк зусім па-жаночку. Ішла, зьнянацку схілілася, каб падцягнуць калготкі.

Шалёная язда назад. Машыны амаль няма. Цёмна. Блякла-шэры месяц прасьвечвае нібы папярковы. Штосьці японскае — рассоўная сьценка пакоя, гэтар ценяў. Потым тоне ў аблоках. Цемра, вецер. Рухавік старэнькага Ікаруса гэтак раве, ажно вібруе. Перад Дзітвой пачынаецца моцны дождж. За мостам мы ледзь не зьбіваем нейкую бабульку. Шафёр не паспявае нават спалохацца або хоць бы крыкнуць лаянку. Дождж атакуе пярэдняю шыбу. Гітара Джэгера ня можа спаборнічаць у маіх вушах з рухавіком. Аўтастанцыя ўжо зачынена, начная лямпа-

ка. Вельмі моцны дождж. Небарака Мік! У Менску панавала бабіна лета.

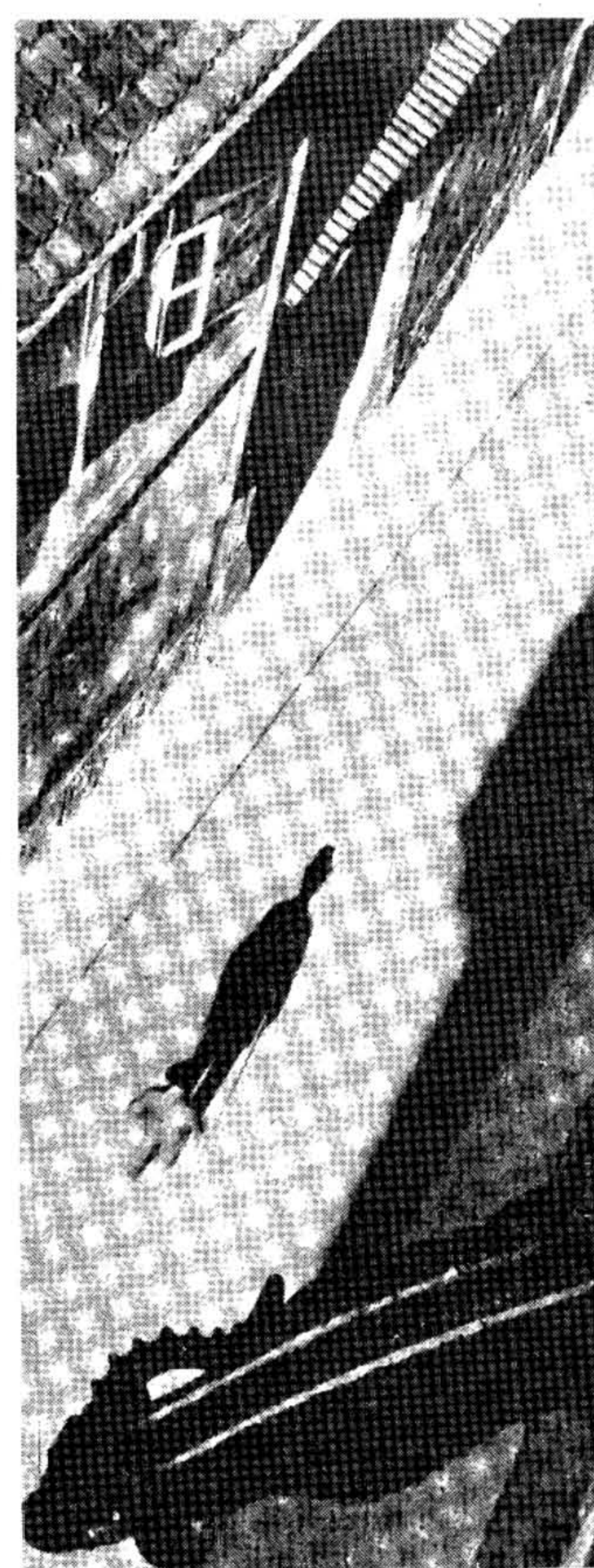
Пасля паездкі першы дзень — пятніца. Галава ад двух міжнародных рэйсаў «ня варыць». У бары бяру аранжаду й 50 г брэндзі. Упершыню ў першай палове працоўнага дня. Карціны на плоце. Падбягае раптам адзін з прадаўцоў. Цісьне руку, запрашае на кілішак. Як заўжды пахваляецца: яму нібы замовлі 50 ажно карцінак для амэрыканскіх бізнэсмэнаў. Прыедуць да нас, каб зафундаваць храм усіх хрысьціянаў. Як гэта ўсіх? Усіх абсалютна разам! Спрабую ўдакладніць, і тады ён шчыра сьмяецца, што ні бэ ні мэ ў гэтай справе, бо 30 гадоў быў у партыі і ў рэлігіі не разьбіраецца.

Патрыцыя Каас на пустынным пляжы ў toriless прыкрывае локцамі грудзі. Мора або сьветла-блакітнае, або зьлёнае. Калі няма мора (якая скруха!) і гор, іх замяняюць Крэйдавыя і рака ў цысьніне паміж імі. Абавязковая патрэба — раз у тыдзень спусьціцца да вады, выбіраць камяні й каменчыкі й глядзець на пылю. «Зьбіральніца камянёў». Ш. адшукаў таксама гэтую кніжку, зашмальцаваную, недзе ў скупцы. У апошні раз мы зь ім гаварылі пра яе. Чаму я не магу яе прачытаць і тройчы дабіраўся толькі да сярэдзіны, прычым заўсёды чытаў у ваннай? Дзіўна, бо яна мне падабаецца. Позьняя восень, пусты пляж, сьцюдзёны марскі вецер, халодныя хвалі нястомна сьпяшаюцца памерці на жывы. Яна адпачывала сёлета на Корсіцы, дзе набыла сабе дом.

Цэлы тыдзень у «кнайпе» сапсаваная пліта. «Горачего нет и не будет». Шалею з голаду ў полудзень. Нідзе й анічога, ніхто ня хоча мяне накарміць. Адночы нават зьёў порцыю лёдаў. Вільня адрэзана. Гэта табе не Беласток, купіў ваўчар — і едзь сабе. Зь Інстытуту біяхіміі ніхто не паехаў на віленскую канфэрэнцыю, і толькі ў дзень адкрыцця газэты паведамілі, што пакуль яшчэ можна будзе абыходзіцца бязь візы. Два тыдні ў «кнайпе» нічога гарачага, стаўлю на ёй крыж.

На газэтным здымку Ленін гуляе ў стрытбол, але чамусьці галавой і ў кепцы. На пляцы ва ўзножжы правадыра тузін вулічных баскетбольных кашоў. Адначасна гадзіну ўтварэньня вобласці. Заклікаў перанесці абласны цэнтар назад у Беласток, праўда, не было. Беластоцкі ваявода аднак афіцыйна адмовіўся ад запрашэньня: маўляў, шмат справаў. А сувальскі прыехаў, прыгожа гаварыў пра наш супольны Аўгустоўскі канал. Грыб уручыў Домашу вялікую крышталёвую вазу з граматай і тройчы пацалаваў у левую пашчэнку.

У Амэрыцы ў запарку нарадзіўся белы бizon. Выпадак — адзін на мільён. Сабраліся шчаслівыя прадстаўнікі дзесяці індзейскіх

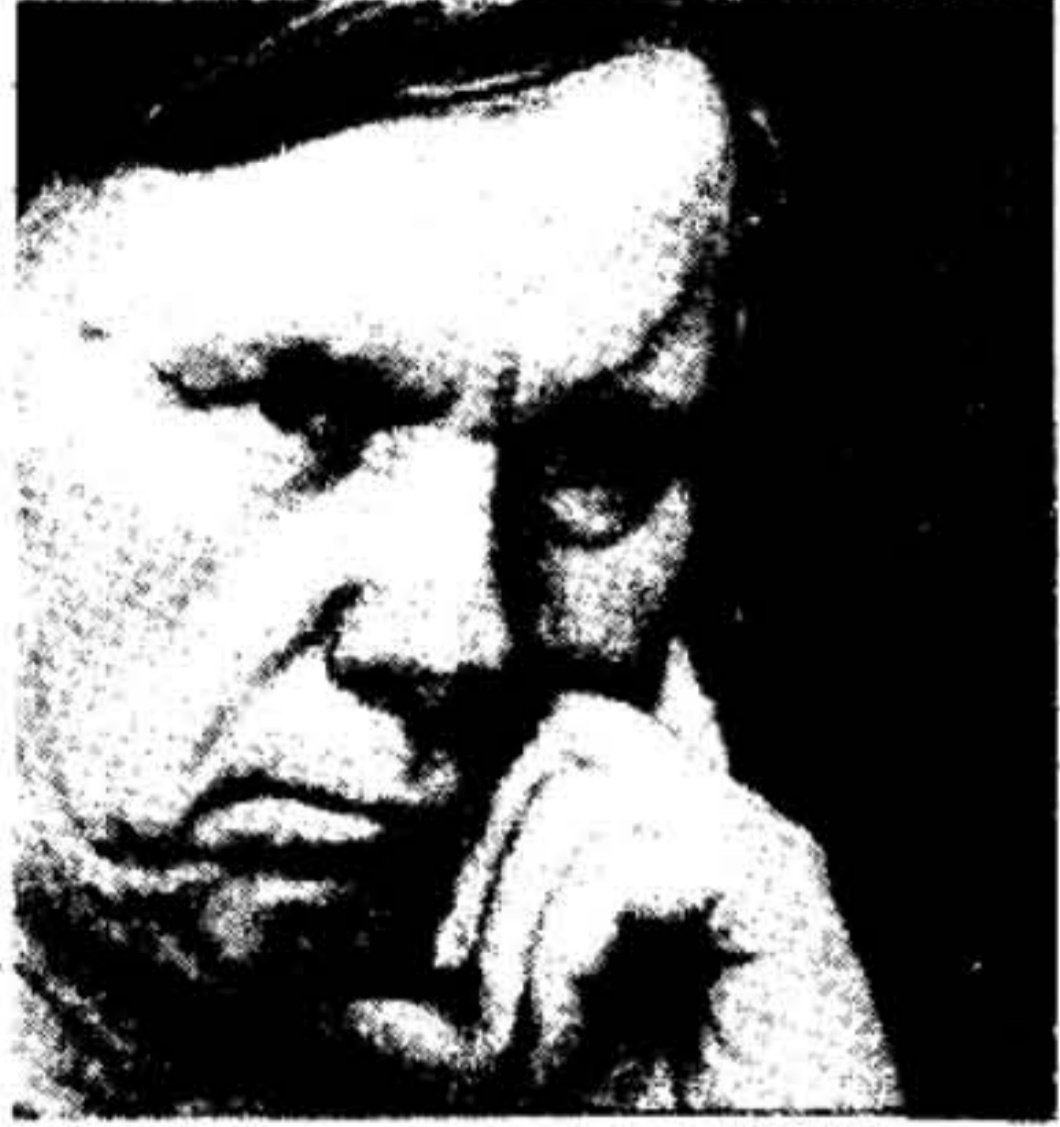

племёнаў. Першы дзень паводле зімовага часу. У лесе праўдападобна пахне касьцёлам. У хмызах хаваецца чарапахавая котка. Вельмі вялікая рэдкасць. Побач хутар. Я гавару ёй камплімент. Яна спакойна слухае, пазіраючы на мяне. Першы подых восені. На валуне смаўжы адгарадзіліся ад сьвету, «схаваліся».

ЧАГО НЯ МОЖА СКАЗАЦЬ НІХТО

Інтэрвію Васіля Быкава для Літоўскага Тэлевізіі

ЛТ: Як жыць, Васіль Уладзімеравіч?

В.Б.: Як жыць?.. Я паўтару за адным вядомым пісьменьнікам і палітычным дзеячом: перш за ўсё трэба жыць не па хлусні, жыць трэба на праўдзе. Гэта ўвогуле завет эвангельскі, вядомы даўно, два тысячгадоўдзі. І вельмі сумна, што напрыканцы XX-га стагоддзя трэба ўспамінаць гэты завет, таму што свет пагруз у хлусні — гэта датычыць і нашых краінаў. Мы выбіраемся цяпер з балота падману й зла, выбіраемся на лепшым чынам, пра што сведчыць спосаб нашага жыцця.

ЛТ: Што для вас больш жыццё — самае жыццё ці літаратура?

В.Б.: Самое жыццё перашаснае. Літаратура, як і ўсякая культура, — ужо вытворная ад жыцця. Хоць для кожнага пісьменьніка літаратура

вельмі шмат значыць, і бываюць такія моманты, калі межы паміж літаратурай і жыццём сціраюцца, робяцца непрыкметнымі. Але гэта ў пэўныя, асабліва ў творчыя моманты. А ўвогуле я цалкам сцвярджаю прыярытэт самога жыцця.

ЛТ: Вы, і ня толькі Вы, імкнуліся расказаць усю праўду пра мінулы вайну — каб не паўтарылася... Але напрыканцы стагоддзя войны ўспыхваюць то тут, то там, нягледзячы на веданне праўды — з літаратуры, у прыватнасці. Можа быць, літаратура бралася не за сваю справу?

В.Б.: Напэўна, мастацтва, гэтаксама, як і гісторыя, нічома ня вучыць — адзіны ўрок заключаецца ў тым, што яно ня вучыць. Тым ня менш, літаратура, няхай не непасрэдным чынам, але ўздзейнічае на грамадскую свядомасць народу, чытачоў. Пра гэта сведчыць хоць бы пэўны рух у напрамку прагрэсу. Рух, які йдзе па вельмі крывой, вельмі няпэўнай сынусоідзе, але калі параўнаць наша жыццё з жыццём нашых папярэднікаў — на глыбіню якога-небудзь стагоддзя — мы ўбачым, што чалавецтва разумее, і ў тым, што яно разумее, што яно імкнецца на пачатках дабра й справядлівасці будаваць сваё жыццё і ў гэтым дасягае пэўных поспехаў, ёсць пэўная заслуга й літаратуры.

ЛТ: Сёлета, у год Вашага 70-годдзя, Міжнародная асацыяцыя бела-

русістаў, а таксама некаторыя культурныя згуртаванні выступілі з ініцыятывай аб прысуджэнні Вам Нобэлеўскай прэміі. Як Вы паставіліся да гэтага факту?

В.Б.: Паставіўся даволі вольна, таму што вылучаюць мяне ўжо ня першы раз. Там прэтэндэнтаў, канечне, многа, і, безумоўна, ёсць больш вартыя гэтай высокай прэміі, чым Быкаў. Я тут ні на што не прэтэндую.

ЛТ: Вам не замінае Ваша вядомасць: тут, у Вільні, Ваш час расьпісаны па хвілінах, Вы сам сабе не належыце...

В.Б.: Мае сябры бяруць мяне ў палон і змушаюць да сустрэч, да нейкай работы. Калі б я прыехаў прыватным чынам, ня думаю, каб на вуліцах у Вільні нехта мяне пазнаў. Па крайняй меры, у Вільні такога выпадку яшчэ не было. Зрэшты, і ў Менску ня часта так здараецца.

ЛТ: Вы чалавек публічны?

В.Б.: Я не прапаведнік, я, можна сказаць, іспаведнік, і вельмі даражу сваім унутраным, засяроджаным жыццём. Калі б была такая магчымасць, дык ідэал для мяне як для пісьменьніка, — гэта вежа са славае косці. Я б там выдатна жыў. На жаль, так не атрымаецца. Гэта немагчыма ў наш час.

ЛТ: 10 гадоў таму, у адным з інтэрвію на пытаньне пра чытача

Вы адказалі, што ён, Ваш чытач, уяўляецца Вам аднадумцам і аднагодкам. Ці змяніўся вобраз чытача праз гэты час?

В.Б.: Так, трохі змяніўся. Як я пераканаўся, у сваёй большасці мой аднагодка перастаў быць маім аднадумцам. Ён пайшоў у іншым кірунку — асабліва ў дачыненні да драматычных падзей апошніх гадоў. Я маю на ўвазе сваё франтавое пакаленне. На жаль, з кожным годам я ўсё менш знаходжу з ім агульную мову — я менш разумю іх, а яны мяне, і маюць да мяне свае прэтэнзіі.

ЛТ: У зьвязку з гэтым, ці сталі Вам бліжэйшыя маладыя?

В.Б.: У маральным сэнсе. Не па ўзроўню жыццёвага вопыту, а хутчэй у адносінах да пэўных маральных асноваў нашага жыцця.

ЛТ: Народны пісьменьнік як бы й думаць павінен гэтаксама, як народ. А народ іншым часам азіраецца асыярожна: некалі немцы, культурныя людзі, былі нам сябрамі, а пасля сталі ворагамі, і была вайна. А сёння немцы, культурныя людзі, зноў нам сябры. Хто іх ведае, тых немцаў...

В.Б.: Я думаю, што немцы ўлічаць свой гістарычны вопыт. Вопыт нямецкага фашызму навучыў шмат чаму, дарэчы, ня толькі немцаў.

Хаця гэтыя ўрокі рознымі катэгорыямі зразумецца па-рознаму, і некаторых людзей яны, наадварот, натхняюць на рэванш, на стварэнне нечага падобнага, — тым ня менш, людзі зразумелі, што гэта тупіковы шлях, што гэта злачынны рух, і калі яму яшчэ наканавана нейкім чынам існаваць у дэмакратычным асяродку, то чалавецтва яго ня прыме. Хоць такія рэцыдывы, спробы ўсталявання, відаць, будуць — і ў Расіі, і яшчэ дзе-небудзь. Але наўрад ці яны будуць мець поспех, таму што гэта б было шэсьце па кругу. А гісторыя, як вядома, па кругу ня ходзіць.

ЛТ: Пра што Вы сёння шкадуеце?

В.Б.: Пра шмат што. Яшчэ два гады назад у нас выдавалася шмат кніжак, выходзілі часопісы, а цяпер усё менш і менш, і я шкадую.

ЛТ: Ці зьвязваеце Вы нейкія свае спадзяваньні з маладой беларускай літаратурай?

В.Б.: Усе спадзяваньні на яе, таму што праз нейкі нядоўгі час гэтыя маладыя будуць заснавальнікамі новых напрамкаў, яны возьмуць на сябе асноўны клопат пра разьвіццё нацыянальнай літаратуры. Праўда, як яна будзе разьвівацца, — мне цяжка сказаць. Гэтага ня можа сказаць ніхто.

Гутарку вяла Т.С.
Вільня, 9 лістапада 1994 г.

Заклеіліся празрыстай плёўкай. 18-га верасьня халаднавата, але напярэдняні трымалася цёплае надвор'е, таму мабыць смаўжы працнуліся й распаўзліся абы-куды. Непрыемна й шкада наступіць зьнічэўку на аднаго.

3. У нас яшчэ не перакладаюць Фаўлза. А расейскія перакладчыкі паўсталі супраць аднастайнасці. Гартаю ў кнігарнях адзін і той жа раман. «Сяброўка французскага лейтэнанта», «Жанчына», «Нявеста», «Палюбоўніца».

Спакойная шэрая раніца, цёгла. Я ў кашулі з кароткім рукавом. 27-га верасьня! Учора было таксама. А выхадныя, асабліва субота, — залатыя дні: сонца прамінецца цясняно. Пачатак астраганічнай восні. Гэтак надзіва добра, што пачынае паціху варушыцца рабачок калі ня страху, дык сумневу: а раптам уладу захопіць які-небудзь ГКЧП і ўсё скончыцца...

Па тратуары паміж прысадаў павольна праходзіць конны міліцыйскі патруль. Два першыя коні брунатнай масы, апошні — шэры зь ледзь прыкметнымі яблыкамі. Коні вельмі буйныя, сядло — на ўзроўні галаву праходзіць. Усё выглядае настолькі экзатычна, нібы вывелі на шапіцэр сланоў з вандруйнага цырку. Першы конь ступае на пешаходную зэбру. Рэзка спыняецца машына. Потым няглыг папарожак, нібы са страху страціўшы ногі. Вершнік нетаропка пераходзіць шырокую вуліцу.

Далей зноўку спыніўся на тыдзень, сёння ў сталіцы валютныя таргі. Земляныя арэхі на патэльні пачынаюць трэскацца й шчоўкаць, нібы сасновыя шышкі ў вогнішчы. Безадмоўная лямпачка ад старасці мігчыць і гасьне зусім. Не дапамагае нават зачыстка акісленых мейсцаў. Цокаль вакол разьбы праржае, але не рудым, а чорным, быццам прагарэў, і відна сажа, якая залыпіла няроўную трэшчыну. Спрабуеш закруціць лямпачку яшчэ на лішні міліметр-два і зьнянцку скручываеш ёй галаву, і яна павісае на драцяным валаску. Неасцярожна націснуць выключальнік, гучыць трэск, звон і шклянная бэра калываецца на сталіцы, быццам у непаразуме, чаму гэта яна не разьбілася. Выкручываеш абцугамі з пляфона недарэчны цокаль, усярэдзіне якога пазначана лічба «13».

У краме. Мужык купляе палову хлебнай цагляны. Трымае ў руцэ. Зверху, на арэзе — крыху зьмятыя рублёўкі. Кабета ў каўбасным аддзеле. На кофту вельмі кідка выкладзены сярэдніх памераў крыж.

4. Першы дзень кастрычніка. Стаю пад брамай на Дамініканскай. Каля галавы лапушыцца зьлёгку вільготнае лісьце плюшча. На іншых вуліцах высьпявае нават вінаград. Званіў бацькам па міжгорадзе. Яны дагэтуль свой не сарвалі, усё чакаюць мяне. Баюся, што будзе запозна. Летась бацькоўскі вінаград

прымарозіла. А тут высьпявае хутчэй. Крыху больш цяпла. Гарадзенскае ўзвышша.

Здрадліваць першых халадоў. Узмку лягчэй трымаеш у халаднейшае надвор'е. Пачынаеш часта забірацца ў ванну. Але ўтрэцца ўдаецца не заўсёды. Распараны твар добра галіць. «Два плятынавыя лезы. Першае голиць выдатна, другое — яшчэ лепш!» Рукі крыху мерзнуць, трымаючы над вадой пераклад з французскай. Ужо ноч, ты так і ня ўгрэўся, галіцца ня хочацца, хутчэй у ложка. Усе сталічныя газеты радасна надрукавалі, што Лукашэнка тэлефанаваў з Кіева і ўпэўнена паведаміў, што ўзмку мерзнуць ня будзем.

Стаяў у чарзе, купляў сасіскі й папэтэаўку для ката. Раптам у краму ўбег нейкі дварняжка. Бегаў, запыхталы паглядаў, спуджана прыгнаўся ад кожнага выпадковага руху пакупнікоў. Я дастаяўся й купіў яму крыху лівэркі, але ўжо нідзе яго не знайшоў. Зьявілася танынейшая за іншыя «ветчына казанская». Раней чулі толькі пра «казанскую сірату». Усе куплялі, я таксама. Потым мне казалі ледзьве не з папярэдняем «ты толькі не званітай». Яна — з каніны! Таму такая танная. А я заўсёды нейк зайздросціў тым напалеонаўскім жаўнерам, калі чытаў, як ім даводзілася ў адступленьні есці каніну. Шкада было толькі коней.

5. На прэс-канфэрэнцыі. Першы задае пытаньні Сяргей Сяргейч. Чыноўнік, нічога не падазраючы, пачынае сумленна адказваць. За першым пытаньнем ідуць яшчэ. Тады твае калегі пачынаюць патрабаваць: «Хай прадставіцца!» Чыноўнік, сьмейшыся, што тут што «ня грае», як кажуць палякі, просіць: «Вы прадставіцца, пожалуйста». І чуе адказ: «Член КПСС с августа 1972 года подполковник Луговской»... На закуску абвешваюць пра двух новых сабораў — «новой народнай газеты» і «мы і время». Апошняя — мажняя кабэціна з прозьвішчам Карандзеева. Безадносна да журналістыкі, такую, мабыць, задаволяць вельмі няпроста...

Скончылася беларуска-польская сустрэча па Арміі Краёвай. Удзельнікі запрошаныя ад імя мэра на сяброўскую вячэру ў «Беласток». У прыбіральных. Зашпільваючы калі пісуара прадох, нейкі сталічны знаўца АК зьяртаецца да старога варшаўскага прафэсара і да цябе. Са шкадаваньнем да самога сябе ён гаворыць вам па-беларуску: «Усё нас у палітку заносіць, хлопцы. Не хапае культуры». Ты няпэўным мычаньнем мусіш пагадзіцца. У вэстыбулі прадаецца выдзенае ў сталіцы кніжка пра АК. Аўтарам з'яна не давалі спакою лаўры Сянкевіча, бо яны сьціпла назвалі яго «Огнем і мечом». Акаўцы хіба не былі ўзброеныя мячамі... Вядучы, праф. ці д-р, Міхнюк, гэты мужчына-харапун, вельмі

нагадаў містэра Сі-Сі з мыльнага сэрыялу «Санта-Барбара». Адно толькі менш сівы.

6. У хаце новая мэбля, перастаноўкі. У шафах перакладаюцца рэчы. Скамянелыя зморшчаныя каштаны больш непатрэбныя. Сродак ад молі. Цяпер у тваіх кішэнях — падабраныя на вуліцы мокрцыя, яшчэ жывыя сьвежыя каштанікі. Толькі вылузліся з лопнутых калючых шкарлупіні. На дрэве ім было так утульна. Усё скончылася падзеньнем аб асфальт. Халадная імжака. Каля абменных пунктаў таўкатня. Цягнік неспадзявана папярэджае мычаньнем марской каровы, адганяе ад рэек. У шпэтнім вагоне няўтульна ад халаду. Платы, мокрцыя палосамі, нагадаюць карціны Тарасэвіча Лёніка.

У Чарлёне скрозь дрымоту — нечым знаёмы голас, прапануе некаму *Свабоду*. Нейкай кабэце. Яна адмовілася. Гэта Рымас — літоўскі літовец, які на нашай тэрыторыі прадае ў прыгарадных цягніках газеты. Рымасам называю яго ў думках толькі я. Здароўкаемса, купляю ў яго ... *Рымас*. На першай старонцы рэпартаж пра забойцаў Лінгіса, нам, рэдактара вьленскай *Рэспублікі*, якога застрэлілі год таму. *Пагоня* перадрукавала тады тацэмку аб збойстве. Я яшчэ рэдагаваў газету, апошні месяц. Чытаю цяпер, што ў маім Шаўлі над гарадзкой управой збудавалі вежу, на якой швейцарцы ўсталяюць вельмі дакладны гадзіннік. На чарлёнскім прыпынку дажджыла. У Мастохах таксама падае дождж. Баптысцкая малельная тэрасай уздоўж 2-га паверку раней мне здавалася нагадвала амэрыканскую правінцыю, саюпо аб шотсыці падобнае. Карацей, вэстэрны. Цяпер я гляджу на дах, шпіц. Крыху адміралцейства. А найбольш — драўляная ратуша. 18-е, напэўна, стагоддзьдзе. Менск, Шкляў, а можа Чачэрск. У Ражанцы падае. У Скрыбаўцах таксама. Абарончая царква сярод строх выглядае нетутэйшай. Арыйя з іншай оперы. Словамі незнаёмай мовы. Экзатычнай карцінай замежнага мастаха.

Вельмі чаканая лідзкая станцыя. Доўга, нудна, цалкам зьмэра. Назад толькі аўтобусам! У Лідзе шалёныя цэны на распушчальную каву, а на ўскраіне — недарэга, яшчэ зь лета, гішпанская «Сіеста» і пляшачка «Сьліньчавы брыгу». На вуліцы халадны дождж. У пабудаваным немцамі гарадку нейкая фантастычная, як на нашых урбаністычных краяхі, школа. Дома цёгла й пахне пірагамі. І вялікі кабачок «цукіні» зь лецішча. Як увасабленьне ўраджаю. Салата зь сьвяжуктакага заленіва й радыскі, сарваных толькі ўчора — 9-га кастрычніка! Вінаград таксама не памера! Уратаваў мур дома. Цэлае вядро драбнаватой, крыху даўкай, але салодкай ізаблі. Невыразна ўспамінаецца ўласнае апазданьне пра «кіслае віно сваёй айчыны», гронкі, якія не пасьпявалі за кароткае лета назапасіць з сонечным цяплом цукру.

Цяпер вінаград у нас нібы яблык. Гарадзенскія й лідзкія цёткі прадаюць соккі. Пляц Міцкевіча Адама, мокры асфальт агучвае

апоны аўтамабіляў. Імжыць. Побач у краме ў аддзеле «Харчы зь Іраку» бляшанкі з баклажаннай ікрой і гарошкам проста ад Садама Хусэйна, але чарга бярэ марожаную рыбу, яўна не ірацкую.

Два гады таму вінаград урадзіў упершыню. Каламутнае, з трывалым прысмакам брошчаў, собскае вінаграднае вінцо. Летась доўга чакалі, калі гронкі лепей афарбуюцца, пакуль не засьпелі прымаразкі. Сёлета наадварот, напаткала надзвычай гарачае лета, вінаграднік стараліся паліваць. А сёння чорны вясенскі вечар, у цэпры не спыняецца ёкі дожджык, а на сталае паўмісах зь цёмна-сіняй ізабэляй.

Палову кнігарні займае дарагі гастронам. Канструктывісцкі будынак пошты. Тэлефонны пакой. Мокры парасон побач як ануца. Я пішу нататку пра мэмарыяльную шыльду, пра 20-ты год, пра Дзяржынскага. Пераказваю яе ў рэдакцыю. У слухаўцы гэты трэск, быццам нічога не зьмянілася, і гэта Фэлікс Эдмундавіч спрабуе дазваніцца да крамлёўскага кабінэта Ільіча з Заходняга фронту. «Прышліце яшчэ кавалерыі, бронецягнік і пабелей кумацу!» У парку насупраць нечакана некуды зьнікла тандэтная ленынская статуя, ад чаравікаў да галавы памалаяваная срэбнай фарбай. Праўда, ёсць яшчэ запасы, то бок асноўны Ленін — на пляцы, ужо залаты. Паркавая скульптура сталася першай ахвярай нашага суэрэннітэту. Самае дзіўнае, што ўсё ціха, і ваўнічыя пэнсіёнэры, якім да ўсяго ёсць «дзеда», сьпяць спакойна.

7. Сонечна, але халадна. 13-га кастрычніка. Каля кнігарні кот п'е з лужыны, у ёй жоўтыя выспачкі кляновага лісьця. Памятыя сёння вокны мы пачалі ўцяпляць газэтамі, і раптам ажылі батарэі. Паказваюць кувэйцкую сталіцу. Сучасныя мінарэты — копіі ўсходнебэрлінскай тэлежыі. Анэкдатычная сытуацыя. Некалькі гадоў запар мне трапіліся пад руку пераклады зь якогось Кэндзэбура Оэ. Я жартаваў: напэўна, японскі камуніст, калі ў Саветах яго гэтак тыражавалі. Сёння паведамілі, што яму далі літаратурнага Нобэля. Стары сказаў, што прэмія дасталася яму, бо ўсе добрыя японскія пісьменьнікі паўміралі.

У тэлэрэкламе ўсё больш катю. Каля абменнага пункту патруль у бэрэтах. Пасля начной халадэчы палова дрэваў абсыпалася. Аздоблены тратуары, газоны, капоты самаходаў. Напярэдняні быў разам першы лёгкі сьняжок і лістапад, і сьвяцла сонца. Апалую лістоту зграбуюць у цяляфанавыя мяхі, закідаюць у кодаб валькай сьнежнай рыдлёўкай. Лісьце нагадвае жоўтыя бананавыя шкуркі, дробныя зьяленьныя стручкі кансэрваванага фасолі, усмажаныя бульбяныя чыпсы. Замкавы мур засьпаны скурчанай лістотай. Абапершыся на прыгрэты сонцам контрфорс, я праглядаю газэты. Дома мой кот, схліпшы над пісьмовай машынкай, спрабуе выкалупаць зь сінных вантробаў літарыні.

АДСЯЧЭНЬНЕ ПРАСТОРЫ

Працяг са старонкі 1

У нас жа як... У нас мэдзкі ўтойваюць ад хворага, калі ў яго рак. Разразаюць, глядзяць, зашываюць і паціскаюць плячыма. Маўляў, нічога няма. А людзі падазраюць: нядобрая хвароба.

Ад сумных думак і прыступаў Капцэвіч схуднеў, ягоная схуднеласць як бы пацьвярджала найгоршыя падазрэнні. Што рабіць... Жонка ўгаварыла самага вопытнага ў горадзе хірурга яшчэ раз праапэраваць інжынэра. Але й самы вопытны хірург, ня ўбачыўшы паталёгіі, разьвёў рукамі.

Пасьля другой апэрацыі інжынэр кінуў працу, кінуў сваю таўстуху-жонку і перабраўся жыць да чарчэжніцы з аддзелу, на чые калені заўсёды пажадліва заглядаўся. Жыцьцё яго цалкам змянілася: нуль паважнасьці й памяркоўнасьці. Ён вудзіў рыбу, хоць прыступы й перашкаджалі гэтаму занятку, прадаваў улоў і купляў выпіўку, акрамя таго, трохі даваў у каршэнь сваёй маладой палубоўніцы, калі выпіўка сканчалася. Суседзі-забудзьгі ставіліся да яго з павагай: хоць перад сьмерцю кінуў усяго баяцца і жыве па-людзку.

Гучыць амаль неверагодна, аднак яму зрабілі й трэцюю апэрацыю. Таму што... Я хацеў з разгону напісаць «таму што мэдзкі вывучаюць ульіў радыяцыі на нас». Але ўспомніў, што гісторыя Капцэвіча дачарнобыльская. Яму зрабілі трэцюю апэрацыю, таму што жонка не супакоілася. Ведаючы, што пухліны няма, яна праявіла ўпартасьць і ўгаварыла зусім маладога хірурга, зусім студэнцка, і ён знайшоў-такі шкарлупіну. Справа ў тым, што засла яна недзе на пераходзе бронхі-лёгка. Як на гарадзкіх скрыжаваньнях найчасцей жа машыны б'юцца...

Здаровы пачатак хутка ўзяў верх, інжынэр Капцэвіч зноў уладкаваўся ў канструктарскі адзел, вярнуўся да жонкі й дзяцей.

...Пакуль Баброўскі распавёў мне гісторыю інжынэра, надвор'е крыху сапсавалася: на сонца насунулася хмурынка, паплылі над вадой касмылі туману. Але ж — галоўнае — дажджу не было, мы выбралі месцайка й неблага адпачылі.

— Як ты даведаўся пра Капцэвіча?

— Выпіваў зь ім у тых часы.

У маёй кішэні ляжаў нататнік, але я не крануў яго. Банальная гісторыя: захварэў чалавек — запіў, вылечыўся — кінуў. Або наадварот...

III. Працяг часткі «Дзьверы»

Калі Філізаф, сказаўшы фразу, што ён ня Бог, прачыніў дзьверы, я ўбачыў у шчыліну дзіўны геамэтрычны ўзор. Як бы ня наш сьвет нават... Падрабязней пра незвычайную геамэтрыю напішу ў апошняй частцы, а цяпер толькі прызнаюся, што ў аблямоўцы тых ліній і перакрываваньняў стаяў ня хто іншы, як Валодзя Баброўскі. Там — за дзьвярыма. Папраўдзе, то дзе ж яму й быць, як не за дзьвярыма, калі ён памёр. Спалатнелы стаяў. Лініі, перакрываваньні й яшчэ, калі не памыляюся, шчодра азоранае неба, тут і высокі касмічны павеў. Карыя вочы Баброўскага ашклянелі.

— Ты нічога тады ня ўцяміў пра інжынэра Капцэвіча. Прааналізуй ня першае яго пераўтварэньне з разважлівага, сур'эзнага чалавека ў п'яніцу й гуляку, а менавіта другое, назад. Прааналізуй яго вяртаньне да так звананага нармальнага жыцьця. Вось дзе цуд! Вось страх! Ён зноў прызываўся жыць так, нібыта сьмерць дас доўгія адтэрміноўкі, разумееш?

IV. Усе застаецца людзям

У высокага дзяржаўнага кіраўніка адкрылася невылечная хвароба, ён дажываў апошнія свае дні на казённым лецішчы. Высахлы, з утуленай у плечы галавой — у чаканні рашучага, самага неміласэрнага ўдару лёсу. І думкі нібыта скурчыліся ад

перадсьмяротнай журбы, нібыта паміралі раней за чалавека.

Быў празрысты халаднаваты восеньскі дзень. У каміне палалі дровы, на невялічкім дыване ляжаў буйны аўчар з чорнай поўсцю на хрыбціне. Жонка высокага кіраўніка замест фіззарадкі грэбла ў садзе пажоўклас лясце, кухарка на кухні нягучна бразгала посудам. Звычайны дзень. Каля форткі таптаўся маладзенькі міліцыянт — ахоўнік лецішча.

Хворы чалавек жыў вачыма. Вось жонка, лістота, міліцыянт, палоска неба, ахопленыя полымем дровы, выкрашаны зялёнай фарбай штыкетнік, фортка, за якую ўжо ня выйсьці... Аўчар у цяпле салодка драмаў. На паліцах стаялі кнігі — у іх знайшлася б любая мудрасць, акрамя адной... Па чорнай поўсці аўчара, па залачоных карэньчыках кніг мітусіліся водбліскі агню. І невядома, ці можна было назваць думкай здагадку гаспадара лецішча, што аўчар перажыве яго, чалавека. Мільганула нешта...

Зьнікла з вачэй жонка. Сабралася некуды дзяўчына-кухарка. Накінула на плечы сьветлы палітон і, прыгожа віляючы клубамі, выйшла за фортку. Міліцыянт жартам заступіў ёй дарогу, пачаў заляцацца, абдымаючы дзяўчыну за плечы. У яго былі круглыя й цёмныя, як алівы, вочы, здаровыя чырвоныя шчокі, у яе каштанавыя, як мора хвалістыя валасы. Маладая жыцьцярадаснасьць, здавалася, пырскала з абаіх, як пырскае сокам наліўны яблык, калі кусаюць яго — зноў жа — маладыя, моцныя зубы.

Высокі кіраўнік заплюшчыў вочы. Запэрхлая скура, шкляная сыляза...

— Марыначка... Ну чаму ты...

— Вой, пусці... Не чапай, ха-ха...

Заторгаліся на шэрым твары кіраўніка жалвакі, ён дацёгся да дзьвярэй і, расчыніўшы іх, паклікаў аўчара.

— А ўвечары?

— Багата захачеў...

Каб хоць не яго аліўкавыя вочы, не яго голас — як званочак... Гаспадару чорныя павукі падавалі іншыя сыгналы, яму званілі іншыя званы. Дзяўчына весела матляла валасамі, а сьмерць, безвалосая, прайшла ў дом міма яе. А можа, сьмерць і не была жанчынай, не была істотай, яна ўяўлялася хвораму толькі сьмярдзючым пахам з уласнага роту, толькі гнільлём у жываце.

Аўчар, які туліўся моцным цслам да гаспадаровай нагі, раптам атрымаў удар мыліцай. Ён ажно прысеў на заднія лапы й пырснуў жоўтым...

— Фас! Узяць іх! Фас!!!

Тады была цензура, таму газэты пра гэтае здарэньне не напісалі. Затое халдзілі чуткі, што мэдзкі міліцыянта доўга лячылі. Твар яму з лапікаў скуры сшылі.

Што хворы на хвіліну звар'яцеў, то зразумела, але ж і маладосць у нас нейкая вар'яцкая, сьмяюцца бяз меры

й не да месца. А зрэшты, што тут да месца — хто вырашыць і падкажа, хто прыдумаў гэтую вар'яцкую зьяву? Якую? А такую... Самі не пазьбегаеце... Сьмерць.

V. Заканчэньне часткі «Дзьверы»

— Вы ставіце мне такія пытаньні, нібыта я той, хто стварыў сьвет. А я так мала ведаю! Напэўна ўсё, да чаго я дафілязофстваваўся, зводзіцца... да вельмі простага згадкі: ці не пустата наш сапраўдны стваральнік? Не? Вы самі як лічыце? Пырскі часу, разьлятаючыся ў пустэце, менавіта ёю й пераўтвараюцца ў людзей. У нас з вамі. Пырскі часу. Ведаеце, у юнацтве я ўзлазіў на дах нашага двухпавярховага дому й хаваўся ў таполевай кароне. Ага, высокая расла таполя. Гадзінамі сядзеў. Ветрык, лістота шапоча... Сьвятло, паветранасьць. Мы жылі каля ракі, таму з даху я бачыў і

напрыканцы дваццатага стагодзьдзя, то мае ўяўныя суразмоўцы ўспамінаюць Чарнобыльскую атамную станцыю. Значыць, я павінен пісаць пра катастрофу.

— Прыехалі... Вы спрачаецеся або згаджаецеся са мной? Чарнобыль — гэта толькі адно зь імёнаў сьмерці.

— Атрымліваецца, што я згаджаюся?

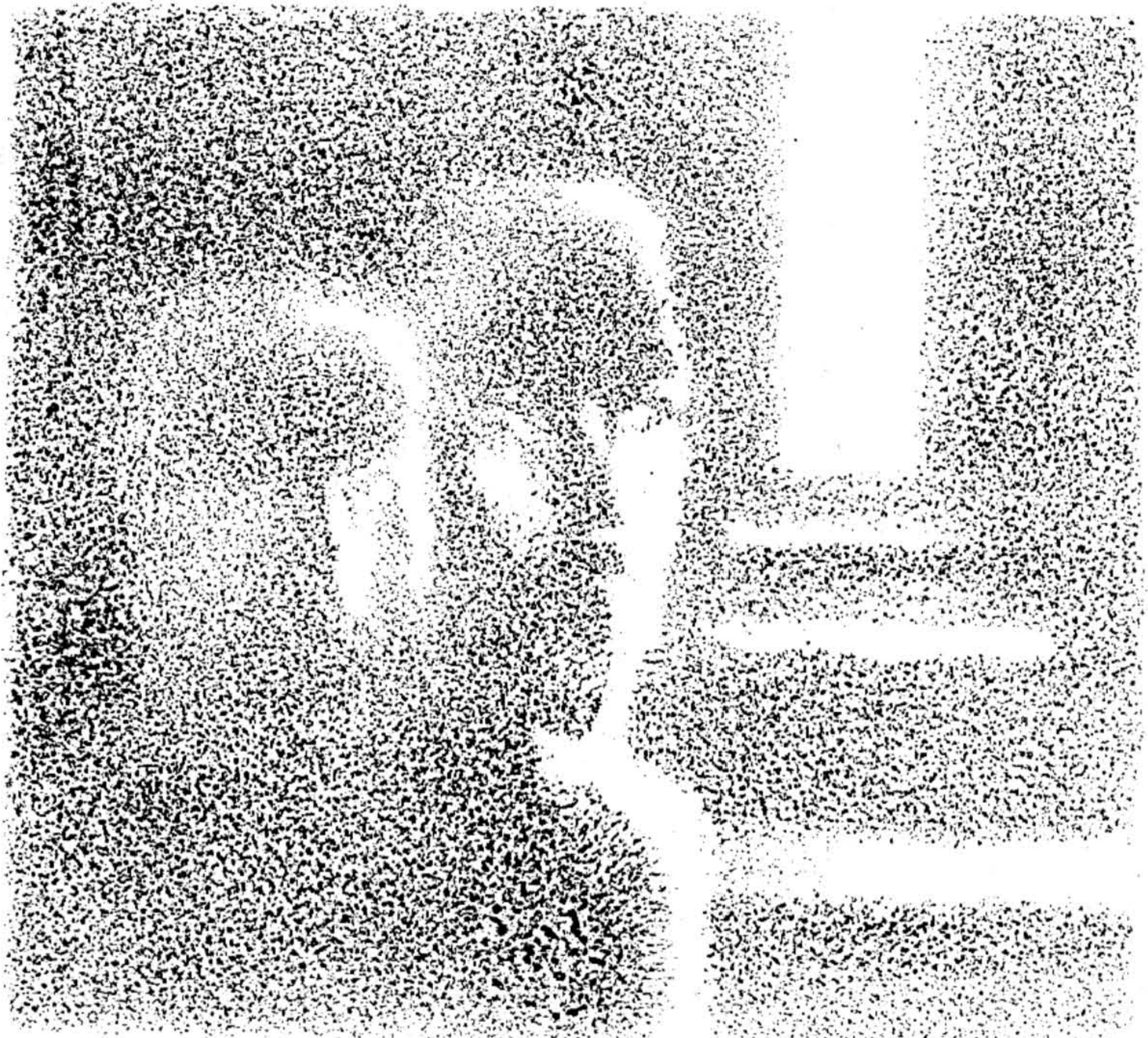
— Вы здольны пісаць пра яе? Вы зазірнулі?

— Куды?

— Як вам растлумачыць... Калі вы пытаецеся, то ўжо адным гэтым сьведчыце: не зазірнулі.

VI. Зь Філізафам на вуліцы

Ён зачыніў за сабой дзьверы, але й я не застаўся ў кабінэце — дагнаў Філізафа на вуліцы.

Літаграфія Дзяніса Раманюка

яе, бачыў папавы за ёй, вольхавыя грывы, нітку шасэйкі. Я плакаў, ужо тады згадваючыся, што ніхто й ніколі не пераробіць жыцьцё. Амаль усё яно яшчэ ляжала перада мной наперадзе, а я ўжо намацаў галоўную яго складовую — пустату. Пырскі часу ў пустэце аднолькава лёгка фармуюцца і знікаюць, нібыта выпарваюцца. Вось і ўсё.

— Калі гэта ўсё, то навошта ваша філязофія і мая літаратура?

— Чаму... Людзям шмат што патрэбна, пакуль людзі жывыя. А навошта яшчэ?

— І па-за межамі плянэты ёсьць гульні формаў, дзейнічаюць законы...

— Кіньце!

— Тады навошта пісаць?

— А як вы адказваеце на сваё пытаньне?

— Ніяк. Я часцей думаю, пра што пісаць. Карытаюся адным штучным прыёмам... Як бы пытаюся ва ўяўных жыхароў далёкіх зямель ці зусім ужо наступнікаў, што ім цікава, што яны хацелі б даведацца ад мяне. Яны ўдакладняюць: «А дзе і ў які час ты жывеш?» Калі я кажу, што ў Беларусі

— Я таксама хачу даверыць вам адну гісторыю, — сказаў ён. — Тая, вашага сябра Баброўскага, мне спадабалася, але ў мяне ёсьць свая, таксама зьвязаная з выпіўкай. Мне ў дзяцінстве прыклеілі мянушку — Моташны. Ня сьмейцеся. Хай мая гісторыя стаіць у вашым аповедзе сьмай. Назавіце яе...

VII. Алкаш і Моташны

Людзі нараджаюцца розныя: і філізафы, і ёлупні зь філязофскім ухілам. Алкаша прызвалі Алкашом рана, ён зь дзяцінства губы ў гаралчы мачы. І разважаў з філязофскай «падшэўкай»: «Чалавеку трэба ўсё пастрабаваць». А Моташны ня тое, што да гаралчнай бутэлькі, а й да цыгарэты баяўся дакрануцца, затое філязофскія кніжкі чытаў.

— Дрэнь твая навука! — казаў Алкаш. — Зуброў-выпяндэроў! Сэнс жыцьця яму падавай... Які, га? Твой сэнс, як сьнежны чалавек: ніхто яго ня бачыў, а ўсё ім адзін аднога застрашваюць.

Гэтыя двое часьцяком спрачаліся проста ў двары. Алкаш амаль кожны дзень чапіўся. Моташны калі адказваў яму, а калі махаў на яго рукой і даводзіў іншым, разумнейшым хлопцам:

— Нелягічна прыйсьці ў сьвет і не паспрабаваць асэнсаваць яго. Чалавеку ўласціва задумвацца. Бо ён бачыць, як загарваюцца й гаснуць зоркі, назірае неверагодныя касмічныя здарэнні.

Яго слухалі з цікавасцю, таму Алкаш, каб перахапіць увагу хлопцаў, прыдумаў непрыемныя хітрыкі. Раз спаймаў жабу і, адарваўшы ў яе лапу, пачаў жваваць. Ажно костачка хруснула на зубах. Канечне, ён імкнуўся не да цыркацтва, а да філязофіі — праўда, на свой капыл.

— Што, слабакі? Я выжыву ў любых абставінах, я жывучы. А вы пры першых цяжкасцях загнеццеся. Я вам абяцаю. Будзе яшчэ голад, грымне атамная вайна.

Моташнага вырвала.

— Га-а, Моташны...

Каб замацаваць за ім мянушку, Алкаш другі раз і макрыцу ў яго на вачах зьзеў. Так, макрыцу з падатраду наземных ракападобных даўжынёй ад аднаго да пяцідзесяці міліметраў, як вычыталі потым хлопцы ў энцыклапедыі.

Пасля заканчэння ўніверсітэту Моташны застаўся жыць у сталіцы і з Алкашом не сустракаўся. Алкаш рабіў мулярам, таксістам, матросам, нават целахоўнікам у камэрсанта. У сорак гадоў ён запіў ужо па-чорнаму і апусьціўся.

І вось неяк Моташны прыяжджае ў родны горад прачытаць лекцыю ў мясцовым інстытуце. Прыяжджае, між іншым, са сваёй аспіранткай — дзяўчынай пшчотнай і ў яго, Моташнага, крыху закаханай. Увечары яны збіраліся вярнуцца ў сталіцу, таму рэчаў з сабой не цягнулі і, сыйшоўшы з цягніка, накіраваліся ад вакзала да інстытута пешкі.

Быў сьветлы майскі ранак з жамчужна-блакітным высокім небам, з мокрымі кустамі бэзу, з залатым бласкам на шыбах... Яны ішлі ў прыўзнятым настроі, весела размаўляючы, і раптам заўважылі несамавітага мужчыну. Лысага, з азылым тварам, з разьбітымі да крыві губамі. Вочы ў яго былі па кулаку... Напэўна, прапашчы чалавек з вечара нажлукціўся бяз меры й цяпер пахмяліўся якой палітурай або валдасцю ад тараканаў. Жудасны пах. Ад такога духаньня Алкаша, а гэта быў ён, на яблыневай галінцы пажухлі кветкі.

— Як страшна сьпівацца! — сказала ўсхваляваная аспірантка. — Вясна, такое хараство, а ён...

Не зьвяртаючы на іх увагі, Алкаш спыніўся пад яблыняй і, расшпіліўшы шырынку, пачаў мацьвіцца. Ён хістаўся, кроплі падалі на запаленыя чаравікі.

— Якая брыдота! — абуралася дзяўчына. — Павысяляць бы ўсіх алкашоў з гаралоў...

— А мне яго наадварот шкада, — загаварыў Моташны. — Бо нарадзіўся ж! Вялікі цуд адбыўся — нарадзены чалавек, а бяз толку. Колькі абортнаў, колькі дзяцей памірае... Як шкада! Нарадзіўся, жыве і — нічога. Нават не паспрабаваў асэнсаваць, хто ён, дзе ён...

Алкаш, можа, усё прапіў, але толькі ня слых, чуў ён добра. І вырашыў адказаць. Да Моташнага данёсся надзіва знаёмы з дзяцінства голас:

— Дзе ж філязофскі падыход, дзе лёгкія, Моташны? Успомні, што ты сам казаў: чалавек бачыць, як загарваюцца і згасаюць зоркі, назірае грандыёзныя касмічныя здарэнні. Так ці не? А чаму ў нас тут ніякіх катастроф не павінна быць? Ну, у цябе і ўяўленьні, Моташны... Прымітыўныя. Спытай у сваёй мачалкі, ці можа з чалавекам, напрыклад, са мной, адбыцца катастрофа? Калі і зоркі, і галактыкі гінуць... Га?

Зашпільваючы шырынку, Алкаш не паварочваўся да іх. Філізаф нічога яму не адказаў. Здалося на імгненне Моташнаму, што прапашчы чалавек бярэ верх у іхняй спрэчцы. Колькі ні глядзіць які

філізаф у начное неба, а такое чорнае прадоньне, якое бачыць алкаш, яму не адкрываецца.

— Цьвярозы фальш...
— П'яное трызьненне...

VIII. Вобраз дзвярэй

— Ня варта лічыць, што Алкаш толькі ёлупень зь філязофскім ухілам. Не, калі ён зьзеў макрыцу, то гэты ўчынак уразіў мяне й прымусіў многае перадумаць. Што такое чалавецтва, як яно існуе й ці будзе надалей існаваць. Дый наконт азоранага неба... Я дагэтуль ня ўпэўнены, што сэнс жыцця прыхаваны ў бясконцасьці ўсёсьвету, а ня ў безданях унутры нас.

Мы зь Філізафам стаялі на вуліцы, але я ўспомніў той момант, калі яшчэ сядзеў у рэдакцыйным кабінэце, а Філізаф збіраўся пайсьці. Цяпер вярнуўся да мяне вобраз дзвярэй. Іх проста адчыніць і зачыніць, затое чалавек ня здольны адначасова быць перад дзвярыма й за імі. Вось. Калі ты ўзяўся піць-гуляць, то, напрыклад, апынуўся за дзвярыма, а калі ўсур'ёз шукаеш сэнс жыцця — не перасягнуў нейкага парога. Ці наадварот.

Усе мы імкнемся сумясыць аднатоннае з шматколорным. Увесь час людзі ляпаюць дзвярыма, перабягаюць... Хто ў чым пабыў ад пачатку й да канца? Каб прагтаў усё жыццё перад дзвярыма або за імі, то меў бы хоць адну з упэўненасьцяў. І шкадаваў бы аб другой.

IX. Ногі ў наветры

Акрамя Філізафа й Алкаша я хацеў бы зразумець Пээта. Мне мала пашчасылі на сустрэчы. Называюць сябе пээтамі многія, на самой жа справе іх адзінкі. Я нядоўгі час быў знаёмы з адным.

Звычайны чалавек робіць нейкую працу, атрымлівае за яе грошы й купляе сабе выпіўку, ежу, вопратку. Пээт амаль не атрымліваў грошы. Ганарары за кніжкі разыходзіліся за дзень-два, яны выпорхвалі з рук, нібыта выдавецтвы плацілі сініцамі, салюкамі, галубамі.

Ён жыў вольна й бедна. Гэта адначасова Філізаф і Алкаш... Плюс яшчэ нешта звыш іх. Некаторыя людзі налівалі яму віно й падсоўвалі талеркі зь ежай, а некаторыя дарылі філязофскія кнігі, якія ён больш гартаў, чым чытаў. Вопратку яму куплялі жанчыны сталага веку, маладзейшыя, здаралася, абдымалі. Іхнія пачуцьці амаль заўсёды былі шырыня, бо няма чаго ўзяць з Пээта. Ён мог нечакана разамкнуць абдымкі жанчыны й мармытаць у цемнату свае вершы.

У асобных людзей, якія чулі або чыталі ягоныя вершы, ногі крыху адрываліся ад зямлі. Вось і ўвесь сэнс пээзіі, сэнс ягонага жыцця. Які тут сэнс?

Пээт успамінаецца мне ў блакітным або бэзавым тумане. Я не разглядаю тут Сьвятара. Па-мойму, гэта постаць залежная ад Філізафа. Так? Той, хто з крыжом і абразом, больш Філізаф, чым Пээт. Хоць ёсьць і выключэньні, напрыклад, сьвяты Ахрэм Сірын — пясняр і прапаведнік пакаяньня. Бог даў нам пакаяньне, як ачышчальную ваду... Калі ты паў, — зьвяртайся, маліся, прасі, прыпадай, шукай, прымай, упэўняйся ў тым, што дадзена табе, пакланяйся, згадвай аб выратаваньні, уміласьціўляй Таго, Хто жадае даць і можа выратаваць...

Не, спраўды, я не разглядаю тут Сьвятара. Блакіт і бэзавы туман — гэта Пээтава. Крыжа на грудзях яго добра ня памятаю. Можа, і не было крыжа.

X. У кватэры Філізафа

Настане хвіліна, калі я падымся на восьмы паверх, адчыню дзверы (!) ягонай кватэры і ўбачу, які ён жыў. Гэта будзе пазьней, ня ў дзень нашай прагулянкі, але ж цяпер, пераклазваючы, я хачу крыху забегчы наперад. У мяне будзе зусім мала часу, бо па лесьвіцы (ліфт у той дзень спыняць на рамонце) застукваюць абцасы многіх людзей, у тым ліку й супрацоўнікаў крымінальнага вышуку.

Зьмешаны пах неапаласнутага кававаркі, адэкалёну й пылу, што асеў на кнігі й рукапісы... Кавалак аksamіту, кандэлябры са сьвечкамі... Я вазьму пажоўклы аркуш, сьпісаны дробным Філізафавым почэркам, прачытаю самы пачатак: «Калі хто-небудзь ужо думаў пра тую

ці іншую зьяву, то наступнікам потым значна лягчэй. Папярэднік ужо намеціў своеасабліваю сыжынку на мысьліцельным полі»...

Абцасы застукваюць гучней, мне трэба будзе выбірацца. Я выскачу ў апошні момант і, пазьбягаючы непажаданай сустрэчы, здзіўлюся: што мяне пераканала, быццам ён пакіне дзверы незамкнёнымі?

XI. Тэлефонная размова зь Філізафам

Вяртаюся да нармалёвай паслядоўнасьці.

— Не лічыце, што я вам сябра, — сказаў ён па тэлефоне.

— Добра.

— Не, вы не крыўдуйце. Гэта не таму, што я да вас кепска стаўлюся. Мінулае большае за вас, за мяне і мінулае сьведчыць: сяброў не йснуе. Існуюць ілюзіі. Яшчэ хлапчуком я ўбачыў на пэронне знамянальнае здарэнне. Уявіце... Прывабная жанчына й два мужчыны. Адзін зь іх ад'яжджаў. Рэчы яны занеслі ў вагон і зноў выйшлі на пэрон, размаўлялі, усміхаліся. Вось цягнік крануўся. У апошні момант мужчына, які заставаўся, даў таму, які ад'яжджаў, поўху. Імгненна, рэзка. У таго не было часу... Ён ускочыў на падножку вагона, пачырванеў... Мяне, хлапчука, падгляджанае ўразіла, а пазьней, ужо дарослым чалавекам, я прааналізаваў яго: няма сяброў, існуюць ілюзіі, існуюць да пары таямніцы. Мне нельга ўзразаць у звычайныя зямныя адносіны, я зрабіў вялікую памылку называючы вам сваю дзіцячую мянушку й перадаючы ўсю тую гісторыю з пазедкай у Гомель. Ну, калі мы з аспіранткай езьдзілі. Мне трэба трымацца роўна з усімі. А ў той гісторыі ўжо ёсьць нейкія рэаліі майго жыцця. Забудзьце, я не хачу, каб яны вам належалі. Філізафу не на карысьць біяграфія, лепш не сягаць за межы філязофіі. Хачу адчуваць сябе філізафам і больш нікім. Хударлявы, з бародкай, у акуларах — усё, іншых прыкметаў і якіх-небудзь асаблівасьцяў няма. Толькі лёгкія, розум.

— Прачытайце мне што-небудзь з вашых рукапісаў. Маленькі фрагмент. Хоць радок.

— Ну, хіба... «Калі мы дасьледуем мінулае, нам здаецца, што менавіта там засталася ісьціна. Маўляў, яе там заганталі, выпадкова не заўважылі»... Яшчэ?

— Так.

— Вось іншае месца... «Ілюзія сэнсу зьвязана зь бісконцай таямніцай значэньняў. Аднак унутры таямніцы заўсёды знаходзіцца пуста сьмерці. Сусьвет набывае злаваснасьць, паколькі мы інтэрпрэтуем яго такім чынам, нібыта ён утойвае ісьціну». Разабралі што-небудзь на слых? Чакайце, я выключу каварку.

Калі ён яе выключыў, я сказаў:

— Мне падабаецца тое, што вы напісалі. Пішыце далей. Чаму нельга працягваць? Проста працягваць.

— Не, мае здольнасьці вельмі сьціплыя. Я не магу проста працягваць і зрабіць значнае адкрыцьцё. Трэба ўзяцца за справу інакш. Па-мойму, таямніца сэнсу знаходзіцца недзе блізка ад бессэнсоўнасьці. Варта пашукаць на мяжы. Ды як паставіць чысты экспэримэнт? Вы пагадзіліся б хоць на імгненне зайсьці ў круг?

Я маўчаў. Таму ён працягваў сваё:

— Даволі чысты экспэримэнт назіраў я гады два таму зноў жа на пэронне. Чамусьці пэрон мне заўсёды дэманструе... Малады мужчына сядзеў на лаўцы й чытаў газэту. Поўны спакой, ніводзін мускул на яго твары не варушыўся. І дзень быў такі пагодны... Гэта на пэронне маленькай станцыі. Вось. Накатваецца гул — на вялікай хуткасьці ляціць міжнародны «Масква-Бэрлін». Уся станцыя, сама зямля дрыжыць. Мужчына нетаропка адкладвае газэту, устае і лёгка-лёгка йдзе да рээк. Чысьціня для мяне тут і ў хуткасьці цягніка, і ў лёгкасьці хадзі мужчыны. І ў тым, між іншым, што засталася ад яго, можа, некалькі кропель. Ніхто ня здолеў нават прыкладна намалываць яго партрэт, ніхто асобы не ўстанавіў. Спраўдна чысьціня экспэримэнт. Але ў мяне не хапае характару, каб прайсьці свой шлях настолькі спакойна й лёгка. Не... А як па-вашаму, што можна параўнаць па чысьціні з гэтым экспэримэнтам?

— Ня ведаю.

— Вы асьцярожнічаеце, баючыся справакаваць мяне? Ваша права. А я перакананы: свабоднае падзеньне можна параўнаць, свабодны палёт.

XII. Уварваньне

Сьмерць прыгнятае кожнага, побач з кім спыніцца хоць на хвіліну. І ўсіх мінакоў — калі проста бадзьецца па вуліцах. У людзей як бы адймаюцца рукі й ногі, чарнота лезе ў думкі, аптычная вэртыкаль зроку нахіляецца, імкнучыся дэградаваць да касізны дыяганалі.

Я бачыў, як ляжаў на газоне каля свайго дому Філізаф. Ён ступіў за вакно на восьмым паверсе. Божа! Зялёная трава, цела — німа, лужына крап-лакавая каля галавы. Варыянт дываноў Маціса. Белыя бяскроўныя крылы-далоні. Крокаў за дзесяць ад цела стаяў міліцыянт з парваным на рубцы тварам і чакаў, трывожна азіраючыся па баках, — чакаў «хуткую дапамогу», брыгаду з крымінальнага вышуку.

Мае рукі пачалі адймацца раней, чым я заўважыў нябожчыка. Сьмерць або сама прастора, насычаная сьмерцю, узьдзейнічала на нэрвы. Лекар з «хуткай дапамогі» і два мужчыны з крымінальнага вышуку ўвайшлі ў нябачны круг сьмерці з асьцярогай, як, можа, людзі ў скафандрах ідуць у які-небудзь газ аргон, у адкрыты космас.

Іншы раз летуценнікі сьцьвярджаюць, што жыцьцё незямнога паходжаньня. Маўляў, камэтай занесены споры... Ці то міжзорны карабель пацярпеў тут аварыю... А я гадаю: якога паходжаньня сьмерць? Вакол яе заўсёды холад чужароднай прасторы, якая мала зьвязаная з нашай, зямной, а ў акце самагубства — рапучай перамозе сьмерці наогул адсутнічае супраціўленьне, у гэтым акце зямное існаваньне само рухаецца насустрач нейснаваньню. Актсам самагубства чалавек адсякае частку зямной прасторы на карысьць невядомай і варажых нам сусьветаў. У Бібліі захаваная памяць аб... і ёсьць забарона чалавеку распараджацца неўміручай душою сваёй.

Згледзеўшы імгненнае здраньцвенне лекара й мужчыны з крымінальнага вышуку, я ўсьлед за імі ступіў у круг. Нібыта калыхнулацца прастора, мільгануў перад вачыма нязвыклы зрок малюнак. Як апісаць яго? Ня варта было б... Параўнаньні звычайна нічога ня значаць.

Трава на газоне адразу пажоўкла. Потым знікла зусім. Жвір. Гарачыя павевы. Нешта накіталт таго, як у пустыні, калі жвір адначасна сыякаецца й трэскаецца, калі ўся скарынка глебы развалваецца на мільёны расколінак... У іх бяладна рухаліся нежывыя камякі — дакладна нежывыя, напоўненыя ня плошчы, а толькі халодным мэталёвым бласкам.

— Псуецца зрок, — мазануў рукой па вачох супрацоўнік крымінальнага вышуку.

— Або ў вас павышаны ціск, — падказаў лекар і сам страсянуў галавой, адганяючы прывіды.

Якраз тады я здагадаўся: «У акце самагубства няма супраціўленьня зямное прасторы, таму ў ім найбольш адкрываецца чужая».

Нібыта Філізаф надыхтаваў.

— Ня веру! — заўпарыўся я. — Ты гэта надумаў раней. І ўбачыў, калі ляцеў, менавіта тое, што надумаў раней.

Ён таксама ўпарыўся.

«Ці не занадта літаральна разумеем мы біблейскі апавед пра выгнаньне з раю Адама й Евы? Маўляў, яны — адтуль. Чаму раем прынята лічыць частку плянэты, а не (да пэўнага часу) усю плянэту? Ня выключана, што нікуды Адам і Ева не пайшлі, проста на плянэту была наслана»...

— Што было наслана?

— І плянэта Рай ператварылася ў Зямлю. Каб людзі некуды пайшлі, захавалася б памяць пра шлях. Але ж у памяці нічога такога няма. Пачытайце Біблію ўважліва! Затое ў нас ёсьць эмацыйны ўспамін пра неўміручасць...

— Усё будзе добра, — паабяцаў лекар.

«Так мне напісана ў Страшна́й»

Зоя Каўшанка

Гэта трэцяя публікацыя ўспамінаў Зой Каўшанкі ў «Нашай Ніве». Паміж яе працай у Вільні пад нямецкай акупацыяй («Fräulein... ад беларускага камітэту», «НН» №4, 1991) і арыштам у паўнаважных НКВД («Дзесяць месяцаў у адзіночнай камэры Менскай турмы», «НН» №10, 1993) было некалькі гадоў эміграцыі.

Напрыканцы вайны беларускі нацыянальны актывіст пакідаў радзіму, уцякаючы ад наступу савецкіх войскаў. Ведалі, што большавікі ня будуць разбірацца з тымі, хто пад нямецкім рэжымам падтрымліваў нацыянальнае жыццё, ствараў беларускае войска, ратаваў ад сьмерці людзей. Разам зь іншымі пані Зоя падалася на Захад...

У адрозьненне ад першых двух тэкстаў, якія аўтарка перадала рэдакцыі ў рукапісе, гэты быў надиктаваны на магнітафон. 17 кастрычніка пані Зоя ня стала. Яна пахаваная ў Вільні на праваслаўных Свята-Еўфрасінеўскіх могілках побач з сваёй маці. Адышоў надзвычай інтэлігентны й надзвычай дасведчаны чалавек. Нам засталіся мэмуары — жыццё, складзенае з падзеяў, думак і словаў, невядомых сучаснай грамадзкай сьведомасьці ў Беларусі. Хіба чалавек, які працуе пад акупацыяй і ўцякае разам зь немцамі, можа выклікаць спагаду? Між тым, гэта адзін зь лёсаў цэлага пакаленьня. Інакшая беларуская гісторыя.

Зоя Каўшанка — віленская беларуская пісьменьніца-мэмуарыстка, яе постаць успрымаецца намі ў шэрагу папярэдніц: Юліяны Дубейкаўскай, Зоські Верас, якія свой асабісты лёс зрабілі набыткам жывое гістарычнае памяці нацыі.

Калі я прыехала з Кангрэсу*, празь нейкі час прыйшла да мяне пані Алёна Сакалова-Лекант і пытаецца: «Ты маеш магчымасьць выехаць?» Я кажу: «Не». «А хочаш?» Я кажу: «Варта было б». Яна кажа: «А ведаеш, трэба табе выехаць, бо ласкі да цябе мець ня будуць. Калі хочаш ехаць, дык зьбяры свае рэчы, столькі, сколькі можаш нясець, ня болей, і чакай, па цябе прыйдуць».

Я памыла белье, пару зьменаў, папрасавала, кінула на крэсла, не пакавала нічога. Але ніхто не прыходзіць. А гарматы гудуць усё бліжэй і бліжэй, з полацкага напрамку. І ўжо падыходзяць пад Вільню. Ну, думаю, што ж, не паеду дык не паеду, такі мусіць мой лёс, так мне напісана ў Страшна́й Кнізе.

Жылі мы з маткай тут** удваёх, і сад у нас быў да паўвуглыцы, і абгароджаны ён быў высокім данчатым плотам, і брама была вялікая. Брамку мы на ноч зачынялі і зачынялі ваконьніцы. І вось аднойчы ноччу, мы ўжо спалі, нехта загрузкаў у ваконьніцу. Маці ўстала й пытаецца: «Хто?» А ёй адтуль адказваюць: «Вітушка». Маці яго ня ведала й прозьвішча яго таксама ніколі ня чула. Яна пытаецца: «А што трэба?» Ён пытае: «Ці Зоя паехала?» Яна кажа: «Паехала». Я хачу сказаць: мама, ты ж мяне губіш, але не магу збудзіцца. Так хочацца ўстаць — і не магу абудзіцца.

Калі я збудзілася, ён ужо стаяў у пакоі. Я адразу пытаюся: «А як ты сюды трапіў?» Ён кажа: «А праз плот. Кажы хутэй: ці паедзеш ці не». Я кажу: «Паеду». «Ну, добра, — кажа, — тады маеш толькі дзесяць хвілін на зборы. Ты йдзі агранайся, а я зьбяру твае рэчы». І ён пакладаў што трэба было ў валіску.

На вуліцы стаяла машына, пікап, мусі, вайсковая, зь яго аддзяленьня. Маці выйшла, мы разьвіталіся. Я тады яе бачыла апошні раз. І мы паехалі.

Горад быў абсалютна пусты. Мы нікога не спаткалі і прыехалі да гэтай самай пані Алёны, а яна жыла побач з гімназіяй, ля Вострай Брамы. Прыехалі мы ў панадворак, а там стаяла грузавая машына, на ёй ляжалі нейкія скрыні й на скрынях спалі салдаты. І стаяла другая машына, легкавая. Пакуль Вітушка паставіў сваю машыну, я ўзьбегла па тэрах на кватэру да пані Алёны. Там былі Астроўскі й Грабінскі. Яшчэ быў ад'ютант Астроўскага Усевалад Родзевіч, ці, як мы яго называлі, Вофка, малоды хлопца, і быў таксама яго цэлахраніцель, Іван, а як прозьвішча — ня памятаю. І сын пані Алёны Тосік быў. Яны аб нечым гаварылі, праглядалі нейкія паперы... Я пасядзела ў кутку, і калі ўзышло сонца, мы паехалі.

Маленькі піша, што ён выехаў а 2-ой гадзіне ўночы. А 2-ой Вітушка толькі прыхаў па мяне, а выехалі мы ўжо як сонца ўзышло добра. Паехалі па Легіяновай, у кірунку на Коўна. Якраз па дарозе вязьлі жыдоў, мусі, на расстрэл, грузавымі машынамі — вельмі прыкрае было ўражаньне... Дарога тады была не такая, як цяпер, а вузенькая, без асфальту. Пылюка страшэнная. Уся дарога загрузана вайсковымі машынамі. Яны ішлі ў адзін рад — як дзе-небудзь машына якая забуксуе, папсуецца, дык стаяць усё да самае Вільні.

Я ехала зь Вітушкам гэтым пікапам, а ў кузаве ляжалі нашыя валіскі. Астроўскі ехаў з пані Алёнай, і сын яе ехаў, і цэлахраніцель яго зь ім. А гэты... Вофка ехаў грузавой машынай, з салдатамі. У скрынях, што вязьлі на грузавой машыне, былі архівы Цэнтральнай Рады.

Прыехалі мы ўжо пасля паўдня, і адразу ў хату да Плескачэўскіх. Плескачэўскі таксама быў ад'ютантам у Астроўскага. Мы пайшлі пахадзіць па Коўне. Там ужо

таксама вельмі адчувалася адступленьне. Есьці не было чаго. Мы з Грабінскім зайшлі да нашага знаёмага гэр доктара, які ў Вільні быў шэфам палітычнага аддзелу ў Sicherheitsdienst, пасля яго перавялі ў Коўну. Ён нас пачаставаў абедам. Гэта значыць, завёў у сваю кантынту, і там мы атрымалі па місцы Eintopf — зупы з кансэрваў, гарох і мяса, але даволі добрая. Нам было вельмі на часе, бо з учарашняга дня нічога ня елі — я нават з сабой ніякай канякі не ўзяла, у такім расстройстве. І ніхто нічога ня меў есьці. Пасля, калі мы вярнуліся, дык хлопцы пайшлі на рынак і купілі трускавак, больш нічога нельга было купіць.

Увечары мы бачылі, як бамбілі Вільню. Дом Плескачэўскіх стаяў на горцы й далёка было відаць. Астроўскі даў нам па жмені жоўтага цукру — больш нічога не было ні ў яго, ні ў кога. Мы зьлі гэты цукар з вадой і пайшлі спаць. Астроўскі з Грабінскім спалі ўнізе. У доме было два паверхі й яшчэ наверх маленькі пакой. Там сядзелі куры, стаяла лаўка, мне паслалі нейкую дзяругу, і я там з курамі спала.

А пані Алёна засталася ў Коўне. У яе была сяброўка, зь якой яна вучылася калісьці ў інстытуце благародных дзявіц, і гэтая сяброўка была замужам за літоўскім генэралам. А генэрал чамусьці лічыў, што яго большавікі не зачэпяць. Ня ведаю чаму. І ён заставаўся, і пані Алёна засталася.

Ну дык, значыць, паляглі мы спаць, а ноччу прыходзіць Вітушка й кажа: «Уставай, цябе пан дырэктар кліча». А мы ўсё называлі Астроўскага «пан дырэктар» па старой звычцы. Я апранулася, выйшла. Унізе, у салёніку сядзелі Астроўскі й Грабінскі і казалі мне нешта пісаць. Гляджу — а на стале стаіць тая машынка, на якой я ў камітэце пісала — мусі, Грабінскі яе прыхапіў. Гэта была маленькая партатыўная машынка.

Раніцай мы паехалі на Эйткуны, дзе праходзіла мяжа. Едзем мы... а па дарозе я чую, што Вітушка ўсё падыходзіць да гэтых салдат. Салдаты былі з батальёна парадку пагранічнага... ці, як напісана ў кнізе Астроўскага, Вітушка й Касмовіч былі афіцэрамі войск аховы парадку. Гэта фактычна былі войскі Астроўскага. І гэтыя салдаты таксама былі з тых войск. А рэкрутаваліся яны пераважна зь перабержчыкаў, з ваеннапалонных... элемент ня надта ж там пэўны. І вось Вітушка іх угаворывае, каб яны ехалі далей, бо я чую, што яны хочуць застацца тут, хочуць далучыцца да саветаў, а ён ім прамывае мазгі, што вас жа тут усё роўна пасадзяць, а можа й расстраляюць, раз вы ўжо былі ў гэтым войску. Ну й яны ўсё-ткі паехалі далей.

Але тут другая небяспека — я чую, мужчыны між сабой гавораць, што нас могуць і не прапусьціць, бо ня маем дакумантаў, прапускоў. Ня ведаю, ці Астроўскі меў дакумант, і ці меў Вітушка, але мы, віленскія, а нас было трое, дакумантаў ня мелі. Ніякіх. Мы пад'ехалі, яны пайшлі на гранічны пункт — вяртаюцца вясёлыя. Значыць, усіх прапуськаюць. Мы пераехалі мяжу й тады разьдзяліліся. Астроўскі паехаў у Лодзь, зь ім паехаў Тосік Сакалоў і Вітушка. А мы з Грабінскім пераселі на грузавую машыну, на скрыні з архівамі і з салдатамі, і паехалі на Кенігсбэрг.

Дарога была вельмі прыгожая, добрае надвор'е, навакол лес, такі чысты, прыгожы. Па дарозе мы заяжджалі ў мястэчкі, дзе маглі напіцца шпрэдэлю — гэта нешта падобнае да кваса, але есьці нічога не маглі дастаць, бо яшчэ ня мелі картак.

Пад вечар прыехалі ў Кенігсбэрг, у Беларускае Прадстаўніцтва. Яны адразу ніяк не маглі нас уладкаваць. Грабінскага ўзяў да сябе нехта з хлопцаў, якія там працавалі. А мне Вітушка даў спальны мех, у ім я спала там жа ў Прадстаўніцтве на падлозе. Але там па-першае, нікому ня можна было спаць, дык гэта

ўжо так па-ціхеньку, па-другое, было надта невыгодна, бо трэба было праходзіць туды празь нейкі пакой, а ў тым пакоі мясьціўся банк, ці нешта такое. Але неяк я ўжо праспала гэтую ноч. На другую заявіў мяне да жонкі Бакача, яна была немка. Там я пераспала ноч, але таксама вельмі па-ціхеньку, вельмі неласальна, бо гаспадыня б ні ў якім выпадку не дазволіла.

А пасля мне зрабілі кватэру, знайшлі ў адных старых немцаў. Сымпатычныя былі немцы, мелі недалёка ад Кенігсбэрга свой невялікі каменны дамок і гародчык... Калісьці яны жылі ў Расіі, у Сыбіры, і гэты немец працаваў там у бровары. Гэта яшчэ ў царскія часы. Яны вельмі добра там зараблялі, дык мелі грошы і збудавалі сабе гэты дамок. Дамок быў блізка рабочага пасёлку, на беразе заліва.

Спачатку я атрымала пакойчык наверх, з балконам. Я рана ўставала й глядзела, як імгла яшчэ ляжала на заліве, над морам, вельмі прыгожа было, цікава. А пасля... Грабінскаму трэба было кватэру. Мяне перавялі ўнізе, а яго разьмясьцілі ў гэтым пакойчыку. Унізе я жыла ў пакоі дачкі гаспадароў, а сама дачка была на фронце.

Ну й вось, сплю я аднойчы ўночы, а мне кажуць: уставай, прыехала дачка й зрабіла авантуру бацькам — яны пасьмелі ў яе пакой пусьціць Auslanderin! Маці ёй кажа: слухай, падходзіць фронт, дык ты ж, можа, зараз будзеш у такім становішчы, як гэтая дзяўчына, будзеш уцякаць. Нічога ня слухае — каб зараз жа звольніла!

Ну, добра, я пасядзела там у іх на кухні. Тады гаспадыня заявіла мяне да свайго сына. Ён працаваў на верфі. Гэта быў цэлы рабочы пасёлак. І там таксама мне далі пакойчык на самым верху, але таксама добры. І жыла я там да ад'езду.

Калі я толькі прыехала, хлопцы з Прадстаўніцтва запрапанавалі мне ў іх працаваць. Я згадзілася. Як я згадзілася, яны мяне правялі праз Arbeitsamt. А калі чалавек правялі праз Arbeitsamt, дык гэта тое самае, што ён ужо прыгонны, ужо ня можа адыйсьці з працы. Мне выдалі працоўную кніжку, і я ўжо зарэстраваная ў Arbeitsamt'е, не магла ні на іншую працу, ні выехаць, нічога...

Мы атрымалі прадуктовыя карткі і што там належыцца. Нямецкія карткі атрымалі, так як і немцы. Праўда, гэта было вельмі няшмат, але ўсё-ткі з голаду не паміралі. У нямецкае сьезьзілі на Кранц — курорт, дваццаць якіх кілометраў ад Кенігсбэрга, марскі пляж. Мы туды сьезьзілі цэлай кампаніяй.

Пасля — я там прабыла, мусіць, месяц — Астроўскі прысылае з Бэрліна картку, каб я прыежджала ў Бэрлін. А гэтыя хлопцы кажуць: «А мы вас не адпусьцім». Але бачыць, што я вельмі незадаволеная — а як ужо трымаць такога працаўніка, які незадаволены, кажуць: «Мы б маглі з Астроўскім і не лічыцца, бо мы тут самыя сабе гаспадары, але так і быць, адпусьцім вас».

Я зрабіла ўсе фармальнасьці ў Arbeitsamt'е, мы купілі білеты, селі з Грабінскім у цягнік і паехалі на Бэрлін.

Калі мы прыехалі ў Бэрлін, там настрой быў зусім не такі, як я спадзявалася. Увесь горад быў разьбіты — адныя руіны, а людзі хадзілі вясёлыя, нармальныя, сьмяяліся, і настрой быў такі... звычайны. Мы пайшлі адразу ў Беларускае Прадстаўніцтва. Там узялі адрас — нам была прызначана кватэра ў пэнсыянаце *Beatrix* на вуліцы Майнэжэ, 5. Ідзем мы па вуліцы, і адразу каля Прадстаўніцтва спатыкаем Шчорса. Шчорс падняў капалюх прывітання, я бачу, што ён лысы! А ў яго была такая прыгожая фрызура, прыгожыя валасы. Я кажу: «Доктар, а дзе ж фрызура?» «Няма», — кажа.

Мы пайшлі на вуліцу Майнэжэ, і адразу ў той жа дзень атрымалі прадуктовыя карткі, яны мазываліся «маркі», і пад

* Другі ўсебеларускі Кангрэс адбываўся ў Менску ў чэрвені 1944 г.
** Запіс успамінаў рабіўся ў доме пані Зой ў Вільні на вуліцы Vasaros 7.

Кнізе...»

вечар пайшлі нешта зьесці, бо ўжо колькі ня елі — адзін, другі, трэці дзень, мусіць... Пайшлі мы ў нейкую кляўзу, а кляўза — гэта прыблізна тое самае, што каварня, толькі мае іншы характар. Перадусім там шмат піва. Мы выбралі нейкую «гэмюзу», бо мяса там давалі, здаецца, па 50 грамаў два разы на тыдзень. Дык трэба было надта яго эканоміць. Хапала толькі «гэмюзы», ну і «грюцы» хапала. Падалі нам гэтую «гэмюзу». На шпайзкарце напісана: Salatplatte mit Muschelfleisch. А што такое Muschelfleisch, я ня ведала, нягледзячы на тое, што ўжо добра ведала нямецкую мову. Далі нам гэтую Salatplatte, трошачкі бульбы, морквы — гэта ўсё, ясна, поснае, без нічога, без алею, без усяго, Kohlrüben трошачкі, і нешта — кавалачкі доўгенькія, ружовыя такія, і нейкія чорныя пункцікі. Папрабавала я есці — на зубач трашчыць і да мяса не падобнае. Грабінскі выцягнуў, палажыў на талерку й пачаў рабіць яму сэжыню. Во, кажа, тут вочкі, а тут хвосцік, і лапкі нават ёсць. Я кінула, пабегла, выплонула хутчэй! Як ноччу ўспомніла, дык усталала, хадзіла міль вусны. Трэба да гэтага, мусі, прывыкнуць. Ну, а як я ніколі ня ела нават ракаў, бо гадзілася, дык мне гэтыя мушлі зусім былі не да густу.

У Beatrix'e кожны атрымаў пакой, пакоі давалі добрыя, плаццэла за іх Цэнтральная Рада. Гэта быў невялікі пэнсыянат. Там жыла Арсеньнева з мужам, жыў Езаўітаў, праз пару дзён прыехаў Вітушка і за ім Касмовіч — я там з Касмовічам і пазнаёмілася — яны ў адным пакоі жылі. Так што беларусы засялілі амаль выключна, толькі жыў там яшчэ нейкі японец зь японскага пасольства. Дык ён з намі ніяк не хацеў знаёміцца.

На працу Астроўскі мяне зараз жа пасадзіў у Цэнтральную Радзю. У яго быў вялікі кабінэт, а перад ім маленькі, там мусіла сядзець я, усё пісаць, што трэба. Ну, праўда пісаць было мала што, бо якая там магла быць праца, калі ўжо ўсе ведалі, што гэтану прыходзіць канец. Так што больш думалі аб тым, як гэта далей на сьвеце жыць.

Ну што ж, падабралася ў нас кампанія моладзі: гэтыя два хлопцы, я, і яшчэ панна Барбара. Яна была з Глыбокага, бацька яе быў там настаўцелем, яна скончыла польскую гімназію і ў беларускіх установах не працавала — яшчэ зусім маладзенькая была. Працавала яна перакладчыцай у нейкай нямецкай установе, ну й выехала разам. Брат яе, яшчэ маладзейшы за яе, быў у БКА, ці ў Дальвіцы, здаецца. І як толькі пачаўся першы дэсант, дык яна аднойчы прыбегла: «Ведаеце што? Я пішу ліст дахаты! Не паверыце, але вось так!» Тады ня можна было паверыць, бо фронт прыходзіў недзе праз Усходнюю Прусію — як жа можна было пісаць лісты? Кажа: «Мой брат ляжыць з дэсантам на Бацькаўшчыну, і я перадаю ліст бацькам».

«НН»: Калі ўсё гэта адбывалася?

У Кенігсбэрг мы прыехалі ў апошніх днях чэрвеня, адразу пасля Кангрэсу. Там мы прабілі прыблізна месяц і паехалі ў Бэрлін, так што гэта быў пачатак жніўня.

«НН»: У Бэрлін вы ехалі цягніком?

Цягніком. А чым тады можна было ехаць? Машынаў ніхто ня меў, а хто й меў, дык не было бэнзыну. Куды падзеў сваю машыну Астроўскі — ня ведаю, бо ў яго ўжо ў Бэрліне яе не было. Мусіць, недзе пакінуў, за непатрэбнасцю.

«НН»: У цягніку шмат людзей ехала?

Пусты быў. Мы ўвечары селі, а раніцай прыехалі. Ну там жа й недалёка.

«НН»: А ў гэтым пэнсыянаце, як вы там жылі?

Кожны меў пакой, дык толькі спатыкаліся, адзін да аднаго ў госьці хадзілі. Разам хадзілі на абед куды-небудзь. Абеды, праўда, былі такія, што зьесці зьясі, але есці хочацца. Часам хадзілі ў элеганткі рэстаран да Боргарта, але ежа там была ня лепшая як усюды, на тыя самыя маркі й тое самае. Толькі ўжо дываны ляжалі, салі прыгожыя. Часам Астроўскі запрашаў нас на абед або да сябе, або ў расейскі рэстаран «Мядзведзь», эмігранцкі, мусіць. Там было трошкі лепей, хоць тыя самыя талёны, але нека яны ўмелі гэта прыгатаваць смачней. А найлепш было на Weißensee, дзе мясцілася Цэнтральная Рада. Там побач была нейкая рабочая сталюка, закрытая. Але паколькі ім хацелася зарабіць, дык яны пусквалі й іншых. Там на абед давалі так: Kartoffelsalat, даволі вялікая порцыя

бульбы, палітай воцтам з цукрам. Але найлепш была Grütze mit Pflaumen — цэлая міска ячневай кашы, сечкі, і шмат сьліваў. А ў кляўзах пераважна давалі Kohlrüben, гэта калярэпа такая параная, бяз тлушчу, без нічога, проста так як для парасят развараная. Ну але й бяз картак. І гэтыя самыя сьлімакі, што нам падалі з Грабінскім, іх можна было купляць у крамах бяз картак кіляграмамі. І хлопцы елі, галодныя былі. Дык я купіла кіляграм, нарэжу туды цыбулі, і яны ядуць, як міленькія.

«НН»: Ці ўжо бамбілі Бэрлін?

Там ужо мала што й засталася. Быў абсалютна разьбіты. Калі мы прыехалі, дык налёты былі кожны вечар. Гэта ангельцы бамбілі. Увосень усё раней і раней цямнее, дык яны кожны вечар на адну хвіліну раней прыляталі. Калі, напрыклад, сянныя а сёмай прылятуць, дык заўтра хвіліну пасля сёмай, пасля заўтра дзьве хвіліны пасля сёмай, абсалютна кожны вечар. Недалёка ад пэнсыянату быў вялікі бэтонны бункер. Тры паверхі, мусіць. Сьценны ў яго былі, мусіць, два мэтры, і дзьверы такія ж. Зачыняліся яны аўтаматычна, як у выпадку чаго, і вокны, і ўсё. Ну й там такія шырокія, высокія сходы да трэцяга паверху, і людзі на гэтых сходах сядзелі, бо ў пакоях быў лазарэт. І вось немцаў прыйдзе шмат-шмат, насыдзе, сядзяць і немкі між сабой: «Ой, каб гэта eine Tasse Bohnenkaffee i ein Stück Torte». Але прыгнобленага настрою не было. Проста як вечар, дык ужо збіраюцца, кожны меў валізачку, усё самае неабходнае, і чакаюць. Зараз па радыё абвясцяць: «Achtung, Achtung, Hannover, Braunschweig», гэта значыць, што яны ўжо недзе ў Гановэры, гэтыя ангельскія самалёты. Усе збіраюцца, ідуць у бункер.

Аднаго разу мы йшлі туды з Тосікам Сакаловым і спазніліся, прыйшлі — ужо дзьверы зачыненыя. А там недалёка Zoo, запарк, але зьвяроў ужо не было, бо перад тым быў надта вялікі налёт, пабамбілі ўсіх зьвяроў. Ну дык мы пабеглі ў гэты Zoo, недзе схаваліся ў нейкай бэтоннай будыцы... А ў бункеры чалавек адчуваў сябе зусім спакойна.

«НН»: А які настрой быў сярод беларусоў у пэнсыянаце, у Радзе?

Старэйшыя думалі, як на сьвеце жыць у такой сытуацыі. А моладзь ня надта што праймалася. Моладзі шмат было, бо ў Бэрлін перавялі батальён БКА. І той, каторы быў у Дальвіцы, калі занялі Прусію, таксама. Так што вельмі шмат моладзі было.

«НН»: Значыць, тортаў там тады ўжо не было?

Якія там торты... Ды іх не было яшчэ задоўга да вайны. Але былі смачныя Schripfen, булачкі, што хрусцелі. Трэба было аддаць пяць грамаў мукі за яе.

«НН»: То Вы яшчэ атрымлівалі муку?

Не, не муку, а талон на муку. Або на хлеб, або на муку — хто што хацеў. Нам, ясна, мука была непатрэбная — што мы мелі зь яе рабіць? Бульбы давалі даволі шмат, апрача таго, што зьясі ў сталюцы, дык яшчэ заставалася. Так я гэтай бульбы купляла, пасля таркавала й пякла бліны бульбяныя, на кухні там можна было пячы. А пякла я іх на сьвечцы — недзе дастала сьвечкі кавалак, смаравала патэльню й так пякла.

Часам давалі яшчэ такую экстра-картку, на якую няведама было, што дадуць, але заўсёды нешта давалі. Напрыклад, вялікую рыбіну добрую смачную, часам давалі марынаваны гарбуз з цукрам і з воцатам, вельмі смачны.

Вітушка часта ездзіў у Прагу. І калі ехаў, дык даваў мне свае карткі. У яго яны былі добрыя, бо вайсковыя, так што я ўжо больш сытна магла зьесці.

«НН»: Што за праца ў Вас была?

Праца сакратаркі. Што я тут рабіла, тое й там, толькі тут я была самастойная, а там ужо проста як сакратарка — пісала, што дадуць, і ўсё.

«НН»: І доўга Вы былі ў Бэрліне?

Наогул бяз малага тры гады. Ужо й пасля капітуляцыі...

«НН»: А як было пасля капітуляцыі, мабыць жа праца скончылася?

Ну ясна. А ўжо пасля капітуляцыі я пайшла ў Arbeitsamt, і мяне скіравалі на працу ў пашывачную працоўню.

«НН»: Але Вы былі ў заходняй частцы?

Я жыла ва ўсходняй частцы Бэрліна, а тады гэта ня мела значэння, бо падзелу не было. Так, як перад вайной можна было ездзіць і хадзіць куды хочучы, так і першыя гады пасля вайны.

«НН»: Але фармальна гэта была ўжо нейкая зона акупацыі?

— Гэта толькі фармальна. Хадзіць можна было, і трамвай хадзілі без ніякіх межаў.

Мы яшчэ ладзілі спатканьне Новага Году. У Цэнтральнай Радзе. Там у падвале была сая, і хто мог сьпяваць пасьпяваў, канцэрт быў. А пасля мы мелі спаткаць Новы Год, здаецца, у Барбары, у Плескачэўскага. Барбара была швагерка Плескачэўскага. Ну і вось... нават бутэльку гарэлкі недзе дасталі хлопцы, і селядца прывязалі, здаецца, з Лодзі. Мы пасля канцэрту мелі туды йсьці, а ў часе канцэрту налёт, і разбамбілі гарадзікі транспарт. Канцэрт быў ва ўсходняй частцы Бэрліна, а кватэра Барбары ў заходняй. А Бэрлін мае 120 км у папярэчку. І трэба было йсьці пехатою. Ясна, не 120 км. Месцамі хадзіў S-Bahn — электрычка на роўні другога паверху. І мы дзе пад'едзем, дзе падыйдем. Ня ведаю, як мы дайшлі, але дайшлі, і расьпілі гэтую гарэлку, і зьелі селядца. Усё-ткі Новы Год спаткалі. Гэта моладзь. А старэйшых там не было.

Пасля, здаецца, на Куццю я была ў Галычыні. Там было таксама пару чалавек, таксама пасядзелі трошкі.

Цэнтральная Рада, што зь ёй стала? У лютым 45-га разышлася погаласка, што саветы ўжо кінулі дэсант і акружаюць Бэрлін танкамі. І ўсе стараліся з Бэрліну ўцякаць. Цэнтральную Радзю эвакуявалі — усіх, хто працаваў, іх сем'і, і ўсіх гэтых остаў, якія прыехалі зь Беларусі. Далі цягнік і перавезлі ў Гокстэр-ан-дэр-Вэзэр, у Вэстфалію. Там у нейкай школе, у класе на падлозе была насланая саломы, і мы на саломе спалі. Есці давалі ў нейкай сталовай. Мастэчка было вельмі прыгожае, такое тыпова нямецкае. А чым мы займаліся? Хадзілі й гулялі па ваколіцы, бо рабіць жа не было чаго абсалютна.

Пасля аказалася, што гэта быў не дэсант, а проста нейкая танкавая частка заблудзіла, пайшла не туды й залезла пад Бэрлін. Ну тады... А Астроўскі заставаўся ў Бэрліне са сваім цэлахраніцелем. Хто там яшчэ быў — ня ведаю, Шкялёнак, мусіць. Бо толькі такія... ніжэйшыя служачыя былі перакінутыя ў Гокстэр.

Ну й вось, калі аказалася, што гэта не дэсант, тады прыехаў Касмовіч з Бэрліна й сказаў, што Астроўскі прыслаў, каб я ехала ў Бэрлін. Я была добрая дура й паехала. Кажа, табы будзе апекавацца там нейкі афіцэр зь іх вайсковай часткі. Гэта быў маладзенькі хлопчык, і ў выніку ўсяго мне прыйшлося ў даровае апекавацца ім. Ён ня ведаў ні аднаго слова па-нямецку, а цягнікі хадзілі калі хацелі, і ніякага раскладу не было. Нідзе ня можна было даведацца, вось прыходзіць цягнік — куды ён ідзе — ніхто на вакзале ня ведае. Пасля скажучь, што ідзе ён туды й туды. Людзі пасядуць, едуць, а ён ідзе зусім у адваротным кірунку. Праедуць станцыю — злазюць, зноў едуць сюды й шукаюць іншага цягніка. Ну і ўрэшце мой праважыты недзе згубіўся па дарозе, так што я прыехала сама.

Калі я прыехала ў Бэрлін, налёты ўжо сталі безупыннымі, і ўжо бамбілі не ангельцы, а амэрыканцы, а гэта было шмат горай, бо як яны налятуць, дык тры дні пасля іх сонца не відаць за дымам... усё гарыць, цэлы горад.

Тым часам, пакуль мяне не было, Цэнтральную Радзю на Weißensee разбамбілі, і яна перанеслася ў нейкі іншы раён, недзе вельмі далёка, і я не магла туды даехаць, бо не было часу між налётамі. Толькі зьбіраўся — зараз згулі сырэнны. Налёт скончыўся, я зноў збіраюся ехаць — зноў другі налёт. І так адзін за адным. І я ня бачыла ні гэтай Цэнтральнай Радзі, ні Астроўскага, нікога.

Там я спаткала адну дзеўчыну зь Вільні, з нашай гімназіі, Анелю Катковіч. Ідзе яна па вуліцы, я кажу: «Што робіш, Анелька?» Кажа: «Шукаю начлегу». Прыехала, кажа, і спаць няма дзе. Ну дык, кажу, хадзі да мяне. У мяне быў такі прыгожы пакоік, і там стаў ложак і канапа. Я кажу, ёсць жа вольнае месца. І мы нейкі час жылі разам.

А тут я ўзяла дый захварэла. А перад тым яшчэ прыежджаў Касмовіч і кажа, што прыедзе яшчэ адзін афіцэр у нейкіх справах, і ён будзе ехаць на захад, і ты разам з ім паедзеш. Тым часам я захварэла. Ляжу, ня ведаю што такое, тэмпература высокая. Анелька пайшла, недзе злапала Шчорса, той прыйшоў, паглядзеў, пажартаваў: а, грыпа — гэта такая хвароба, што калі яна без лячэння, то восем дзён, а калі яе лячыць, дык яна тыдзень трывае. Ну й пайшоў. А ён быў лекарам у Фінстэрвальдэ. Гэта, мусіць, кілометраў 20 ці 50 ад Бэрліна на ўсход.

Я ляжу, а мне ўсё горай і горай. Анелька кажа, што яна мусіць ехаць на захад, бо там яе сястра й яна ня можа застацца. Ну, кажу, я ж цябе не затрымліваю. Анелька зьехала, усё ўжо зьехалі з гэтага Beatrix'у, я застаюся адна, і застаецца яшчэ адна пакаёўка, Галена. Галена кажа: «Дык я пайду прывялу лекара». Я кажу: «Добра». Прышоў лекар немец, але здалёк толькі глянуў праз дзьверы — «Masegn!» і пайшоў. Я й без яго ўжо ведаю, што за хвароба. Ну, нешта ён выпісаў, Галена пайшла ў аптэку, але нічога там не атрымала. Ну я й ляжу. І Галена ўжо кажа, што яна таксама едзе да сястры — я застаюся зусім адна на ўвесь Beatrix.

А налёты — кожны дзень адзін за адным, адзін за адным. У часе налёту ўсе муслі йсьці ў бункер. У той бункер... я не магу хадзіць, бо далёка, дык я хадзіла ў падвал, пад самым домам быў бункер. А пасля ўжо сталася так, што й туды не магла хадзіць. Толькі прыйдзе Blockbommtapp, паглядзіць, кажа выходзіць. Толькі налёт — хадзілі па ўсіх кватэрах і глядзелі, каб ніхто не заставаўся. А дзьверы муслі пакідаць адчыненыя, ці там рэчы, ці што ёсць — гэта няважна, дзьверы зачыняць ня можна было, і ніякіх зладзействаў, ніхто нічога ня краў, бо за гэта быў расстрэл на месцы.

Ну дык прыходзіць Blockbommtapp, я кажу, не магу йсьці, бярыце нясіце мяне. Дык ён махне рукой, пойдзе. А прыкра ляжаць — толькі чуеш, як яны надыходзяць, хваля гудзе, гудзе, гудзе і рагтам — трэск пачынаецца страшэнны, ня можна вытрымаць. Я думаю: «Ой, каб яны ўжо хутчэй прайшлі». Прайшлі адны — другая хваля надходзіць, пасля трэцяя такая самая — яны трыма хвалямі... Але гул быў — я ня ведаю, па колькі іх там хадзіла, можа, па тысячы гэтых самалётаў. І тады ўжо думаеш: «Ну, няхай яны ўжо й мяне заб'юць, толькі каб гэта скончылася, каб ня чуць гэтак іх гудзеньне». Але нека і гэта вытрымала, мусіць, так было напісана ў Страшнай Кнізе

Вады ў вадаправодзе не было, трэба было ўніз ісьці ў калонку. Хлеба не пяклі, нічога ў рэстаранах не варылі, бо не было электрычнасьці, усё разбомблена. Яшчэ як Галена была, дык я прасіла зь ёй пайсьці на вуліцу, каб яна вывела мяне. Яна выводзіла. А спаткаў я прасіла яе, каб яна мне прынесла піва, Malzbier, чорнае, такое густое салодкае піва. Яна прынясе трошкі, я кажу: «Ды мне ж гэтага мала! Прынясі болей, я ж нічога ня ем, хоць півам буду жыць». А, кажа, больш ня можна. Я настойваю, каб яна прынесла больш. Яна пойдзе, кажа, больш не даюць. Бо яна баялася мяне шмат даваць піва. Пасля ўжо я нека пачала выходзіць, дык сама хадзіла й піла піва, бо больш не было чаго есці.

А гэты афіцэр, што Касмовіч казаў, ён не зьявіўся, і ўсё роўна я б зь ім не паехала, бо была ў такім стане, што не магла ўжо нікуды ехаць. Так і перабыла тую самую страшную бамбэжку ў Бэрліне.

Працяг будзе

Запісаў Сяргей Шупа

БЕЛАРУСКАЯ ГІСТАРЫЧНАЯ

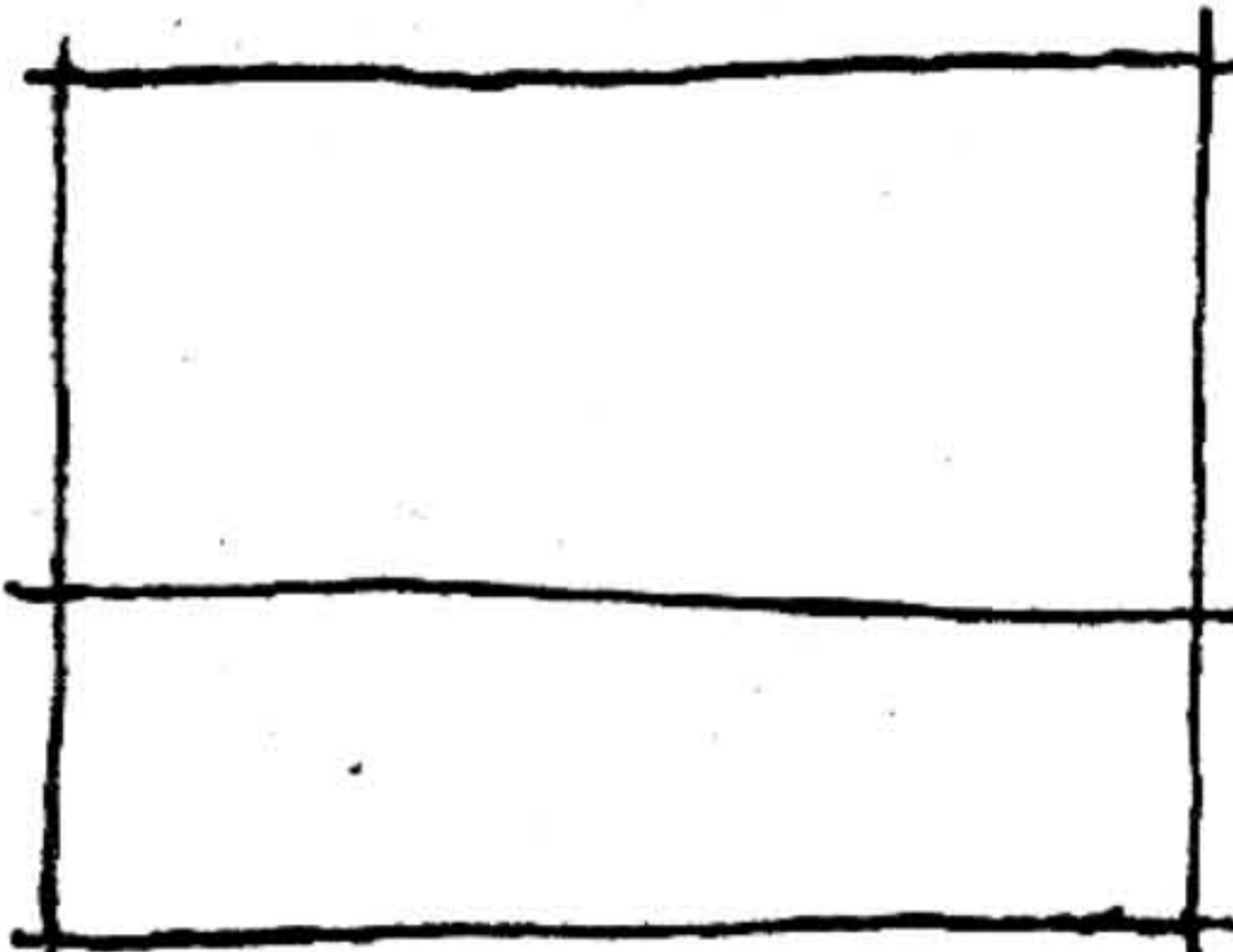
Гэта было зусім не сацыялагічнае даследаваньне, а апытаньне прафэсіяналаў — гісторыкаў і культуролягаў, тых, хто сам піша й мае свой погляд на падобную друкаваную прадукцыю. Мы паспрабавалі зразумець, чаму тыя ці іншыя кнігі выклікаюць цікавасьць. Таму было прапанавана вылучыць КРЫТЭРЫІ. Мы раздалі гэтую анкету:

БЕЛАРУСКАЯ ГІСТАРЫЯГРАФІЯ 1945-1991, 1992-1994

Запрашаем Вас узяць удзел у анкетаваньні «Нашай Нівы». Просім назваць пяць (ці болей) лепшых кніг беларускай гістарыяграфіі павяненнае пары (у Беларусі, а таксама на эміграцыі). Нас цікавіць ня толькі сьпіс аўтараў, але й крытэрыі, паводле якіх адбылося гэтае вылучэньне. Калі хочаце, даіце асобна кароткія камэнтары.

Крытэрыі:

- 1 — канцэптуальная навізна
- 2 — грунтоўнасьць з гледзішча крыніц
- 3 — публіцыстычнасьць
- 4 — здольнасьць прафэсіяна выснаваць думку
- 5 — вашы дадатковыя крытэрыі

Усяго было апытана 36 чалавек. Зразумела, маючы на руках матэрыялы анкеты, цяжка было ўстрымацца ад вызначэньня рэйтынгу аўтараў і іх твораў, хоць паўторам, статыстычнае даследаваньне не ўваходзіла ў нашы мэты.

Вось сьпіс найбольш часта згадваных кніжак (у дужках пададзены год выданьня й месца, калі гэта ня Менск):

1. М.Ермаловіч. Старажытная Беларусь (1990) — 25 разоў
2. Ю.Турунак. Беларусь пад нямецкай акупацыяй (1993) — 17
3. М.Ермаловіч. Па сьлядах аднаго міфа (1989) — 9
4. Н.Улашчак. Очерки по археологии и источниковедению истории Белоруссии феодального периода (Масква, 1973) — 8
5. Н.Улашчак. Введение в изучение белорусско-литовского летописания (Масква, 1985) — 7

Дастаткова рэгулярна згадваюцца наступныя кнігі:

- Г.Сагановіч. Невядомая вайна (Спадчына, 1994) — 5
- А.Калубовіч. Крокі гісторыі (Беласток-Вільня-Менск, 1993) — 4
- М.Ткачоў. Замкі Беларусі (1977) — 4
- Н.Улашчак. Предпосылки крестьянской реформы 1861 г. в Литве и Западной Белоруссии (Масква, 1965) — 4
- П.Урбан. У сьвятле гістарычных фактаў (Мюнхен-Нью Ёрк, 1972) — 4
- П.Урбан. Да пытання этнічнай прыналежнасьці старажытных ліцьвіноў (1993) — 4
- У.Караткевіч. Зямля пад белымі крыламі — 3
- В.Кіпель. Беларусь у ЗША (1993) — 3
- В.Кругалева. Рождение Белорусской Советской республики (1975, 1979) — 3
- А.Мальдзіс. Беларусь у люстэрку мэмаруарнай літаратуры XVIII ст. (1982) — 3
- Статут ВКЛ 1588 г. (1989) — 3
- Энцыклапэдыя гісторыі Беларусі. Т.1 (1994) — 3

Па два разы былі названыя наступныя кнігі:

- У.Арлоў. Таямніцы полацкай гісторыі
- Г.Кахановіч. Археалёгія і гістарычнае краязнаўства Беларусі ў XVI-XIX ст.
- Г.Лившиц. Классовая борьба в Иудее и восстания против Рима (1957)

П.Лойка. Гісторыя Беларусі. Вуч. дап. для 7 кл. (1993)

А.Мальдзіс. На скрыжаваньні славянскіх традыцый (1980)

В.Насевіч. Генэалёгічныя табліцы старадаўніх княжацкіх і магнатскіх беларускіх родаў 12-18 ст.

Ф.Нечай. Образование Римского государства (1972)

М.Нікалаев. Палата кнігапісна (1993)

К.Тарасаў. Памяць пра легенды (2-е выд. 1990)

М.Спирidonov. Закрепощение крестьянства Беларуси. XV-XV вв. (1993)

А.Сідарэвіч. Антон Луцкевіч (Нёман, 1990)

А.Цітоў. Гарадзкая геральдыка Беларусі (1989)

Г.Штыхаў. Крывічы

Я.Янушкевіч. У прадчуваньні знаходак

Таксама названыя кнігі:

Гарадзэнскія запісы. Выпуск 1 (Горадня, 1993)

а.Л.Гарошка. Пад знакам «рускае» і «польскае» веры

В.Грыцкевіч. От Немана к берегам Тихого океана (1986)

В.Грыцкевіч, А.Мальдзіс. Шляхі вялі празь Беларусь (1980)

Р.Жук-Грышкевіч. Жыцьцё Вінцэнта Жук-Грышкевіча (Таронта, 1993)

3 гісторыяў на «Вы». Выпуск 3

J.Zaprudnik. Belarus: At a Crossroads in History (Boulder, 1994)

Імя тваё Бялая Русь (1992)

В.Исаенко. Неолит Припятского Полесья (1976)

А.Кажадуб. Рака вады жывой (Маладосць, 1989)

А.Каўка. Тут мой народ (1989)

Г.Кісялёў. Ад Чачота да Багушэвіча (1993)

А.Краўцэвіч. Тэўтонскі ордэн (1993)

Ю.Лабынцев. Литературные связи

.Ласкоў. Ля вытокаў пяці рэк

А.Лойка. Францыск Скарына, або сонца Маладзіковае (1990)

I.Lubachko. Belorussia under Soviet rule 1917-1957 (Kentucky, 1972)

арх. А.Мартос. Беларусь в исторической государственной и церковной жизни

А.Медведев. Поселения культуры штрихованной керамики (некоторые экономические и социальные аспекты в расселении) (Гістарычна-археалагічны зборнік №3, 1994)

А.Митрофанов. Железный век средней Белоруссии

Нарысы гісторыі Беларусі. Ч.1 (1994)

Очерки по археологии Белоруссии. Ч.1 (1970), Ч.2 (1972)

З.Пазыняк. Рэха даўняга часу (1985)

З.Пазыняк. Сапраўднае аблічча (1992)

Полное собрание русских летописей. Т. 32, 35. Белорусско-литовские летописи // Падрыхтаваў М.Улашчак (Масква, 1975 і 1980)

Я.Пятроўскі. Мэмуары

К.Ревяко. Пунические войны (1988)

М.Ткачоў. Абарончыя збудаваньні заходніх зямель Беларусі (1978)

О.Трусов. Памятники монументального зодчества Белоруссии XI-XVII в. (1988)

А.Факторович. Крах аграрной политики немецко-фашистских оккупантов в Белоруссии

В.Федосик. Киприан и античное христианство (1991)

Г.Филист. Введение христианства на Руси: предпосылки, обстоятельства, последствия.

Францыск Скарына і яго час. Энцыклапэдычны даведнік (1988)

В.Шалькевич. Кастусь Калиновский: страницы биографии (1988)

Этнаграфія Беларусі. Энцыклапэдыя

Апроч таго, неаднаразова згадваліся кнігі, якія выйшлі сёлета й летась, але напісаныя былі раней за вызначаны час. Гэта помнікі гістарыяграфіі першай паловы XX ст.:

М.Даўнар-Запольскі. Гісторыя Беларусі (1994)

Я.Найдзюк, І.Касяк. Беларусь учора і сьняня (1993)

А.Цьвікевіч. «Западно-руссизм». Нарысы з гісторыі грамадзкай мысьлі на Беларусі ў XIX і ў пачатку XX в. (1993)

М.Шчакацін. Нарысы з гісторыі беларускага мастацтва (1993)

Згадваліся кнігі замежных дасьледчыкаў:

St.Alexandrowicz. Kartografia WKL

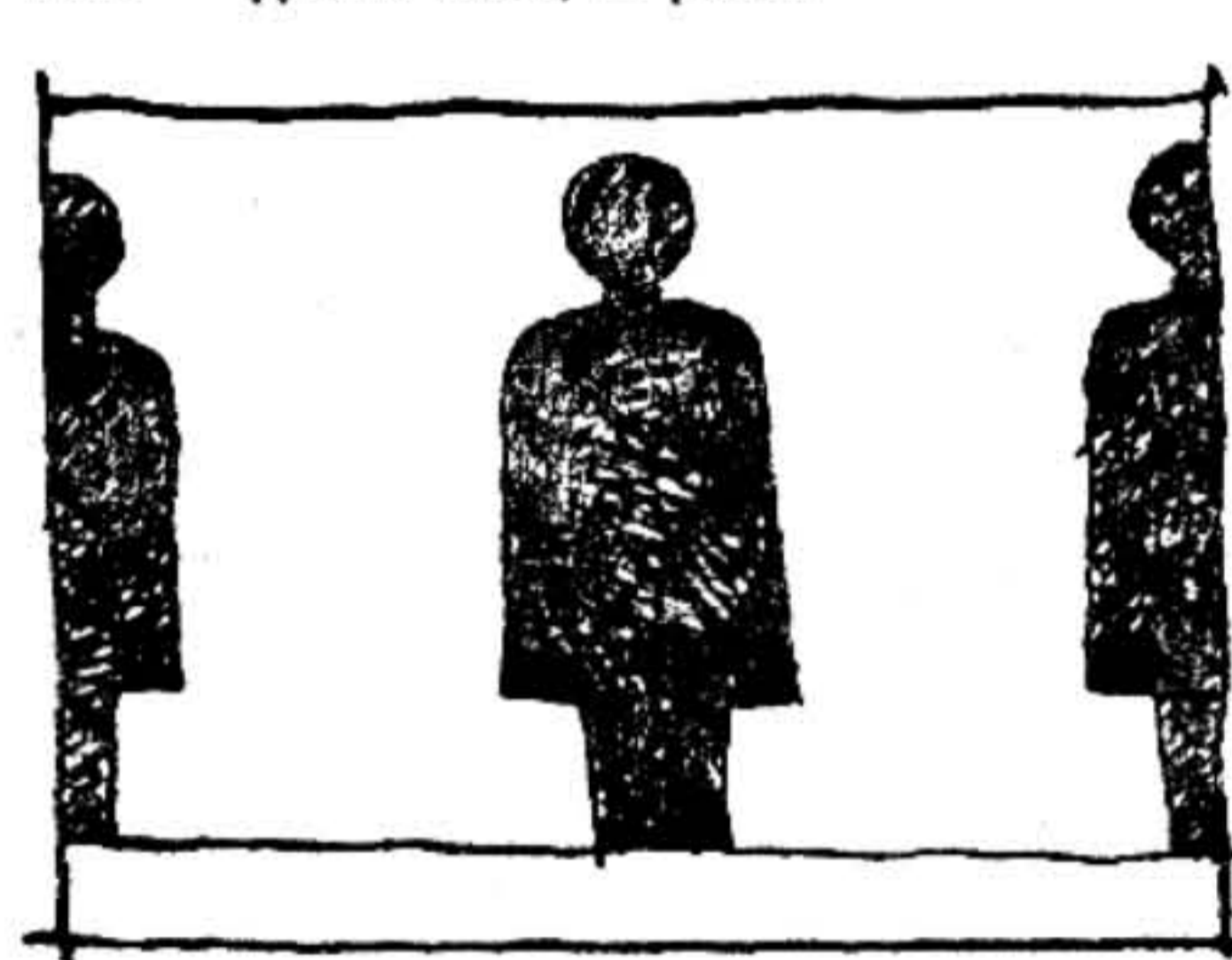
E.Laucevicius. Popierius Lietuvoje

В.Седов. Славяне Верхнего Поднепровья и Подвинья

М.Topolska. Czytelnik i książka w WKL w dobie Renesansu i Baroku

Разам з прозьвішчам некаторых беларускіх аўтараў называлася некалькі кніг:

М.Улашчак — тры кнігі; агулам названа 19 разоў. М.Ткачоў — тры кнігі; агулам 7 разоў. М.Ермаловіч — дзьве кнігі; агулам названа 34 разы. П.Урбан — дзьве кнігі; 9 разоў. А.Мальдзіс — дзьве кнігі; 5 разоў. В.Грыцкевіч — дзьве кнігі; 2 разы. З.Пазыняк — дзьве кнігі; 2 разы.

Ніжэй мы падаем некаторыя адказы, найперш тых, аўтараў якіх прапанавалі свае камэнтары. Курсывам пазначаныя крытэрыі.

ВАЛЯНЦІН АКУДОВІЧ (часопіс «Крыніца»)

1. М.Ермаловіч. Па сьлядах аднаго міфа 1
2. М.Ермаловіч. Старажытная Беларусь 1
3. Ю.Турунак. Беларусь пад нямецкай акупацыяй 1
4. І.Ласкоў. Ля вытокаў пяці рэк 1
5. А.Сідарэвіч. Антон Луцкевіч 4

Відавочна, нацыянальная гістарычная навука вырасла з рамантычных штонікаў (ці не занадта хутка?) і пачынае нацягваць пазытывісцкі сурдут. Але асабіста я (і, пэўна, не адзін) застаюся са сьмешнаватымі ўжо сёньня стваральнікамі гістарычных мітаў ды з адраджэнскім рамантызмам перарослых свой рамантызм «пазытывістаў».

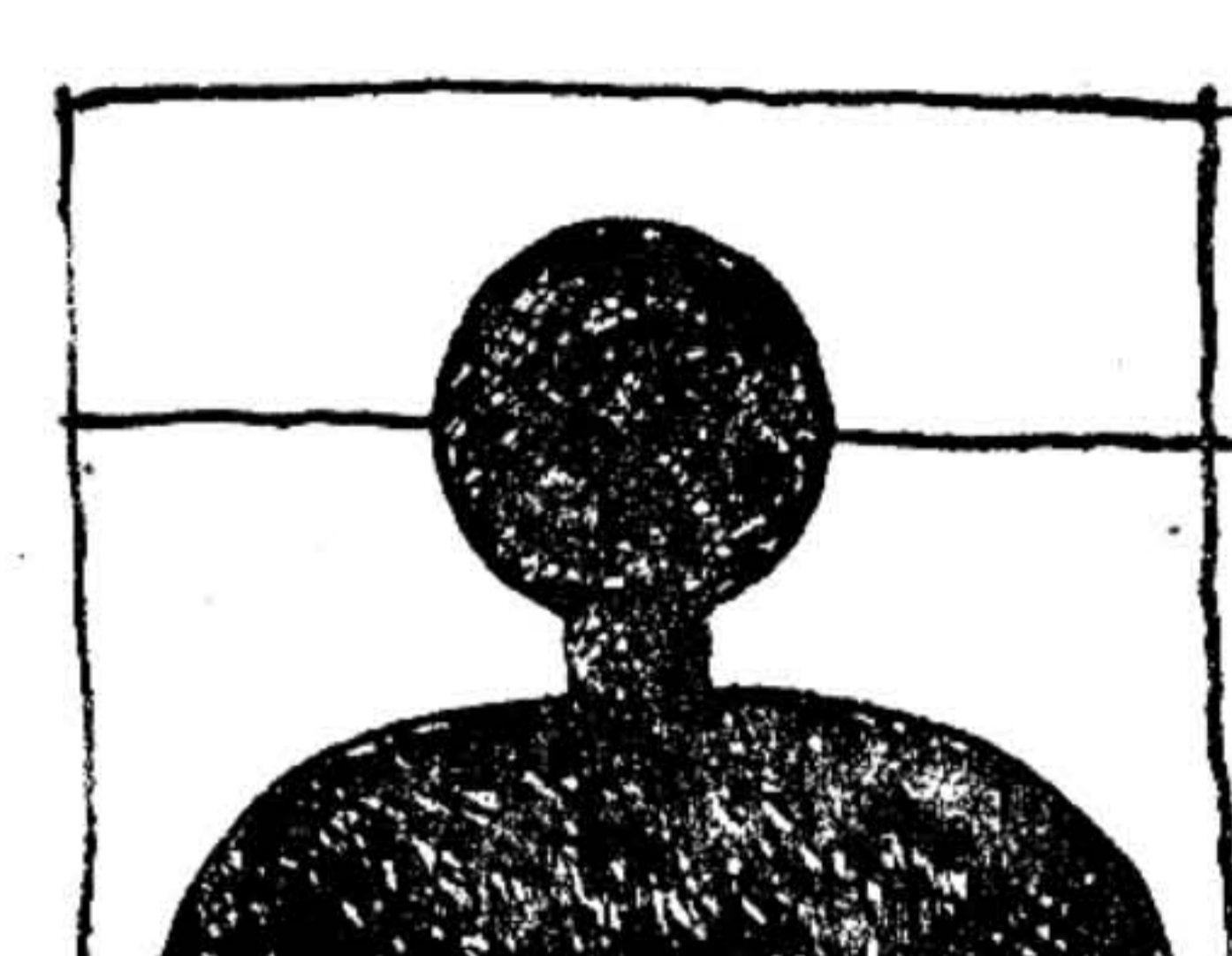
Міт — гэта гісторыя для ўсіх: тых, хто чытае кніжкі і хто не чытае нават газэт. Міт — гэта жывая гісторыя, якая сама расьце, доўжыцца, твораць і творацца... Таму для мяне нацыянальная гісторыя (свая ці другога народу) заканчваецца на стварэньні міту (суплёта мітаў), — далей пачынаецца бухгалтэрыя.

Разам з тым я разумею, што пасья кожнай «эпохі» мітатворчасьці мусіць адбыцца «пазытывісцкая паўза», падчас якой запануе стыхія запапшваньня і каталягізацыі фактаў. Так будзе да тае пары, пакуль ня прыйдзе новы Мікола Ермаловіч і ня вышукне з гэтых страшэнна пазытывісцкіх фактаў Новы Міт, які спакваля зробіцца Новай Гісторыяй для ўсіх.

Дарэчы, пра яшчэ адзін міт — пазытывізм пазытывізму. Спраба гранічна адасобіць факты навукі як надзейны, устойлівы базыс навуковага веданьня ад тэорыі, а тым болей тэорыі, схільных да мітатворчасьці, могуць здавацца плённымі толькі закаханым у сам гэты прынецп.

Пазытывізм быў бы магчымы як пазытывізм пры адной умове: каб мы ведалі, што такое Ісьціна (вохці мне!). Тады, зыходзячы з

гэтага веданьня, можа й атрымалася б зладзіць нейкую мэтадалёгію веданьня, якая была б тоесная гісторыі рэальнасьці. Ва ўсялякім іншым разе мы абяпіраемся на нешта досыць умоўнае (лёгка, лічбу, зафіксаваную наяўнасьць...), што толькі больш ці менш набліжаецца да нашых уяўленьняў аб дакладнасьці, рэальнасьці, ісьціннасьці, але насампраўдзе не зьяўляецца гэтакім, чаму даволі сьведчаньняў: ад пэрманэнтнай зьмены сыстэмаў каталягізацыі праяваў рэальнага да пераіначваньня вобразаў сьвету.

Мінулае вызначаецца будучым. Як пісаў якраз з гэтай нагоды Марцін Гайдзгер: «... кожнае вытлумачэньне (мінулага, — В.А.) павінна ўжо раней зразумець тое, што яно павінна вытлумачыць».

Гісторыя Беларусі будзе такая, якая адбудзецца будучыня Беларусі. Стане Беларусь самастойнай эўрапейскай дзяржавай, — тады й яе гісторыя здубеца як гісторыя вымог за самастойнасьць, эўрапейскасьць, паспалітасьць. А не — дык і яе гісторыя абярнецца ў тым накірунку, які пракрэсьліць іншае накіраваньне. Так будзе — незалежна ад таго, хто запануе ў навуцы: мітатворцы, пазытывісты ці яшчэ нехта...

ІГАР БАБКОЎ (Эўрафорум)

1. М.Улашчак. Усё, асабліва «Археаграфія» 1, 2, 4, 5 — суб'ектыўна
2. Ю.Турунак. Беларусь пад нямецкай акупацыяй 1-3, 5 — суб'ектыўна
3. М.Ермаловіч. «Усё» 2, 3, 5 — суб'ектыўна
4. А.Калубовіч. Корпус тэкстаў 2-5 — суб'ектыўна
5. П.Урбан. Корпус тэкстаў 1, 3, 5 — фантастычна
6. Я.Станкевіч. Корпус тэкстаў 1, 3, 5 — фантастычна

АНАТОЛЬ ГРЫЦКЕВІЧ (Менскі інстытут культуры)

1. Улашчак Н. Предпосылки крестьянской реформы 1861 г... 2, 5 — дакладнасьць
2. Улашчак Н. Введение в изучение белорусско-литовского летописания 1, 5 — навуковая дакладнасьць
3. Ермаловіч М. Старажытная Беларусь 3, 5 — нацыянальны накірунак
4. Ермаловіч М. Па сьлядах аднаго міфа 3, 5 — нацыянальны накірунак
5. Грыцкевіч В., Мальдзіс А. Шляхі вялі празь Беларусь 1 — навізна у разглядзе сувязей Беларусі з Эўропаю, 2, 5 — нацыянальны накірунак

ВАЛЯНЦІН ГРЫЦКЕВІЧ (Санкт-Пецярбургскі інстытут культуры)

1. Н.Улашчак. Очерки археологии... 1, 2, 4
2. А.Мальдзіс. На скрыжаваньні славянскіх традыцый 1, 2, 4
3. J.Zaprudnik. Belarus: At a Crossroads in History 1-4
4. В.Кіпель. Беларусь у ЗША 1-4
5. Ю.Турунак. Беларусь пад нямецкай акупацыяй 1, 3
6. К.Тарасаў. Памяць пра легенды 3, 5 — сьвоечасовасьць

Калі гаварыць часна, то я назваў пяць лепшых аўтараў. А калі казаць пра прафэсійнасьць і мэтадычную абгрунтаванасьць і дасканаласьць кніжак, то я разьмеркаваў бы КНІП такім чынам:

1. Улашчак М. Очерки... 1, 2, 4
2. Улашчак М. Предпосылки крестьянской реформы 1861 г... 1, 2, 4
3. Мальдзіс А. На скрыжаваньні славянскіх традыцый 1, 2, 4
4. Мальдзіс А. Беларусь у люстэрку мэмаруарнай літаратуры XVIII ст. 1, 2, 4
5. Zaprudnik J. Belarus...
6. Кіпель В. ...
7. Турунак ...
8. Тарасаў ...
9. 3 гісторыяў на «Вы». Вып.1 / Складальнік У.Арлоў. — Менск, 1991. С.6-16, 28-225, 258-398 5 — сьвоечасовасьць

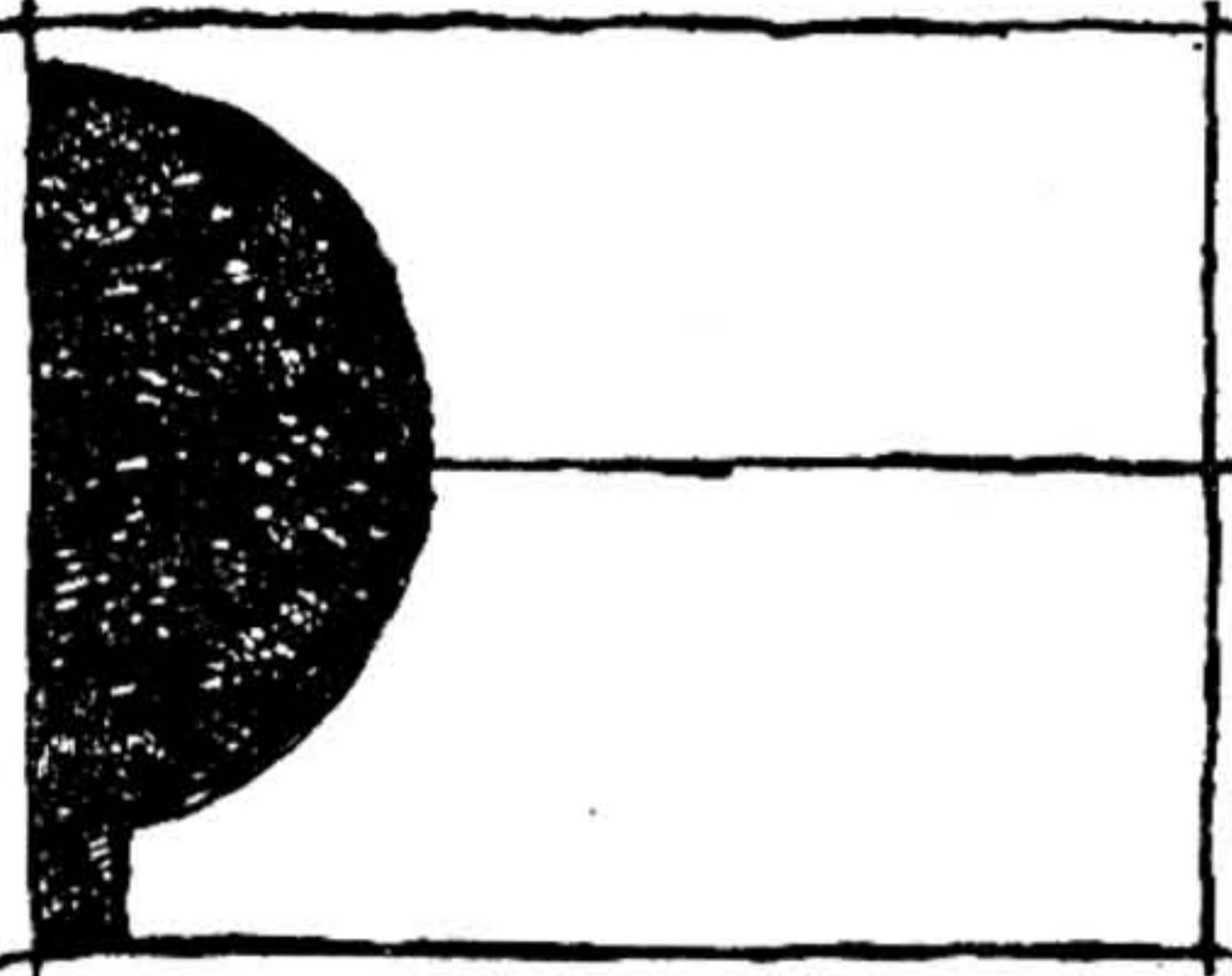
ЛІТАРАТУРА

СЯРГЕЙ ДУБАВЕЦ («Наша Ніва»)

1. М.Улашчык. Очерки... Введение... *гэта ўніверсальны ў навуковым плане кнігі*
2. А.Калубовіч. Крокі гісторыі
3. Ю.Турунак. Беларусь пад нямецкай акупацыяй

Багатыя на фактуру, канцэпцыяўтваральныя кнігі, падстава для «канцэптэуальнае навізны» кніг, якіх яшчэ няма

4. А.Сідарэвіч. Антон Луцкевіч
5. Г.Сагановіч. Невядомая вайна

Гэта ўжо ўласна аўтарскія кнігі, якія сёння могуць быць «лепшымі бел. гіст. кнігамі», як адлюстраванне жывога навуковага працэсу

Можна назваць яшчэ два дзясяткі кніг, якія вызвалілі гісторыкаў ад патрэбы казаць тое, што магло і не адпавядаць крытэрыям 1, 2 і 4, але мусіла быць сказана; а таксама — тры дзясяткі кніг на сумежны жанраў, што стварылі поле, на якім цяпер можа зьявіцца беларуская гістарыяграфія.

ЭДВАРД ЗАЙКОЎСКИ (Інстытут гісторыі)

1. Ю.Турунак. Беларусь пад нямецкай акупацыяй 1, 4
2. М.Ткачоў. Замкі і людзі 2-4
3. М.Ермаловіч. Старажытная Беларусь 1-3
4. П.Урбан. Да пытання этнічнай прыналежнасці старажытных ліцьвіноў 1, 3
5. В.Круталевіч. Рождение Белорусской Советской Республики 2

УЛАДЗІМЕР КОНАН (Скарынаўскі цэнтар)

1. Турунак Ю. Беларусь пад нямецкай акупацыяй 2-4, 5 — *сьмеласьць*
2. Найдзюк Я., Касяк. Беларусь учора і сёння 1, 3, 5 — *сьмеласьць*
3. Гарадзенскія запісы 2, 5 — *зварот да рэгіянальных праблемаў*
4. Энцыклапедыя гісторыі Беларусі. Т.1 4, 5 — *паўната*
5. Этнаграфія Беларусі. Энцыклапедыя 2, 5 — *нагляднасьць, паўната ілюстраваньня*

МІХАІЛ КОШАЛЕЎ (Інстытут гісторыі)

1. А.Цітоў. Гераальдыка Беларусі 1-3, 5 — *выхваляе ўздзеянне*
2. П.Урбан. У сьвятле гістарычных фактаў 1-5 — *абвясняе гістарычнай ману*
3. П.Урбан. Да пытання этнічнай прыналежнасці старажытных ліцьвіноў 2, 4
4. П.Лойка. Гісторыя Беларусі... 1, 3-5 — *адраджэньне нац. сьвядомасьці, гіст. памяці*
5. Энцыклапедыя гісторыі Беларусі 1, 2, 4

Названыя кнігі вылучаныя паводле крытэрыяў іх перспэктыўнага ўздзеяньня на сьвядомасьць масавага чытача, выхаваньня беларушчыны.

МІКОЛА КРЫВАЛЬЦЭВІЧ (Інстытут гісторыі)

1. Исаенко В. Неолит Припятского Полесья 1, 4
2. Сагановіч Г. Невядомая вайна 1, 3, 4
3. Медведев А. Поселения культуры штрихованной керамики (некоторые экономические и социальные аспекты расселения) // Гісторыка-археалагічны зборнік 1, 2, 4
4. М.Ермаловіч. Старажытная Беларусь 1-4
5. М.Ф.Спирidonov. Закрепощение крестьянства Беларусии... 2, 4

АДАМ МАЛЬДЗІС (Скарынаўскі цэнтар)

1. 3 гісторыяў на «Вы». 3 выпуск 3
2. Арлоў У. Публікацыі па гісторыі Полаччыны 3
3. Караткевіч У. Зямля пад белымі крыламі 3
4. Кіпель В. Беларусь у ЗША 2
5. Ермаловіч М. Усе яго кнігі 1

МІКОЛА НІКАЛАЕЎ (Расейская нацыянальная бібліятэка, Санкт-Пецярбург)

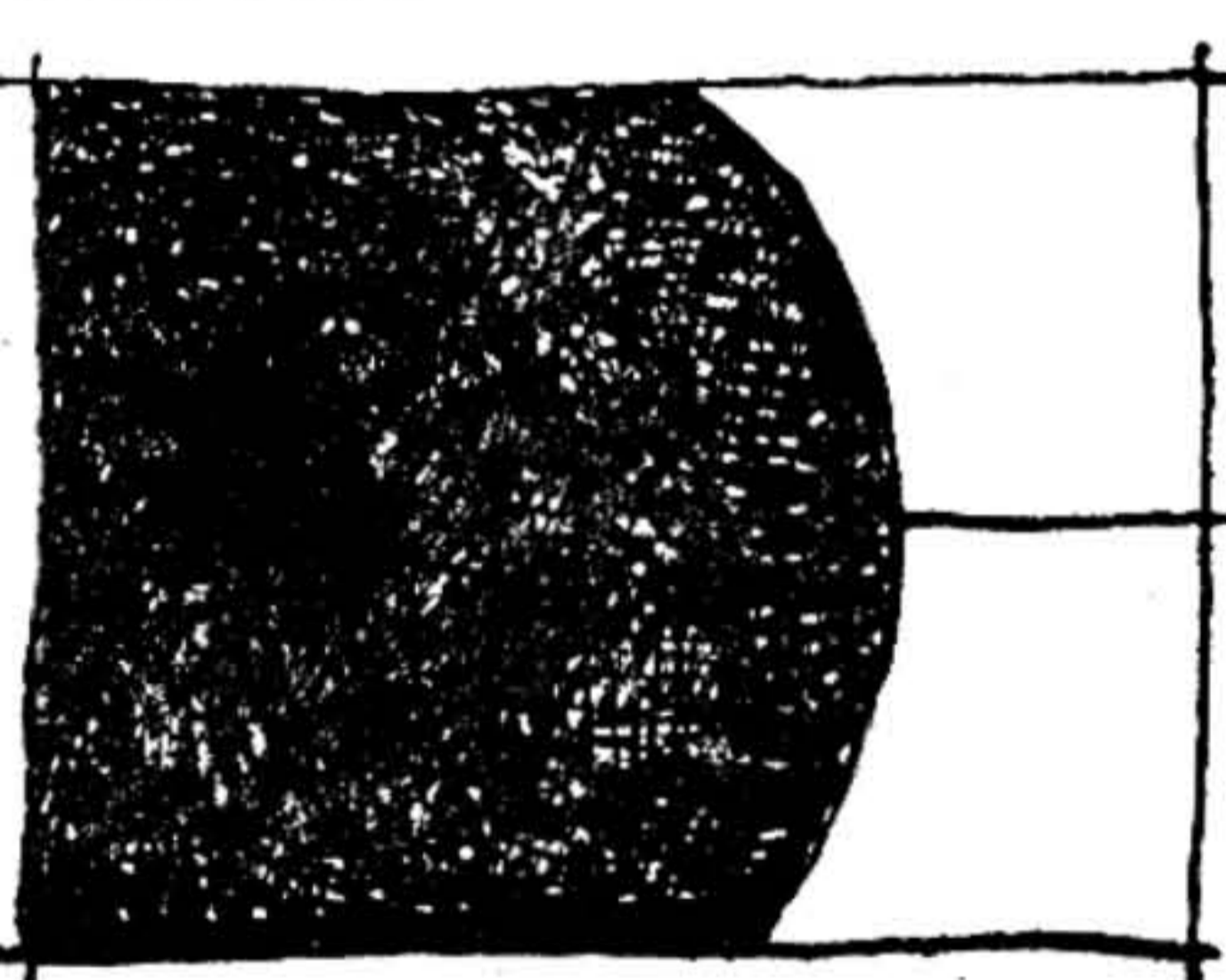
1. Улашчык Н. Очерки по археографии... 1, 2, 4

2. M.B.Topolska. Czytelnik i książka w WKL w dobie Renesansu i Baroku... 2-5 — *хоць і не зважае на Беларусь*
3. Alexandrowicz St. Kartografia WKL od XV do poł. XV w. 2, 4
4. Лаўцявічуса манаграфія (дзьве) пра Кніжны пераплёт і паперу ВКЛ 2, 4, 5 — *хоць і не зважае на Беларусь*
5. Ермаловіч М. Старажытная Беларусь 1, 3

Раптам убачыў, што я вылучаю ня «лепшыя беларускія гіст. кніжкі», як Вы просіце, а «лепшыя гістарычныя кніжкі для беларусаў» — аднак ужо выбачаеце. З эміграцыйных хачу дадаць «Жыцьцё Вінцэнта Жук-Грышкевіча» Палсы Жук-Грышкевіч (Таронта, 93).

КАЗІМІР РЭВЯКА (Беларускі дзяржаўны ўнівэрсытэт)

1. Шалкевич В. Кастусь Калиновский: страницы биографии 1, 2, 4, 5 — *вельмі цікава напісана, запамінальныя факты, ёсьць глыбокія філязофскія думкі*
2. Лойка А. Францыск Скарына, або сонца Маладзёковае 5 — *хоць і мастацкі твор, але карысьць вельмі вялікая, і ня толькі для гісторыкаў Беларусі*
3. Францыск Скарына і яго час. Энцыклапедычны даведнік 2, 3, 5 — *лепшыя даведнікі энцыклапедычнага накірунку не сустракаюць*
4. Лившиц Г. Классовая борьба в Иудее и восстания против Рима 1, 2, 4, 5 — *няма ў сусьветнай гістарыяграфіі па антычнай гісторыі такога выданьня*
5. Нечай Ф. Образование Римского государства 1, 2, 4, 5 — *Нячай М.Ф. адзін з першых грунтоўна распрацаваў самую недасьледаваную праблему антычнасьці — утварэньне Рымскай дзяржавы. Няма такіх дасьледаваньняў па гэтай праблеме ў краінах СНД, а ў сусьветнай гістарыяграфіі антычнасьці — адзінкі*
6. Федосик В. Киприан и античное христианство 1, 2, 4

ГЕНАДЗЬ САГАНОВІЧ (Інстытут гісторыі)

1. М.Улашчык. Нарысы па археографіі і крыніцазнаўству гісторыі Беларусі
2. М.Улашчык. Уводзіны ў вывучэньне беларуска-літоўскага летапісаньня
3. Ю.Турунак. Беларусь пад нямецкай акупацыяй

Не выдзяляю прапанаваных крытэрыяў, бо для мяне сапраўдна гістарычная рэч — зьява зусім ЦЭЛЬНАЯ. Няма сэнсу ўзважвае яе публіцыстычнасьць, а тым больш недарэчы гаварыць пра тое, што пад нумарам 4.

ГЕНАДЗЬ СЕМЯНЧУК (Гарадзенскі ўнівэрсытэт)

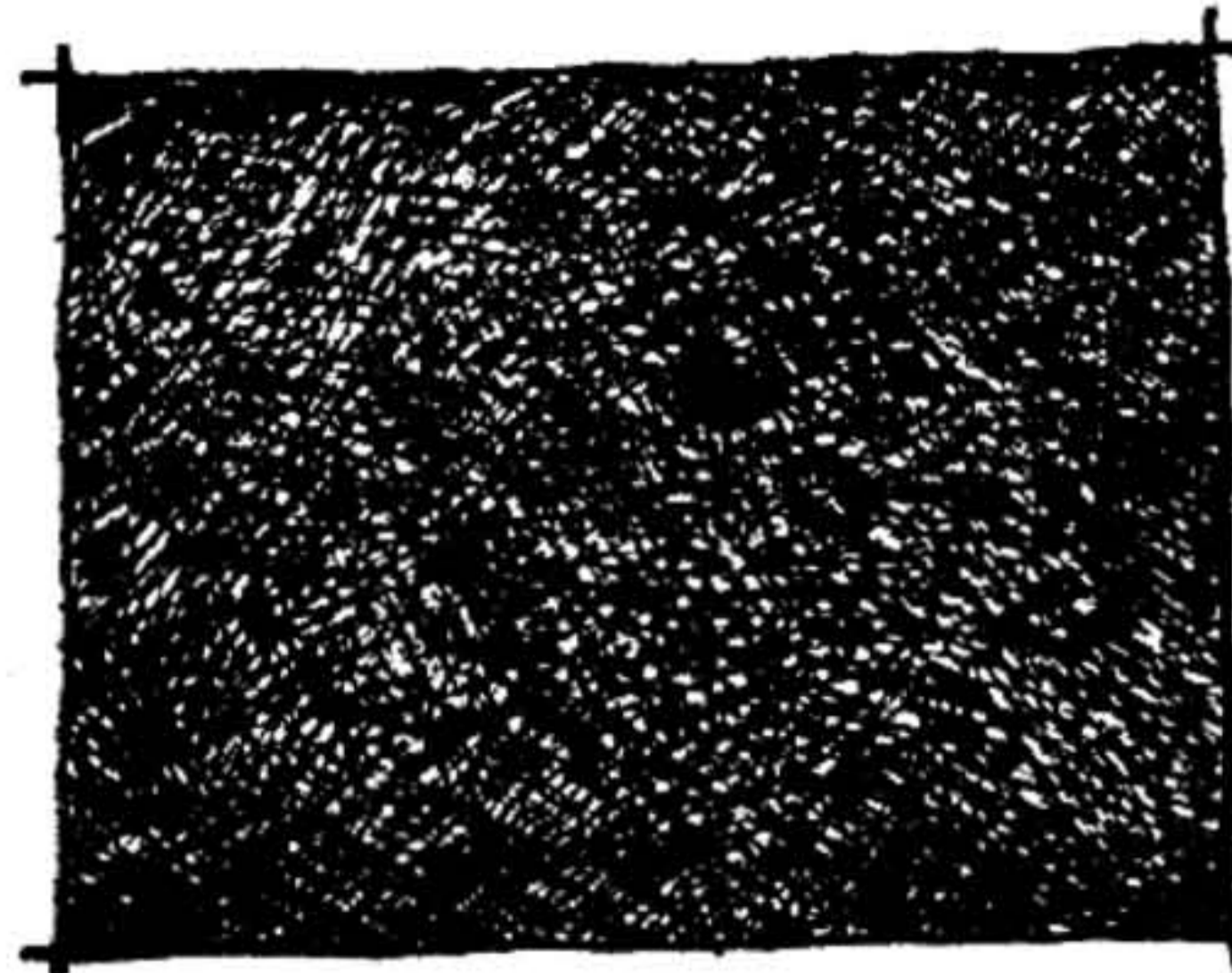
1. Г.Сагановіч. Невядомая вайна 2, 5 — *аб'ектыўнасьць*
2. П.Урбан. У сьвятле гістарычных фактаў 3
3. М.Ермаловіч. Старажытная Беларусь 1, 3
4. Ю.Турунак. Беларусь пад нямецкай акупацыяй 1, 4, 5 — *аб'ектыўнасьць*
5. Очерки по археологии Белоруссии 2
6. Полное собрание русских летописей / Падрыхтаваў М.Улашчык Нягледзячы на тое, што выйшлі гэтыя кніжкі ў Маскве, яны маюць вялікае значэньне для мэдыявістыкі Беларусі. Крытэры: грунтоўнасьць, прафэсійнасьць, акадэмізм

УЛАДЗІМЕР СОСНА (Беларускі дзяржаўны ўнівэрсытэт)

1. Улашчык Н. Предпосылки крестьянской реформы 1861 г... 2, 4
2. Урбан П. У сьвятле гістарычных фактаў 3, 5 — *пазыцыя аўтара*
3. Мальдзіс А. Беларусь у люстэрку мэмуарнай літаратуры XVIII ст. 1-3
4. Ермаловіч М. Старажытная Беларусь 1, 3, 5 — *пазыцыя аўтара*
5. Турунак Ю. Беларусь пад нямецкай акупацыяй 1, 3, 5 — *пазыцыя аўтара*

СЯРГЕЙ ТАРАСАЎ (Інстытут гісторыі)

1. Улашчык Н. Введение в изучение белорусско-литовского летописания 1, 2, 4, 5

— *распачалася новая гістарыяграфічная эпоха*

2. Lubachko I. Belorussia under Soviet rule 1917-1957 1, 3
3. Турунак Ю. Беларусь пад нямецкай акупацыяй 1, 3, 4
4. Ермаловіч М. Старажытная Беларусь 1, 2, 4, 5 — *нацыянальная зьява*
5. Седов В. Славяне Верхнего Поднепровья и Подвинья 1, 2, 4, 5 — *пачатак балта-славянскай канцэпцыі*
6. Цітоў А. Гарадская гераальдыка Беларусі 2, 3

АЛЕГ ТРУСАЎ (Вярхоўны Савет Беларусі)

1. Улашчык Н. Введение в изучение белорусско-литовского летописания 1, 2
2. Круталевіч В. Рождение Белорусской Советской Республики 2, 4
3. Ермаловіч М. Па сьлядах аднаго міфа 1, 2
4. Грицкевич В. От Немана к берегам Тихого океана 3, 4
5. Караткевіч У. Зямля пад белымі крыламі 3

ВІКТАР ФЯДОСІК (Беларускі дзяржаўны ўнівэрсытэт)

1. Лившиц Г. Классовая борьба в Иудее и восстания против Рима 2, 4, 5 — *лепшыя па гэтай праблематыцы ў былым СССР*
2. Нечай Ф. Образование Римского государства 1, 2, 4, 5 — *шырока*
3. Ревяко К. Пунические войны 1, 2, 4, 5 — *веданы за межамі Беларусі*
4. Мальдзіс А. Беларусь у люстэрку мэмуарнай літаратуры XVIII ст. 1-4
5. Лойка П. Гісторыя Беларусі... 1-4

ІГАР ЧАРНЯЎСКИ (Дэпартамент рэстаўрацыі Ураду Беларусі)

1. М.Ермаловіч. Старажытная Беларусь: Полацкі і Навагродзкі, Віленскі перыяд 1-5 — *неардынарны падыход пры разглядзе беларускае гісторыі*
2. М.Ткачоў. Замкі Беларусі
3. М.Ткачоў. Абарончы збудаваньні заходніх зямель Беларусі

1, 2, 4, 5 — *навізна матэрыялу, яго ўздзеянне на фармаваньне сьветапогляду чытача*

4. К.Тарасаў. Памяць пра легенды (хаця абалонка тут мастацкая) 1, 3-5
5. Ул.Арлоў. Таямніцы полацкай гісторыі (абалонка як і ў Тарасава) 1, 2 — *спасылак няма, але адчуваецца грунтоўная крыніцазнаўчая база, 3-5*

5 — *здатнасьць аўтараў праз паданьне вядомых і неведомых фактаў мінушчыны ўплываць на чытача*

Увогуле, немалое значэньне маюць манаграфічныя працы Вароніна па Горадні, Гурэвіч па Наваградку (хоць гэтыя дзьве выдадзеныя і не ў Беларусі), М.Чарняўскага (наэлт, бронза), Штыхава па Полацкай зямлі, Зьвяругі па Ваўкавыску, Лысенкі па Берасьці і Тураўскай зямлі, Трусава па манументальным дойлідстве, Краўцэвіча па замках і гарадах Панямоньня, Кушнярэвіча па культуры архітэктуры. Да гэтага шэрагу можна дадаць Шчакаціхіна, Даўнар-Запольскага і Цьвікевіча, перавыданьне якіх дазваляе назваць іх працы паваннамі, бо маюць вялікую актуальнасьць сёньня пасьля дзесяцігодзьдзяў бяспамяцтва. Значны пласт беларускае гістарыяграфіі — у перыяды ды зборнікавых артыкулах.

МІХАСЬ ЧАРНЯЎСКИ (Інстытут гісторыі)

Дадатковы крытэры — значэньне ў выхаваньні нацыянальнай сьвядомасьці і адраджэньні гістарычнай памяці

1. М.Даўнар-Запольскі. Гісторыя Беларусі 1, 2, 4, 5
2. М.Ермаловіч. Старажытная Беларусь 1-5
3. А.Цьвікевіч. «Западно-руссизм»... 1-5
4. Н.Улашчык. Введение в изучение белорусско-литовского летописания 1, 2, 4, 5
5. Ю.Турунак. Беларусь пад нямецкай

- акупацыяй 1, 2, 4, 5
6. П.Лойка. Гісторыя Беларусі... 1-5

ВАЛЕРЫ ШАБЛЮК (Інстытут гісторыі)

1. М.Ткачоў. Замкі Беларусі 1, 3
2. У.Караткевіч. Зямля пад белымі крыламі 3
3. А.Краўцэвіч. Тэўтонскі ордэн 2, 4
4. Ю.Турунак. Беларусь пад нямецкай акупацыяй 1, 2
5. М.Ермаловіч. Старажытная Беларусь 1

ЮРЫ ШАЎЦОЎ (Інстытут гісторыі і тэорыі культуры Літвы)

1. Филист Г. Крещение Киевской Руси ды інш. 1, 3-5 — *размах навуковай дзёрзкасьці*
2. Ермаловіч М. Ясна што 1, 3-5
3. Лабінцаў. Літаратурныя сувязі... 1, 2, 4, 5 — *насычанасьць ідэямі*
4. Пятроўскі Ян. Мэмуары. Т.2 5 — *размах і дзёрзкасьць ідэй, якой аддадзена жыцьцё, прафэсіяналізм*
5. Лойка, Грыцкевіч, Мальдзіс, Падокшын, Мараш 2, 4, 5 — *прафэсіяналізм*

Беларуская гістарыяграфія, як вядома, ня мае сваіх Грушэўскага ці Салаўёва. Акрамя ўсяго іншага, г.зн. што яшчэ ёсьць прастора для стварэньня грандыёзных канцэпцыяў і працаў. Таму менавіта навукова дзёркасьць, размах, насычанасьць новымі ідэямі і мэтодыкамі пры ўзроўні прафэсіяналізму, роўным хоць бы ўсходнеэўрапейскай гістарыяграфіі, зьяўляюцца адметнымі рысамі «ядра» ўласна беларускай гістарыяграфіі на ейным сёньняшнім этапе. Тое, што ня мае падобных рысаў, хай і напісанае пра самы што ні ёсьць беларускі «прадмет» — у лепшым выпадку ёсьць толькі абслуга гэтага самага «ядра». У нас «ядро» ня надта моцнае, але ёсьць. Найбольш значныя працы, зь якіх яно складаецца, я і паспрабаваў выдзеліць. Ня ўсе пазначаныя аўтары працавалі ў якасьці сьвядомых беларускіх ідэолягаў, ня ўсе прызнаныя, ня ўсе аднолькава навукова ўзроўню, але ўсе — адной энэргічнай і рашучай мэнтальнасьці, мэнтальнасьці вялікіх і моцных мужоў, здатных да дзёрзкага і адказнага прадпрыемства, да ўвабленьня сваёй думкі і волі ў жыцьцё, да перамогі ў супрацьстаяньні з цэлым сьветам.

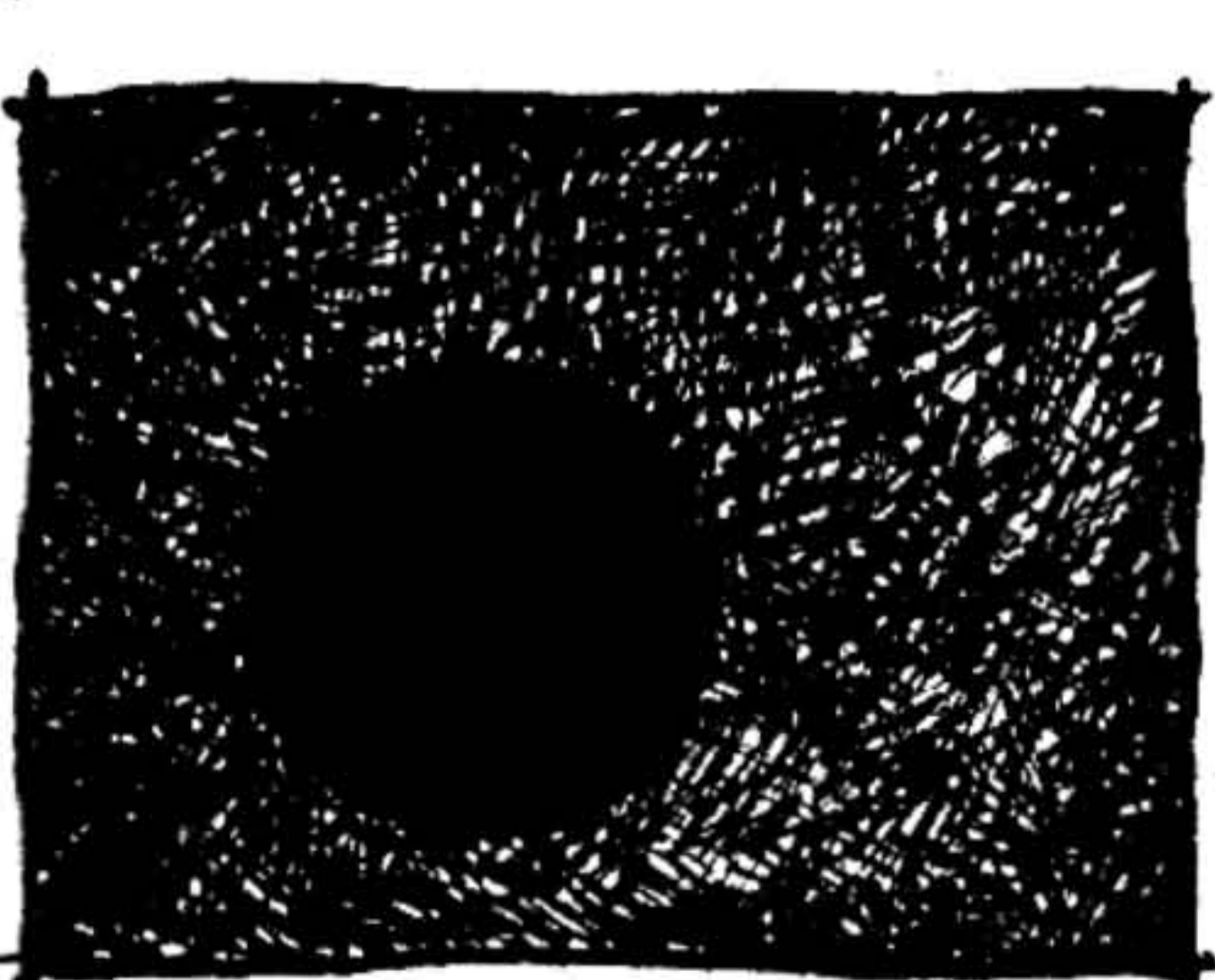
ГЕОРГІ ШТЫХАЎ (Інстытут гісторыі)

1. Нарысы гісторыі Беларусі 1, 4
2. Ю.Турунак. Беларусь пад нямецкай акупацыяй 2, 3, 4
3. З.Пазыняк. Сапраўднае аблічча 1, 3, 4
4. М.Даўнар-Запольскі. Гісторыя Беларусі 2, 4
5. М.Ермаловіч. Старажытная Беларусь 1-3

Апрача названых, адказалі:

Сяргей Абрамеіка (Скарынаўскі цэнтар),
Вольга Бабкова (Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі),
Юры Вашкевіч (Скарынаўскі цэнтар),
Ірэна Ганецкая (Інстытут гісторыі),
Людміла Дучыч (Інстытут гісторыі),
Уладзімер Емельяныч (Інстытут гісторыі),
Алесь Г. Кахановіч (Беларускі дзяржаўны ўнівэрсытэт),
Ала Квяткоўская (Інстытут гісторыі),
Сяргей Рыбчонак (Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі),
Сяргей Ходзін (Беларускі дзяржаўны ўнівэрсытэт),
Аляксей Ціхаміраў (Інстытут гісторыі),
Алег Яноўскі (Беларускі дзяржаўны ўнівэрсытэт),
Зьміцер Яцкевіч (Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі).

Гэтыя адказы былі, натуральна, улічаныя.

ЛІДЭРЫ ЗАСТАЮЦА

Камэнтар да анкеты

Гісторыкі — людзі дасоўныя: калі называюць пэўную кнігу, значыць ня проста прачыталі яе, а карыстаюцца ёю. Таму тут не было «выпадковых» адказаў, і ўсе названыя кнігі па-свойму «лепшыя». Каб пагадзіцца з такім сьцьверджаньнем, варта зірнуць у каталёгі вялікіх беларускіх бібліятэк і разгубіцца перад масою друкаванай прадукцыі на прадмет беларускае гісторыі. Праўда, шмат чаго патрэбнага менавіта вам вы там ня знойдзеце. Гэтая манатонная маса гістарычнай літаратуры была прыстасаваная зьольшага да патрэбаў ідэалёгіі.

Такім чынам, кнігі, згаданыя «адзін» раз — гэта менавіта карысныя кнігі (тыя, якімі карыстаюцца), і іх магло быць нашмат больш. Хаця б таму, што не зусім прапарцыяна прадстаўлены розныя дысцыпліны гістарыяграфіі. І тут (у нас) ёсьць элемент выпадковасьці. Там, дзе «адзін» ці «два» — няма ніякай сацыялёгіі.

Але лідэры застаюцца.

Прайграла ж ня толькі марксысцкая гістарыяграфія. Той кірунак, які яшчэ год таму было актуальна называць Новай Афіцыйнай Гістарыяграфіяй, у кантэксьце нашага апытаньня пацярпеў поўнае фіяска.

Асобнае месца займае Мікола Ермаловіч. Сваёй пэўнасьцю й вераю ў напісанае слова (у тым ліку старажытнае) ён даў імпульс НАГУ. Але вынікі ягоных дасьледаваньняў шмат у чым справакаваныя інтуітыўнымі інтэрпрэтацыямі. Таму перамога М.Ермаловіча — гэта дамінацыя інтуітыўнай гістарыяграфіі ў Беларусі. Асноўныя пазыцыі пасьпеху — «канцэптуальная навізна» й «публіцыстычнасьць». Можна было б сказаць, што «Старажытная Беларусь» вяртае нас да рамантычных

і нэрамантычных плыняў гістарыяграфіі, прыкметаю якіх зьяўляецца, апроч іншага, выкарыстаньне такой працэдурі як «інтуіцыя». Працэс «пошуку Радзімы» быў уласцівы нацыянальным гістарыяграфам Сярэдняй і Цэнтральнай Эўропы ў XIX — пачатку XX ст. У рэчышчы гэтай плыні йснавала імкненьне дзесьці старажытнасьць сваіх этнасаў. Толькі мадзьяры, людзі з самай незразумелай у Эўропе моваю, вырабавалі канцэпцыю «набыцця Радзімы» ў X ст.

На самой справе ў беларускай гістарыяграфіі парушана пэрыядызацыя. Некалі побач з суб'ектыўным шляхам гістарычнага разуменьня, уяўленьнямі В.Ластоўскага аб гісторыі як аб навуцы пра індывідуальную й непаўторную зьяву існавалі ўзьведзеныя ў пазытыўнае ва ўнівэрсальны прынцып ідэі М.Даўнар-Занольскага аб эвалюцыі, бесперапыннасьці разьвіцьця. А што было потым?

Марксызм зьявіўся гістарычную рэальнасьць дзеля таго, каб падагнаць яе да паняцьцяў і мэтадаў, якія ўласцівыя навукам аб прыродзе.

А сёньня М.Ермаловіч прапанаваў адыйсьці ад прыроды. Вось чаму ён верыць слову летаніса.

М.Ермаловіч дае беларускай гістарыяграфіі шанец на магчымы рэзэрв. Але пакуль унутранага спахытку. За межамі Беларусі творы гэтай (магчымай) школы чытаюць, каб зрабіць палемічны артыкул.

На экспарт жа ідуць кнігі «літаратуры факту». Красамоўны прыклад — Мікола Улашчык. Ён нават ствараў свае кнігі за межамі Беларусі. Праўда, у гэтым перамяшчэньні яму «дапамаглі». І ён напісаў кнігі.

За М.Улашчыкам — «грунтоўнасьць з гледзішча крыніц» і «здольнасьць прафэсійна выснаваць думку». Гэта стварае адносна жорсткі схематызм ягоных кніг. Адсюль зручнасьць у карыстаньні імі; затое прыблізна ведаеш, што шукаеш.

І цяпер робіцца зразумелым, чаму камбінацыя пасьпеху Юрыя Туронака — «канцэптуальная навізна» й «здольнасьць прафэсійна выснаваць думку». Ю.Туронак нібы злучае зусім розныя дасьледніцкія — М.Ермаловіча і М.Улашчыка.

Ёсьць адна анкета, дзе былі прадказаныя пазыцыі, паводле якіх М.Ермаловіч, М.Улашчык і Ю.Туронак сталі лідэрамі. Аўтар анкеты — Уладзімер Сосна. Магчыма, ягоная неазаганжаванасьць у разборках паміж беларускімі гісторыкамі зрабіла ягоных адказаў вызначальнымі.

Анкетаваьне выявіла адзін спэцыфічны момант беларускай гістарыяграфіі — яна разумеецца пераважна як гістарыяграфія Беларусі. Гэтакім ёсьць і чыста колькасны падставы. Але выкладчыкі Белдзяржуніверсытэту разнастайлі сьпіс кніжак тэматычна, найперш за кошт антыкі.

Яшчэ пра крытэрыі. Сам факт вызначэньня крытэрыяў выклікаў пэўную дыскусію. Рацыя — гэта зусім умоўныя катэгорыі. Ці дакладней — бяз чыннага ўдзелу кожнага з вызначаных крытэрыяў «няма» кнігі. Але роўнасьць крытэрыяў, іхняя «аднолькавасьць», якая разумеецца канцэптуальна, зьнішчае гістарыяграфію як дысцыпліну, што дасьледуе розныя школы. У свой час пазытыўна, каб падарваць пазыцыі правідэнцыялізму, стымуляваў пошук новых крыніц, іх публікацыю, распрацоўку мэтодыкі іх аналізу. Пазытыўна прызнавалі за-

канамернасьці ў гісторыі праз усеагульныя сацыялягічныя законы, не пакідаючы месца абагульненьням на іншых узроўнях (такія абагульненьні аб'яўляліся мэтафізыкай, а не прадметнымі ведамі). У выніку пазытыўна ўсё больш свае намаганьні скіроувалі на пошук і дэталнае апісаньне фактаў. Ужо потым, пасля ўсіх дасягненьняў пазытыўна, крытыка ягоных пастулятаў разгарнулася з пазыцыяў новых канцэпцый — шырокіх абагульненьняў і «гістарычнага сынтэзу». Пазытыўна назвалі плоскім эмпірызмам. вось тут ужо, адваргаючы абвінавачваньні ў матэрыялізме, пазытыўна гісторыкі вылучылі ідэі плуралістычнай інтэрпрэтацыі гісторыі.

Але вось урок — на прафэсійную гістарычную навуку тыя мэтадалягічныя дыскусіі пачатку XX ст. непасрэдна ўплыву амаль не аказалі. Практыка гістарычных дасьледаваньняў змяняецца значна марудней, чым іх тэорыя.

Адзін з досьведаў апытаньня «НН» — у Беларусі ўжо можна казаць пра працэсы разьмежаваньня гістарычных школ і ўжо не па ідэялягічных і карпаратыўных пазыцыях, а на мэтадалягічным узроўні. Сьціраньне татальнай манатоннасьці ў сацыяльным жыцьці напоўніла гістарычныя публікацыі адраснымі дыскусіямі. Ці, скажам так, — у гістарычных брашурах пачалі друкаваць каляровыя ілюстрацыі й рэканструкцыі. Калі быць зусім строгім у тэрмінах, дык сёньняшнія працэсы ў гістарыяграфіі ёсьць падстава ня проста разьмежаваньня, а ўзнікненьня гістарычных школ. Магчыма, з гэтым зьвязана вылучэньне двух лідэраў — М.Улашчыка і М.Ермаловіча. Магчыма, з іхнімі імёнамі будуць потым атаасамліваць пачаткі гэтых школ. Хоць цяпер як

сучаснікі мы бачым, што разьмежаваньне гісторыкаў ёсьць працэсам нашмат больш разнастайным. Але сама псыхіка людзей патрабуе расставіць вехі, пункты адліку, назваць родапачынальнікаў. Праўда, сёньня выбар гісторыкаў карэктуюцца палітычнай сытуацыяй.

І тут паўстае яшчэ адзін спрэчны парамэтар — «публіцыстычнасьць». Прызмаемся, уключэньне гэтага крытэрыя ў анкету было экспэрымэнтам. Але крытэрыі быў прыняты да разгляду тымі, хто адказаў. Можна быць, нейкая заганнасьць тэрміну «публіцыстычнасьць» у дачыненьні да сфэры дасьледаваньняў усталёвалася праз атаасамленне яго зь ідэалёгіяй. Мы прапануем новае працэсаваньне «публіцыстычнасьці» — напісанасьць, зробленасьць. Калі гісторык піша артыкул ці кнігу, ён мусяць улічваць асноўныя законы стварэньня тэкставай прасторы. Тэкст мусяць быць чытабельны.

Таму паспрабуем зрабіць адзін прагноз — усё большыя патрабаваньні будуць прад'яўляцца да фармалізацыі гістарычных прац. Каб дасягнуць найбольшай эфэктыўнасьці сваёй працы (у працэтаньні іншымі, зразумецься, а дзеля гэтага найбольшай кампактнасьці разьмяшчэньня пазытыўнай фактуры) гісторыку як аўтару прыйдзеца ня толькі разьбіваць увесь тэкст на розныя структурныя блёкі, а ствараць адносна самастойныя субтэксты з рознымі выходамі й некалькімі аўтаномнымі ўваходамі. Вандраваць па такой кніжцы можна будзе ў розных напрамках — адрасна й мэтава. Фактычна, гэта будзе рэалізаваная мадэль гіпэртэксту. Кампутарныя тэхналёгіі даюць такія магчымасьці.

Алег Дзярновіч

КАРАЛЕЎСТВА БЕЛАРУСЬ

Мар'ян Брандыс

Найперш крыху гісторыі. Адбылася гэта падчас польска-савецкай вайны 1918-1920 гадоў...

Кіраўнік і правадыр адроджанай Польшчы прыбыў 19 верасьня 1919 году ў заняты польскім войскам беларускі Менск. Яго вітаў вялізны, радысна ўзбуджаны натоўп на чале з духоўнікамі ўсіх канфэсій. Білі званы ў касцёлах і праваслаўных цэрквах. На прамову старшыні Беларускага Нацыянальнага Камітэту Прушынскага кіраўнік Пільсудзі адказаў таксама па-беларуску. Ён абяцаў беларусам свабоду разьвіцьця нацыянальнай культуры, гаварыць пра аўтаномію, пра лялянасьць Рэчы Паспалітай. «Я — сын гэтай зямлі, як і ўсе прысутныя, — гаварыў Пільсудзі, — і, можа, таму лепей разумею й адчуваю ўсе беды й няшчасці, што выпалі на яе долю. Кожны жыхар гэтай зямлі нараджаўся нявольнікам. І ў апошній вайне Беларусь яшчэ раз зазнала прымусу й гвалту, які ішоў з усходу ў імя найвышэйшых, замешаных на тэроры, ідэалаў братэрства». Пільсудзі пераконваў жыхароў Менску, што новая Рэч Паспалітая, яе войска проціпаставяць гвалту й прымусу свабоду. «Беларусь сама вырашыць, як жыць, якім законам кіравацца, — казаў ён, — я буду ганарыцца Польшчай, буду ганарыцца сваімі жаўнерамі, буду ганарыцца ўрэшце сам сабою, калі змагу даць гэтай гаротнай зямлі найкаштоўнішы дар Божы — дар свабоды».

Палкоўнік Славоі (будучы генэрал Славоі-Складоўскі), які суправаджаў Пільсудзкага, пазней успамінаў: «Ніколі потым, у часе найвялікшых палітычных трыюмфаў, ня бачыў я столькі радасьці, натхненьня й агню ў вачох Камэнданта, як тады ў Менску...»

У тыя хвіліны Пільсудзі яшчэ верыў, што ўдасца яму ўжыцьцёвіць любасную ідэю фэдэралізму, што здолее стварыць у цэнтральна-ўсходняй Эўропе моцную фэдэрацыю дзяржаваў або народаў, у якой

будуць жыць разам у добрай згодзе й на прынцыпах поўнай роўнасьці палякі, літоўцы, беларусы і ўкраінцы, а ў далёкай перспэктыве, можа, таксама латышы й эстонцы, — магутную фэдэрацыю, каб процістаяць усялякім пагрозам агрэсыўных суседзяў.

Гэта з гісторыі. Думаю, досыць для разуменьня фону й перадумоваў тых падзей, што разыграліся ў маім доме, у Лодзі, на вуліцы Праезд 20 — у красавіку-кастрычніку 1920 году.

Бацькоў тады з намі не было. Чагосьці паехалі за мяжу, і толькі часам прыходзілі ад іх каляровыя паштоўкі з відамі мора, гор і экзатычных гарадоў. Домам і ўсім намі: мною, маім малодшым братам, служанкай Ягусьй, яе нарачонам, параненым у галаву старшым уланам Люськом і нашай выхаванцелькай-немкай «фройляйн» Эльзі, кіравала бацькава маці, суровая й статная бабка Станіслава. З-за Віслы даносіліся прыглушаныя водгаласы вайны. Усе дамы ў горадзе былі аблепленыя плякатамі з заклікамі: «На помач, усё фронту, усё на фронт!» альбо «Ці выканалі вы свой абавязак?», ці «Гэй, хто паляк — у штыкі!». У школе нам зачытвалі прозьвішчы палеглых на полі славы вучняў старэйшых класаў. Выдавалі ў Лодзі часопіс «Розвуй» штодня побач з назвай зьмяшчаў сьціслае паведамленьне: дзевяцьсот пятнаццаты... дзевяцьсот шаснаццаты... дзевяцьсот сямнаццаты й г.д. дзень існаваньня Саўдэпі (так тады называлі Савецкі Саюз). Але ніхто ўжо ня верыў у закліны рэдакцыі пра хуткі скон (паразу) нашага праціўніка.

Не выходзіць з памяці першае маё ўражаньне з тых дзён. Пад нашым бальконам грамада палонных у падранных чырвоных «касаваротках» і сьпічастых суконных шапках. Ахрыплымі, змучанымі галасамі яны сьпяваюць сьмешную сумную песеньку пра «агроністага» кракадзіла,

які шпацыруе па гарадзкіх вуліцах. Мой брат, звесціўшыся з балькона, абстрэльвае іх з пьывальніцы гарокам. Робіць ён гэта ані з нацыянальнай пералудзятасьці, ані ад зласьлівасьці. Проста дастаў ад мяне шклянную прапчу і ўрэшце мусяць яе неяк выпрабаваць. Адзін палонны падняў скрыўлены злосьцю жоўты азіяцкі твар і пагражае яму кулаком. Спалоханы брат зь віскам хаваецца ў бабчын пакой...

Але гэты ўспамін, відаць, яшчэ з восні 1919 году, бо памятаю, што відныя з нашага балькона вершаліны дрэваў перад касцёлам Сьвятога Крыжа ўжо ладна пажаўцелі. А Дзяржава Беларусь уварвалася ў наша жыцьцё пазней — у сакавіку ці красавіку 1920 году, калі сьвет

толькі-толькі пачынаў зелянець, а ў гарадзкім парку, колішнім Мікалаеўскім, а ўжо з год імя Генрыка Сянкевіча, — наводзілі веснавы марафэт. Неяк папалудні маёр Білык з гарадзкой Камэндатуры прывёў да нас на кватэру іншаземнага афіцэра. Той быў у круглай пруткай шапцы з карычневым скураным брылём і ў бураліўкавым мундуры, не падобным да ніводнага з дагэтуль вядомых мне польскіх уніформаў. Сам пан маёр і раней завітваў да маіх бацькоў «на карты», да таго ж быў бацькам нашых сяброў па забавах у парку Сянкевіча, Басі й Лешка Білыкаў, а таму быў мне й брату не чужы. Але ў той візыт ён паўстаў перад намі ў недасяжнай велчы службовай афіцыйнасьці, што выключала якую б там ні было фамільярнасьць: пасік шапкі — пад падбародзьдзем, на баку шабля, пры паслугах вусатага жандара, узброенага карабінам са штыхам. Жандар тарабаніў цяжкую валізу й пузаты медны самавар.

Сцэну памятаю выдатна. Прыведзены маёрам і жандарам іншаземны афіцэр спыняецца ў парозе, падносіць руку да скуранага брылька і, ляснуўшы абцасамі, салютуе ўсім не па-нашаму, — усёй далоняй.

— Здрастуйце!

Расейскае прывітаньне настолькі ашаламляла, што ўсе камянеюць. Афіцэр заўважае памылку, натапырае сьветлы ішчціністы вусік і сьпешна папраўляецца. Яго другое вітаньне ўжо больш свойскае, але таксама ня польскае:

— Добры дзень!

ДРУГІ ЯПОНЕЦ

стаў ляўрэатам Нобэлеўскай літаратурнай прэміі сёлета

Дзеве падзеі надалі жыцццю й кар'еры Кэндзабура Оэ катастрофічную сілу: параза Японіі ў Другой сусветнай вайне, што адбылося, калі яму было 10 гадоў; і нараджэнне мэнтална хворага сына ў 1963 годзе. Вынікам гэтага досведу сталіся два тузіны раманаў, дзесяцігодзьдзі палітычнага актывізму, вядучае становішча на японскім літаратурным небасхіле і, урэшце, Нобэлеўская прэмія ў галіне літаратуры за 1994 год.

Дагэтуль адзіным японцам, надзеленым гэтай прэміяй (\$930 000 сёлета), быў Ясунары Кавабата ў 1968 годзе. 59-гадовы Оэ адразаваў на вестку з Стэкгольму даволі сьціпла. «Кожны раз, калі мяне называлі сярод кандыдатаў, я думаў, што гэта жарг», — прызнаўся ён на імправізаванай прэс-канфэрэнцыі, што адбылася ў двары ягонага дому ў Токіё. — «Я ніколі й ня думаў пра атрыманьне прэміі». Ён аддаў пашану такім майстрам, як Кобо Абэ й Сёхэй Охока, сказаўшы: «Я выйграў дзякуючы дзясятніям сучаснае японскае літаратуры».

У сваёй прэзэнтацыйнай формуле Швэдзка Акадэмія даволі туманна адзначыла заслугі Оэ ў стварэньні «з паэтычнаю сілаю» сьвету, «дзе жыцьцё й міты, згушчаючыся, утвараюць распачны вобраз цяжару чалавечага існаваньня ў сёньняшнім сьвеце». Для Оэ няўтульнасьць і зьяверанасьць пачаліся вельмі рана. Сьпяраша яго вучылі, што імператар — гэта жывы бог. «Што б ты зрабіў, калі б імператар загадаў табе намерці?» — пыталіся ў Оэ штраніцы ў школе. Як і ўсе іншыя дзеці, ён адказаў: «Я б памёр, спадар настаўнік, разрэзаў бы сабе жылот і памёр». І вось,

адным жнівеньскім днём 1945 году імператар абвясціў па радыё, што Японія здаецца, выявіўшы гэтым самым, што ён гэтакі ж сьмяротны чалавек, як і ўсе іншыя. «Дарослыя сядзелі вакол радыёпрыёмнікаў і плакалі. Дзеці зьбіраліся на пыльнай дарозе і шэптам дзяліліся сваім неверагодным уражаньнем...» — пісаў Оэ ў эсе «Партрэт паваеннага пакаленьня». «Як мы маглі паверыць, каб найсьвяцейшая й наймагутнейшая істота адной летняй раніцы стала звычайным чалавекам?»

Гэтак у свае 10 гадоў Оэ перажыў збурэньне ўсяго свайго сьвету. «За адзін дзень», — пісаў ягоны перакладчык Джон Натан у 1976 годзе, — уся праўда, якой дагэтуль вучылі Оэ, была абвешчана маном. Ён быў зганьбаваны, ён быў злы на самога сябе за тое, што верыў і пакутаваў, і на дарослых, што здрадзілі яму». Гэтая злосьць надалей жывіла яго як пісьменьніка. І найбольш вядомае ягонае апавяданьне «Лоўля», апублікаванае ў 1958 годзе, уяўляе сабою алегорыю страчанае нявіннасьці.

Чорны амэрыканскі пілот падчас вайны ўзяты ў палон у закінутай японскай вёсцы. Мясоцвыя дзеці, зачараваныя гэтай падзеяй, паступова перастаюць баяцца гэтага вялікага чалавеча. «Мне не апісаць, як мы яго любілі, як сонца няшчадна пякло нашу мокрую й цяжкую скуру тым далёкім цудоўным надвечоркам... нашы хрыпцы ад ічасьця галасы», — прызнаецца пісьменьнік. Пасьля, калі пілота перадаюць паліцыі, ён бярэ аднаго хлопчыка закладнікам і гіне. І ён таксама быў ня богам, а простым сьмяротным.

У 1963 годзе пісьменьнікава жонка Юкары нарадзіла іх першае дзіця.

Выдаленне пухліны з галавы дзіцяці пашкодзіла мозг; кажучы, што дактары раілі даць хлопчыку памерці — але бацькі адмовіліся ад гэткае прапановы. Яму далі ймя Хікары, што значыць «сьвятло» або «зьзяньне», але звычайна звалі Пух — як казаннага мядзьведзіка.

Хворае дзіця выступае ў шмат якіх кнігах Оэ, часам амаль без адрозьнення ад рэальнасьці. Вось урывак з навэлы 1969 году «Навучы нас перарасці наша вар'яцтва»:

«Ці ў дождж, ці ў сонца, не ў пераносным сэнсе, а літаральна, таўстун і ягоны сын раз на дзень езьдзілі роварам у кітайскі ростаран і замаўлялі булён з лапшой ды сьвінінай і пэпсі-колу. Пакуль ягоны сын яшчэ не зрабіўся такі тоўсты, як і ён сам, ён звычайна садзіў яго на лёгкае мэталічнае сядзеньне, прымацаванае да руля. Як часта яму даводзілася ваяваць з паліцыянтамі, якія даводзілі, што мэталічнае сядзеньне не дазваляецца законам, ня кажучы ўжо пра яздз удвох на адным ровары!»

Дзіця ў навэле завецца Іё. Найшырэйшае разьвіцьцё гэтая тэма атрымала ў рамана 1964 году «Прыватныя абставіны», дзе апавядальнік спрабуе разьвязаць цяжкую адачу: ці даць свайму мэнтална х х ораму дзіцяці памерці, або дазволіць яму жыць у няшчасці й пакутах.

Оэ зьвяртаўся да гэтае аўтабіяграфічнае праблемы і ў далейшай творчасці, працягваючы разам з тым пісаць пра навакольнае асяродзьдзе, ядзерную зброю й іншыя актуальныя пытаньні. Аднак пазьнейшыя творы ўжо не выклікалі ранейшага захаплення. «Я адчуў сярод абазнаных чытачоў немалое расчараваньне», — прызнаўся Дж.

Натан пасьля весткі аб прысуджэньні прэміі. — «Ён стаўся вялікай шышкай, асакалам японскай літаратуры, аднак людзі заўважаюць у яго элементы павучальнасьці, дыдактычнасьці. Яго ўсё цяжэй і цяжэй чытаць».

Аднак, калі яго ўплывы аслаблі, яго заагнажаванасьць захавалася. Барні Росэт, выдавец першай кнігі Оэ ў ЗША, апавядае аб здарэньні, якое адбылося падчас яго візыту да пісьменьніка ў 1991 годзе:

«Ён настаў на тым, што сустрэне нас у аэрапорце. Мы прыляцелі каля 4-ай гадзіны, але Оэ не было. Не зьявіўся ён ні а 5-ай, ні а 6-ай. Нарэшце я здолее затэлефанаваць, і яго жонка казала, што ён ужо даўно мусіў да нас дабрацца. І вось выявілася, што па дарозе ў аэрапорт ён пабачыў дэманстрацыю, прысьвечаную студэнцкім падзеям у Кітаі. Оэ выйшаў з таксі й выступіў з прамовай — натуральна, у падтрымку студэнтаў. Рух адрозу спыніўся. Тут жа зьявіліся тэлекамеры, і ўсё было сфільмаванае. Ён спазьніўся да нас на тры-чатыры гадзіны». Калі пісьменьнік нарэшце пабачыў Росэта, ён «вельмі, вельмі выбацаўся. Але я не сярдзіўся, бо ведаў, што ён проста ня мог не ўмяшчацца ў праблему».

Паступова людзі стамляюцца ад Касандраў. «Ён ня мала трывожыць японцаў, ставіць перад імі пытаньні, пра якія яны ня хочуць задумляцца», — кажа Сузан Нэйлір, аўтар кнігі «Уцёкі з пустой зямлі», дасьледаваньня творчасці Оэ. — «Ён называе сабе канарэйкай у вугальнай шахце — ён адчувае, што мусіць быць тым, хто папярэджвае людзей».

Працяг на старонцы 12

Калі й на гэта не атрымлівае алказу, з дакорам зірнуўшы ў нашы перапалоханыя твары, цяжка ўздыхае. Потым, сеўшы на падсунутую яму жандарам валіку, ацірае пот зь ілба і з каротка пастрыжаных сьветлых валасоў і пачынае так сардэчна пазяхаць, што яго яснаблкітныя стомленыя вочы аж поўняцца сьлязьмі. Трывае ўсё гэта колькі хвілін. Праз момант яго твар ажывае, а ў памутнелых вачох зноў прабліскае цікаўнасьць — у пакоі зьявілася «фройляйн» Эльзі.

Гэтую рыжую, румяную, дзямбелую дачку лодзьскіх ткачоў бацькі перад сваім выездам за мяжу нанялі выхавальцай і настаўніцай нямецкай мовы. Наіўна цешылі сябе, што малым коштам увядзе яна нас ва ўсе патаемныя закуткі мовы Гётэ й Шылера, зьяленья вокладкі твораў якіх займалі цэлую паліцу ў бацькавай бібліятэцы. Але «фройляйн» Эльзі ня спраўдзіла гэтых спадзяваньняў. Нямецкай нас так і не навучыла, хутчэй мы ў бясконцых перапалках і звадках зь ёю падцягвалі яе кульгавую, убогую пальшчызну. Што да выхаваўчага аўтарытэту новай апякункі, дык яго ў грош ня ставіла нават захвэнда Ягуса, якая далоняй выпірала губы, а рукавом нос. Раўнуочы свайго ўлана Люска, за якім нібыта ўлягала дародная немка, Ягуса, ані не зважаючы на нашу неабазнанасьць у справах мужчынска-дамскіх, называла «фройляйн» Эльзі «жабай апоўзлай» і дадала, што «гэта швабская сука шыецца да кожнага мужыка» і што «варта было б паскубсьці яе рыжыя патлы» ды «зб'іць на крывавае біфштэкс яе тоўсты зад».

Узыходзячы на сцэну, «фройляйн», як толькі закеціла, што ў яе стрэліў вокам чужы афіцэр, тут жа ўзялася за свае выкрутасы. У раптоўным запале працавітасьці схпіла венік і палезла аграбаць ад павуцця самую высокую паліцу бацькавай бібліятэкі. Нягледзячы на раньню ясну «фройляйн» выстраляла ў летнюю, вельмі тонкую сукенку, выдатна ведаючы, што калі на сьвятле так перагінацца, нахліяцца й віхляцца, як бы каб дацягнуцца да самых далёкіх палёўнак, усе ейныя цноты пад спадніцай прагляляюцца ня ўкрыюцца. Чужому афіцэру гэта — як разынка ў роце. Шыя выпягнулася, сьветлая ічачынка пад носам, нібы пад'юраны хамяк, а па твары

разьліваецца ўмілаваньне й асалода. Мы з братам глядзім на гэты гнісны фарс з глыбокай пагардай. Чужы афіцэр аказаўся такім хайлуком, што ў нас адпала да яго ўсякая цікаўнасьць.

У другім канцы бацькавага кабінэта, каля вакна, напаўголасу, каб не пачуў чужы афіцэр, спрачаюцца маёр Більк і бабка Станіслава. Бабка нэрвуецца. На пчоках і адвільым вальяку праступае небяспечная чырвань, сыгналізуючы пра непэзьбежную бліскую бурю. У цяжкім шкварчаньні ўжо чуюцца перакаты грому. Бабка цярэць ня можа, калі ў адсутнасьць бацькоў у кватэру прыходзяць нейкія зьмены, а таму, без пратакольных пардонаў спрабуе ўмыкнуць ад кватараваньня. Пагрозьліва шыкае на маёра з гарадзкой Камэндатуры, маўляў, не патрэбныя ёй лекцыі патрыятызму. І без маёравых дэдукцыяў ведае, што прыняць афіцэра на кватэру падчас вайны — грамадзянскі абавязак. Але ніяк ня можа даўмецца, чаму ў нас мае жыць менавіта расейскі афіцэр і менавіта цяпер, калі з расейцамі вядзем вайну...

Тут ужо закіпае маёр Більк. Які вам яшчэ расейскі афіцэр? Што за бязглуздая мещаніна паняцьцяў і народаў. Гэта чысьцюткі беларус плоць ад плочі. Паручнік Шчэпан — па-беларуску Сьцяпан — Савіцкі з Добраахвотнай Беларускай Дывізіі генэрала Булак-Балаховіча. Пахляя пані, бадай, чула пра гэтую дывізію, цяпер пра яе ўвесь час пішуць у газэтах. Гэта саюзнікі нашы, дапамагаюць нам біць бальшавікоў. Пасьля вайны хочуць стварыць сваю Дзяржаву Беларусь. Раптам маёр пыркае сьмешкай. Але, з гэтай Беларускаю яшчэ паглядзім...

Сёньня ўжо ня ведаю, чаму ніколі раней ня чутая мною назва Дзяржава Беларусь так адразу асела талы ў маім уяўленьні і так надоўга зачаравала і мяне, і майго брата. Быў у гэтым безумоўна нейкі казачны элемэнт, вабнасьць чагосьці далёкага, таямнічага й разам з тым надзіва знаёмага. Ва ўсякім разе, за адну хвіліну вярнулася наша цікавасьць да іншаземнага афіцэра ў бурааліўкавым мундур, хоць той і таропіўся, як аблізаны, на

бессаромную «фройляйн» Эльзі. Адчулі мы сябе раптам балюча абражанымі тым, што маёр Більк так пакепліва паставіўся да ідзі стварэньня Дзяржавы Беларусь. Хочуць мець Дзяржаву Беларусь, няхай сабе маюць, нікому гэта не замінае! У гэтай справе былі мы цалкам на баку чужога афіцэра.

Яшчэ таго самага дня паручнік Сьцяпан Савіцкі з Добраахвотнай Беларускай Дывізіі генэрала Булак-Балаховіча пасьліўся ў нашым доме з усім сваім пажыткам. Кошты беларускага кватаранта апацілі неспрэчна мы з братам. Выставілі нас з нашага ўтульнага асобнага пакойчыка й перавялі ў бабчыны апартаменты, што завешца, з агню ды ў польмя. Былі, праўда, у хаце яшчэ два вольныя пакоі: спальня бацькоў і татаў кабінэт, але бабка балялася, што «наробім там шкоды», таму пастанавіла трымаць нас пры сабе. Найгорш было тое, што неспрэчны бабчын нагляд абмежаваў нам свабоду рухаў. Да таго ж у ейнай абіцелі стаяў ненавісны «фартап'ян», на якім яна магла гадзінамі эжэрсываць розныя занудныя клясычныя п'есы, што нам проста нэрвы рвала, ну, бо не спадкавалі мы ейнае музыкальнасьці. Але і з такой загібельнай сытуацыі мы сёе-тое выкрывалі — граючы, бабка Станіслава забывала ўсё на сьвеце, і мы маглі дурэць, колькі ўлезе. Другая выгода была ў тым, што бабчын пакой выходзіў у кухонны калідорчык, што спрошчвала нам уцёкі ў вольную ад бабчынага панаваньня частку кватэры, дзе непадзельна верхаводзілі Ягуса й ейны нарочны Люсёк.

Старшы ўлан Люсёк! Яго я памятаю найлепей. Бабка Станіслава часта казала, што ёй цяжка зразумець, як такая ясачка магла трапіць у нерат да такога брыдацмока. Спраўды, як на цывільнае вока, прынцам Люсёка не назавеш. Чырвоная, тлустая «пыса» (выраз бабкі), зубы ў срэбных каронках, маленькія хітрыя вочкі

Працяг на старонцы 12

ДРУГІ ЯПОНЕЦ

Працяг са старонкі 11

У 1961 годзе адбыўся эпізод, які папярэдзіў справу Салмана Рушдзі. Оэ напісаў надзвычай вострае апавяданне пра маладога правага тэрарыста, які мастурбуе, узяўшы сабе вобраз імператара. Правыя тады разьюшыліся, і Оэ давялося выцярпець шмат пераследаў і ўціску. Нейкі фанатык прыйшоў шукаць выдаўца часапісу, у якім было надрукаванае апавяданне; не знайшоўшы яго дома, ён забіў пакаёўку. Оэ нейкі час хаваўся. Апавяданне ў цэлым выглядае з таго часу ніколі не перавыдавалася.

Па-за палітыкай, паводле цвёрджання тых, хто ведае Оэ асабіста, ён — чалавек прыемны і забаўны. «Ён вельмі сьмешны, а зусім не надзімуты і змрочны», — кажа Нэйпір, якая ня толькі вывучае ягоную творчасць, але й выступае як персанаж у адным з ягоных раманаў. «Ён жакліва выкарыстоўвае людзей», — кажа яна сьмеючыся. У Абмежавана Чытанга Оэ ягоны нямецкі перакладчык аднойчы браў інтэрвію на нямецкай тэлевізіі. «Ён спытаўся ў мяне, ці для мяне было вельмі важна быць перакладзеным на нямецкую мову, — прыгадаў раманист у інтэрвію 1991 году часопісу *Grand Street*. — Я сказаў, што не, і ў студыі запанавала мёртва цішыня. Я сказаў гэта проста таму, што пішу свае кнігі для

японскіх чытачоў, а не для замежнікаў. Да таго ж, і сярод японскіх чытачоў я маю на ўвазе толькі абмежаваную групу. Я пішу для людзей майго пакалення з падобным да майго жыццёвым досведам. І таму, калі я еду за мяжу, або мяне перакладаюць ці крытыкуюць за мяжу, я ўспрымаю гэта даволі аб'явава.

Тым ня менш, Оэ быў прызнаны хадавым таварам у ЗША ад канца 60-х гадоў, хоць і ня гэтакім ведам, як Кавабата, Юкіё Місіма або Дзюніціро Танидзакі.

Тым часам Оэ нядаўна абвясціў, што спыняе сваю творчую дзейнасць. 18 верасня сёлета японскі тэлеканал NHK перадаў гадзінны дакументальны фільм пра пісьменніка, у якім было паказана, як ён заканчвае апошнюю старонку раманавай трылогіі. «Канец, — сказаў ён. — І канец майёй працы як раманиста».

Магчыма гэта была простая аўтарская вычарпанасць. Пісьменнікі часта кажуць, што болей ня могуць пісаць; яны хочуць, каб чытачы напрасілі іх пісаць далей. Але Натан лічыць, што за гэтай пастановай стаіць штосьці больш сур'ёзнае. Ён звязвае яе з фактам, што Пух, які вырабляе зашчэпкі на бялізну ў цэнтры для дарослых-інвалідаў, ня толькі выжывае, але ў нейкім сэнсе

й працьвітае. Цяпер Пух — кампазытар: ён выдаў два кампакты авангарднае музыкі. «Мне здаецца, што дзіця ў творах Оэ было падвойнай метафарай — заўсёды было абмежаванне й цяжар, ад якіх постаць бацькі мусіла дыстансавацца, каб знайсці самога сябе й атрымаць збаўленне. Гэта барацьба, а таксама й вызваленне», — зазначаў Натан, прафэсар японскіх культурных даследаў з Каліфарнійскага Універсітэту. «Сымбалічна дзіця азначае цяжар, з якім мусіць жыць павянае пакаленне, — дадае ён. — Калі дзіця цяпер стала дарослым, самастойным і сама гатовае распаўсюдзіць сваім лёсам, бацька вольны йсці сваёй дарогай».

Пасля прысуджэння прэміі Оэ пацвердзіў сваю пастанову спыніць творчую дзейнасць. «Я наспрабую знайсці новую форму літаратуры, адрозную ад рамана, у якой

я мог бы самавыявіцца». Ён зазначае, што мусіць спачатку некалькі гадоў паразважаць над гэтай праблемай.

Прэмія Оэ ні для кога не была вялікай неспадзяванкаю, хоць Шведская Акадэмія імкнулася, як звычайна, захаваць сакрэтнасць. Пасля трох англамоўных аўтараў запар — такое было перад тым толькі адной-

чы, на пачатку 50-х — было ясна, што пара звярнуць увагу на якую іншую мову. Аднак у апошнія хвіліны стаўкі рабіліся на кагосьці бліжэйшага, хоць бы на шведзе Томаса Транстромэра. Напярэдні прысуду *Dagens Nyheter* выйшла з загаловак: «Эўропа стаіць у чарзе па літаратурную прэмію».

The Washington Post

КАРАЛЕЎСТВА БЕЛАРУСЬ

Працяг са старонкі 11

і нялюдзкай формы, накіштат вялікай латары «О», крывыя ногі. Але неардынарная вайсковая выпраўка, аб'явава да якой (што да ўзораў вайскова-рыцарскай пекіаты) мог быць толькі абсалютны лапаш, засланыя цывільную брыдкасьць Люська. Калі гэтакі ў гарачай валзе купаны хват зьяўляўся ў поўным бляску свайго ўланства, паласкаючы шпорами й замацаванай на рыпучых скураных рамянях шабляй, у кароткім цёмна-сінім кашушкі, зухавата накінутым на шэрую ўланку ў шнурок і кугасах, з рамантычным геройскім бінтам, што выбываўся з-пад заліхвацкай мацееўкі з жоўтым акольшчам, з крывымі нагамі, якія ў высокіх ботах і пышных брыджах глядзеліся настолькі кавалерыскімі, што, здавалася, спаміж іх выглядаў конскі хрыбет — тады, у хвіліны лагоды, бабка Станіслава далікатна пад'ялывала Ягусю, маўляў ейны каханы «сапраўдны ўлан з карцінкі», — праўда, тут жа дадала з кіслай усмешкай — «адно што, маляваны халтурчыкам».

Галоўнай прычынай няласкі бабкі Станіславы да Люська былі пэўныя апасены маральнага аспэкту. Бравы ўлан, паранены ў галаву падчас нейкай сечы, адбываў рэабілітацыю ў акруговым вайсковым шпіталі, але дзякуючы знаёмству з санітарамі, ня меў ніякіх абмежаванняў на пропускі ў горад. Таму бабка пачала — і не без прычыны — падазраваць, што Люськ бабціц у сваёй нарачнай ня толькі дні, але й ночы. На што-што, а на садому й гамору ў даверанай яе апэцы кватэры бабка закрыць вочы не магла. Спачатку яна спрабавала ўстанавіць асабісты кантроль над графікам візитаў Люська, але нахабная агрыза Ягуся нават з намёкаў на гэтую тэму рабіла столькі гвалту, што наша жыццё на некалькі дзён ператваралася ў сапраўднае пекла. Дзямантавала, што «яна ў ложка старой пані носа ня тыча й патрабуе, каб і ў ейныя справы ніхто ня соваўся». І што «ў гэтым доме чалавека не паважаюць і ўсё час падазраюць Бог ведае у якіх сьвінствах», што «кіне к чортавай матары гэты забрынданы плам і вернецца да сябе ў вёску, дзе, прынамсі, ніхто ня будзе яе зьневажаць!»

Застацца без Ягусі, ды яшчэ калі бабкі былі ў адзельдэ, такога бабка і ў страшным сьне не сасыніла б. Значыла гэта страціць бяспэжную работніцу, да якой усе ўжо пасьпелі прывыкнуць як да сваёй сямейніцы. Ягуся была рупная

дзёўка, гарзэлівая, шыбастая, смачна гатавала, а работа ў ейных спрытных загаралых руках аж сквірчала. Нават бабка прызнавала, што «з гэткай глытаўкай не прападзеш, хоць язык, як шыла з перцам». Барані Божа, ушчыкнуць яе гонар! Зразумешы, што прапантраляваць налёты Люська ня ўдасца, бабка Станіслава спыніла бяспэжны баталі ў абарону маральнасці й да сьмерці абражаная, цалкам аддалася мэдытацыям за фартгап'янам, папярэдніе з пагардай засьведчыўшы, што «ўмывае рукі, і з гэтай хвіліны нага яе больш ня ступіць на кухню», што, як помніцца, ня нагта засмуціла яні пераможцаў нарачных, ані нас, родных ункаў.

Кухонная частка кватэры, якая складалася зь цёмнага калідорчыка, кухні, кладоўкі й маленькага пакойчыка Ягусі, адыгрывала вельмі важную ролю ў маім і братавым жыцці, бо менавіта там амаль заўсёды можна было сустрэць пераследаванага бабкай волата вайны. Крываногі кавалерыст з шушмай бінтоў, што закрывалі найсапраўднейшую рану за абарону радзімы, вярэдзіў мае фантазіі мацней і ярчэй, чым уланы князя Юзэфа і польская коньніца Напалеона, гераічныя прыгоды якіх былі мне вядомыя з кнігі Пшыбароўскага й Гансрароўскага. Трэба зрэшты прызнаць, што старшы ўлан Люськ са скуры лез, абы яго геройства нагадала выхадкі кніжных папярэднікаў. Кожны раз, успамінаючы ваенныя кампаніі, ён з такой фантазіяй перакручваў і расквечваў акалічнасьці свайго раньня, што нагнаў бы асому на любога бэлтрыста. Аж нарэшце Люська заносіла, і ён пачынаў гламаздзіць, як сам правадыр і кіраўнік дзяржавы Юзэф Пілсудзкі перад усёй арміяй дзякаваў яму за мужнасць і, піскаючы руку, запэўніваў, што без яго ўся вайна выглядала б мізэрна. Калі ў нашых вачох мільгаў цень сумніву, Люськ тут жа спыняў слоўныя гарцэрствы і ўжываў свой каронны абарончы флях. З раптоўным энкам хапаўся за перабінтаваную галаву, пры гэтым твар яго перакошвала, як ад страшнай пакуты. Нас аж у дрыжкі кідала. Маладушны недавер умомант як ветрам зьмятала, і зноў багавейна глядзелі мы на калоса вайны за свабоду й незалежнасьць. Каб падмацаваць геройскія сказаны, Люськ дазваляў нам пакасавацца перад Ягусіным люстэркам ва ўланскай шапцы з жоўтым акольшчам, выцягнуць з похваў,

шкада толькі да паловы, крывую ўланскую шаблю з надпісам «Гонар і Бацькаўшчына» ды паласавацца ўсякімі смакоткамі з кладоўкі, — гэта, праўда, санкцыянавала Ягуся, гордая й шчаслівая ад таго абагаўленьня, якім мы адорвалі яе ўлана. Нейкі асаблівы рататус забароненага плоду быў ва ўсім гэтым. Адступіўшы з кухоннай часткі кватэры, бабка старалася і нас цалкам ізаліраваць ад заражанага грахом месца. На шчасьце, падчас ейных музычных мэдытацыяў нам такі ўдалася, хоць і не без дадатковых манэўраў, непрыкметна шмыгаць у кухонны калідорчык.

Пасля перасяленьня ў бабчыні пакой прыяцельства з Ягусіным нарачным пайшло лацьвей. Але па іроніі лёсу менавіта ў гэты час наша захапленне крываногім кавалерыстам трагічна панікла. Ведалі мы яго ўжо, як аблупленага. Тым часам на гарызонце зьявілася нешта зусім новае. Усю нашу увагу, як магнітам, цягнуў сканфіскаваны ад нас Гарадзкой Камандатурай дзіцячы пакой, адкуль чароўна й таямніча прамынілася казачнае Каралеўства Беларусь.

Кемлівая Ягуся зьлёту ўгледзела зьмену нашых упадабаньняў і зразумела, каму ейны абажаны Марс мусіць падзякаваць за страту вернае аўдыторыі. Імгненна ўсёй сілай і моцаю свайго палкага сэрца яна зьненавідзела шчырадушнага паручніка Сьцяпана Савіцкага і ўсіх ягоных гасьцей — сяброў з Добраахвотнай Беларускай Дывізіі, ахрысьціўшы ўсіх іх паводле прозьвішча іхнага камандзіра пагардлівай мянушкай «булакі».

Тым часам мяне й брата ўсё мацней і глыбей апаноўваў загадкавы беларускі дурман. Неўзабаве пасля зьяўленьня паручніка Савіцкага, калі здолелі мы ўжо вывучыць ад «булакоў» колькі дзясяткаў слоў іх роднай мовы, палітаў пад карэжыню абавязковы, сурова пільнаваны штодзённы рытуал нашых ранішніх і вечаровых вітаньняў-разьвітанняў. Сураду не маглі мы пайсці спаць ці падняць раніцай галаву з ложка, каб не паўтарыць збрэйдлай формулы. Увечары мусілі сказаць: «Дабранач, зычым усім добра спаць!» Раніцай віталіся: «Добры дзень, зычым усім добрага дня». І сьвята верылі, калі б раптам нейкае з гэтых магічных слоў выпала, сталася б ліха. Цяпер да тых закліяццяў — і ранішніх, і вечаровых — дадалася новае, якое вымаўлялі мы па-беларуску, з трымценьнем, узбуджана

дрыготкім голасам, але ціха, каб не пачула бабка: «Няхай жыве Каралеўства Беларусь!» З гэтых словаў пачынаўся й канчаўся кожны дзень.

У размовах з «фройляйн» Эльзі й Ягусяй таксама пачалі мы ўжываць беларускія слоўцы. Замест «dziękuję» казалі «дзякую», замест «proszę» — «калі ласка», замест «do widzenia» — «да пабачэньня», замест «nie wiem» — «ня ведаю». «Фройляйн», адносіны якой з «булакамі» ад пачатку склаліся на дзіва добра, лагодна прымала наша моўнае малпаваньне і толькі адказвала на яго чужым хіханьнем, затое Ягуся шалела: кляла нас апсоганамі бяз гонару, нават здраднікамі бацькаўшчыны і пры кожнай нагодзе лаяла «булакоў».

Адразу па вяртанні са школы, карыстаючыся тым, што паручніка Сьцяпана не было дома (у гэты час ён невядома на якіх вучэбных плячах муштравіў новых жаўнераў Дзяржавы Беларусь), усунулі мы штурм забранага гнязда, што было ня цяжка, бо ключ даўно згубіўся, а таму пакой ніколі не замыкаўся.

Пазнаць па гэтым пакоі нашы былі дзіцячы было амаль немагчыма. Усё цяпер там было іншае, а таму надзвычай цікавае. Адразу з парога патыхала чужым, дурманліва-моцным мужчынскім духам. У ім перамышаліся пахі тытунёвага дыму, новых скураных афіцэрскіх пасаў, сапраных плашчоў з грубага вайсковага сукна, камісійнага хлеба, дзёгцю, рэзкага аджалёна й многіх іншых рэчаў, якія цяжка было распазнаць, але якія прыемна дражнілі нашы ворганы адчуваньня.

У пакоі, дзе перад тым усе рэчы былі раскладзены вельмі правільна й нудна, бо за гэтым сачылі і бабка, і «фройляйн», і Ягуся, цяпер панаваў страшэнны гармідар. Уздоўж сьцен грувацьцілі пустыя пляшкі з-пад алькаголю й піраміды паходных кансэрваў. Загароджаны шырмай, у куце сарамліва туліўся сьцягнуты з гарышча бляшаны рукамынік са шчарбатай парцелянавай місай і поўнае вядро вады. Насупраць вясёла публіскаваў медзаны самавар. Крэслы былі паабвешаны рознымі прадметамі вайсковага рыштунку. На падлозе валяліся драўляныя капылы для высокіх ботаў, розных памеру шчоткі і пудэлкі з ваксай-шмаравідам.

Над ложкам паручніка Савіцкага вісела школьная мапа Усходняй Эўропы з

Іва Андрыч

EX PONTO

* * *

На што ні зірну — усё песня, і што ні крану — усё боль.

НЕСПАКОІ

* * *

Ноч. Зьянісць мяне думка пра існаванне гэткай неахопнасці ўсяго ў змроку. — Як доўга цемьне стаіць! А новыя дні заўжды адкрываюцца, нібы раны сьветаіснасці.

У мяне ад усяго бачанага запаліліся вочы. Вялікі сусвет. Вялікі цяжар і вялікая змога. Ноч уладарная. А чалавек самотны.

* * *

Бываюць дні і ночы, калі таемства запаўняе мой куток і я панікаю, быццам зьверана з перапуджанымі крывёю налітымі вачыма і даастанку страчаю памяць, ня маючы ні да каго ўцячы, ні голасу, каб яго паклікаць.

Ява і сон, як два люстэркі, перадаюць мой боль адно аднаму.

Засынаю, думаючы пра боль мінулага дня, потым у сьне перажываю яго зноў, а тады сьню, што не баліць, дый увогуле не балела, і радуся, удзячна цешуся ад таго, што перапалох быў марны.

Калі ж працнуса — дзе там! — боль учарашні на сваім месцы, нібы камень.

Вось у чым праўда.

І няма праўды іншай, акрамя адной: болю, і няма рэальнасці інакшай, як пакута; боль і пакута ў кожнай кроплі вады, у кожнай сыцябліне травы, у кожнай грані крысталу, у кожным гуку голасу жывога — у сьне і наяве, у жыцці, перад жыццём, а напэўна, і пасля жыцця.

* * *

Бог выходзіць як сьвятло з кожнай рэчы створанай і з кожнага жыцця распачатага.

Самотны камень на мелізне мае аўру Ягонага ўздыху, і не знікае над ім ні ўранку, ні ўвечары флюід лілёвы, ясь нябачнага сонца.

Ён — цяпло дыхання ўсяго жывога.

Ён глухі да гадзіннікаў, што б'юць і дзеляць тэрміны на кавалкі. Ён сляпы да праяў дня, ночы і да ўсіх зьменаў часу.

Ён — суцэльная відната і выразная цішыня, у якой чуецца голас, што Яго кліча.

Ён так няўкорна маўчыць, што здасца, нібыта Яго няма.

А Ён — мірнае сэрца ўсіх атамаў.

«несумненна дастане ён за свае раны Крыж Адвагі, а можа нават і «Віртуці Мілітары», або што «хутка ўжо мусяць вярнуць яго на фронт, бо йначай не дадуць там сабе рады». Калі душой і сэрцам не спачувалі мы гэтым шчыраваньням, разьюшаная Ягуса вытурвала нас з нашага ўласнага пакою, пагражаючы замэльдаваць бабцы пра нашыя вылазкі. Але без смалка дровы не запаліш, і па абедзе зноў таўкліся мы пад дзвярыма, што вялі ў Дзяржаву Беларусь. З часам, неяк палсьвадома пачалі мы атаясамліваць гэтую казачную назву з кватэрай паручніка Савіцкага. Казалі, напрыклад: «Сеньня ў Дзяржаве Беларусь была такая гулянка, ого!» альбо: «заўтра, пакуль бабка будзе на прамэнадзе, а Ягуса на кухні, шмыгнем у Дзяржаву Беларусь».

Спраўднае жыццё ў Дзяржаве Беларусь пачыналася толькі пад вечар, калі паручнік Савіцкі вяртаўся з манэраў, амаль заўсёды ў кампаніі некалькіх іншых афіцэраў. Яны гаманілі, сьмяяліся, пілі гарбату з самавара й гаралку, спрачаліся, падымалі тосты, расказвалі пра свае ваенныя прыгоды. Калі бабка не было дома, да іх далучалася таксама «фройляйн» Эльзі. Тады бяседа асабліва ажыўлялася: піск, хіхікі, тузаніна, выбухі сьмеху. Нейк мне ўдалося падгледзець, як афіцэры нацягвалі на нашу выхавальку вайсковы плашч, а потым што сілы стараліся яго зашпіліць, і гэта выклікала буру грубага рогату. Ды раптам нечая сьпіна заклінула мой наглядальны пункт, так што больш нічога я ня ўбачыў.

Амаль заўсёды нехта з гасьцей Савіцкага прыносіў з сабой які-небудзь музычны інструмент, альбо проста губны гармонік і тады пачыналіся сьлевы. Сьпявалі розныя песні: беларускія, расейскія, украінскія. Найбольш уражвала мяне ўрачыстая беларуская песня, якую яны сьпявалі па-касьцёльнаму з салістам і хорам. Тону задаваў так званы «запявайла», высокі дужы капітан зь вясьлімі вачыма й прыгожым грудным барытонам. Астатнія беларускія афіцэры тужліва падцягвалі:

А хто там ідзе?
— Беларусы!
А што яны нясуць?
— Сваю крывіду!..

На жаль, толькі гэтыя некалькі радкоў я й здолеў запамніць. Але ў нядаўна выдадзенай у нас «Анталёгіі беларускай паззі» знайшоў тую песню майго дзяцінства як твор слаўнага беларускага паэта Янкі Купалы, прыгожа перакладзены на польскую мову Янам Гушчам.

Найчасцей, аднак, сьпявалі ў Каралеўстве Беларусь тужлівую ўкраінскую думу, настрой якой быў вельмі блізка ўсім гасьцям паручніка Савіцкага. Дагэтуль памятаю, як яна гучала ў арыгінале:

... У суседа хатка была
У суседа жэнка была
А у мэне ны хатынікі
Нэма шчасця, нэма жынікі...

Два апошнія вершы песні паўтараліся шмат разоў і штораз болей расцягваліся тужліва й роспачна, аж урэшце сьпеў пераходзіў у агульны плач.

«Фройляйн» Эльзі, калі бывала ў пакоі, таксама брала ўдзел у канцэрце і заўсёды са сваім адзіным шлягерам — нямецкай песенькай пра восень. Ейны рэпэртуар мы ўжо ведалі напамінь, бо менавіта гэтая песенька й была ў «фройляйн» галоўным навуковым дапаможнікам пры спробах увапхнуць у нашыя глудзы пярыны нямецкай валоды. Гаварылася ў той песні пра адлет у вырай ластавак, журбу завялых ружаў, змоўклых салаўёў ды іншыя самоты. Але Эльзі — уталентаваная мядзведжым голасам і цецеручыным сляхам — раўла яе ў мажоры генэральскага марша. Апошняя страфа, у якой гаварылася пра балючае расстаньне двух сэрцаў, грывела ў ейнай інтэрпрэтацыі як пераможная баявая сурма.

Папытайся ў сваго сэрца
Як баліць яно ў разлуцы...

На рык «фройляйн» з кухоннай часткі кватэры выскоквала разьятраная Ягуса й пачынала малаціць кулакамі ў дзвяры Каралеўства Беларусь:

— Каб вам зарвала, псякосткі! Гэта польскі дом! Тут гавораць і сьпяваюць па-польску!

З усіх гасьцей паручніка Савіцкага найбольш палюбілі мы высокага, плячыстага, заўсёды вясьлага капітана па-прозьвішчы Карпюк, таго самага, які быў «запявайла» беларускіх песень. Капітан Карпюк альбо, як мы яго звалі «Вясёлы Капітан», быў у Каралеўстве Беларусь штодня й амаль заўсёды прыводзіў з сабой сына Алесь. Бывала, што зь ім прыходзіла й жонка капітана, высокая, бледная, вечна хворая полька пані Эміля. З усёй той сям'і напачатку найбольш кантактаваліся мы з Алесем, якога бацька ахвотна даручаў нашай апецы, асабліва тады, калі ў Каралеўстве пілі гаралку ці юдзіліся з «фройляйн» Эльзі. Малы Карпюк, ня многа маладзейшы ад мяне, але нафта дробны для свайго ўзросту, кволы й

ЦІХІЯ РАНІШНІЯ ДУМКІ

Ціхія ранішнія думкі.

Цяпер усведамляю: страчваць боязна толькі да таго, пакуль ня страціш усяго; ад частковых стратаў горыч і сьлёзы зьяўляюцца; пакуль яшчэ па рэшце вымяраць можна велічыню страчанага, цяжка нам. А вось некалі страціўшы усё, адчужае лёгкасць, якой не знайсці найменшня, таму што гэта бязважасць прызмернага болю.

— «Я лёгкі, лёгкі, магу адляцець!»

Усё страчанае ў маёй сьвядомасці, ды бязь цяжару, без гаркаты зямных рэчаў; у мяне зноў ёсьць усё, што страціў, перайначанае і аздобленае, — у згадках. А яшчэ: я набыў нямераную вольнасць таго, хто нічога ня мае, і спакой таго, хто адгараваў і канчаткова разьвітаўся.

ЛІЛІ ЛАЛАУНА*

Лала лула, луна ліна
Ала луна лані лана
Ана лілі ула іна
Налі ілун ліліана

Ліла ані ул улана
Лані ліну ул нанула
Аналі ні ніна нана
Ла ала уна нула

Алауна лул іл лала
Алілана, лан, лу, лі, ла.
Налу нілу нун нінала
Нала уна ан аніла.

* Так звалі адну грачанку, са складоў імя якой створаны гэты «верш»

Пераклаў з сэрбахарвацкай Іван Чарота

затурканы, будзіў у нас нейкія драпежныя, нават салдысцкія інстынкты.

— Алесь! Алесь! — клікалі мы яго.

— Чаго? — пытаўся той зь неславерай.

А мы яму з грубым сьмехам:

— Ты дурны!

Альбо:

— Алесь, каторая гадзіна.

Той баязьліва паціскаў плечкамі:

— Ня ведаю.

— Чуеш? — зьвяртаўся я да брата — ён ня ведае каторая гадзіна, трэба яму накруціць гадзінінык.

— Але, зараз накруцім! — задаволена гмыкаў мой брат.

Мы валілі беднага хлопца на падлогу, круцілі яму рукі, цягалі за кароткія белыя кудзеркі на шыі, хоць добра ведалі са свайго досьведу, як гэта балюча.

Зьнепрытомнены ад страху, болю й крывіды Алесь вырываўся і неўпатрап тоўк нас сваімі дробнымі кулачкамі:

— Пусьціце, гады! Ах, вы сволачы!

Разборкі з сынам не заважалі нашым прыязным адносінам з бацькам. «Вясёлы Капітан» заўсёды вітаўся цёткай усмешкай і ставіўся да нас зь яўнай спадабай. Ад гаспадара й іншых беларускіх гасьцей ён адрозьніваўся тым, што выдатна гаварыў па-польску, тым часам як з астатнімі паразумецца можна было толькі па-беларуску, расейску ці ўкраінску. Пазьней ужо мы даведаліся, што «Вясёлы Капітан» быў родам з-пад Баранавічаў і да пачатку сусветнай вайны працаваў там дырэктарам вясковай школы. Яго полька-жонка, амаль цалкам зруселая, была дачка фінансаванага чыноўніка з Баранавічаў.

Маё першае збліжэньне з капітанам Карпюком адбылося пры акалічнасьцях досыць асаблівых. Аднаго разу ў нешчаслівы дзень атрымаў я ў школе гарачы камень запазуку — табель за два тыдні вучобы, і фігуравала ў ім ржордная колькасць кепскіх адзнак. Збольшага зьменшага — шэсьць двоек і адзін кол. Зразумела было, што за такі абштыт бабка задасьць фаеру... Увесь вечар з пагардаю ганіла яна мяне абзубнікам і крывасмокам на параненым цэле айчыны. «Такія неверагодныя цяжасьці перападаюць мо-

Працяг на старонцы 14

КАТАЛЁНСКИ КУТ НА ПІРЭНЭЙСКАЙ

Антон Бакіноўскі

СПАДЗЯВАНЬНЕ. У аэрапорце ўбачыў новы гатунак гарэлкі з назовам *Belarus*. Прыкметы ўмацаваньня бел-дзяржаўнасьці падпілююць у кожным кутку!.. Шкада, што пакаштаваць гэтую *Belarus* не выпадала. Але ёсьць спадзьяваньне: вярнуся з Каталёніі ды пакаштую.

ЛЕТУЦЕНЬНІЦА. Сьцюардэса... Трэба вынайсьці новы назоў для гэтае прафэсіі... Аэрамадана. Аэра-дзяўчына. Павеатранка. Самалётніца. Аблочніца. Хмурынніца. Ці надаць другі сэнс слову *летуценьніца*.

Летуценьніца (сьцюардэса) ад Менску да Барсэлёны ўсе абвэсткі рабіла на дзьвюх мовах: па-беларуску й па-ангельску. А вось камандзір карабля па-беларуску ня ўмеў, ён і па-ангельску ня ўмеў, але стараўся. Ён і самалёт стараўся пасадзіць зь першага залёту, але ня здолеў, ня

трапіў на пасадачную палосу. Давялося рабіць вылікае кола над Барсэлёнаю. Усе перахваляваліся, затое паглядзелі на індустрыяны прыгарад з вышыні палёту Летуценьніцы.

МУХІ. У самалёце добра кармілі. Курьня руляда, калі пасаліць і паперчыць, нават ва ўспамінах застанецца смачнай. Да яе прапаноўвалася віно. Але наперадзе чакаў няблікі, чужы, каталёнскі, пірэнэйскі сьвет. Чужасьць насыцярожае, не дазваляе разьняволіцца, таму сьняданак запіваў добрай моцнай гарбатай, а не віном. Адно раздражняла — мязотныя, дробненькія, нахабныя мухі. Толькі мушыныя павеатраныя танцы не спасавалі ні апэтыт, ні прыўзьняты спадзьяваньнямі настрой.

АЛЫПЫ. Не скажу дакладна, хто з старажытных кітайскіх жывапісцаў

лётаў на вышыні 8500 мэтраў, але Альпійскія горы, даліны, азёры й аблогі выглядаюць так, нібыта іх намаляваў на ілюмінатары тонкі пэндзік старажытнага кітайскага мастака.

ПАЦАЛУНКІ. Каталёнскія дзяўчаты вельмі падобныя да хлопцаў. Шмат зь іх носіць кароткую стрыжку й мужчынскую, ці трансплаваючы вопратку. І калі хлопцё з дзяўчынаю пачыналі цалавацца на вуліцы, а цалуецца яны паўсюль і рытуальна: два-тры разы ўзапар, у абедзьве шчакі, па чарзе, у мяне узнікала супярэчлівае пачуцьцё няёмкасьці. Зрэшты ў горадзе Січазе, дзе я сабраўся адпачыць, у першыя ж хвіліны я пабачыў, што маладыя геі не саромеюцца хадыць па вуліцы, узяўшыся за рукі.

ТЭЛЭТАЎРАМАХІЯ. Карыду я глядзеў разам з дачкою па тэлевізіі. Уражвае. Жудасьць. Асабліва буйныя пляны.

Калі матадор закалоў зьнямоглага быка, дачка пайшла на гаўбец і заплакала.

Уражвалі бычыныя рогі, акропленыя крывёю. Вялізарныя сьветлыя рогі ў цёмных бліскучых крапках.

Ня ведаю чаму, але страшэнна хацелася, каб перамог бык. Дужая, голая жывёла мужа змага-

лася супраць стракатай зграі ўзброеных мужчын-танцораў.

Быка забілі. Але як для мяне, дык перамог якраз бык, а не змакрэлы матадор. І хай даруюць мне каталіцкая й атэістычная Каталёнія зь Гішпаніяй, але бык — татэм, бык — істота боская, і нельга перамагчы быка, забіваючы.

АЛЕБАРДА. Як каму, а мне заўсёды падабалася алебарда. Ні дзіды, ні мячы, ні стылеты, ні кінжалы ня уражвалі так, як алебарды. У Каталёніі, сядзячы ў кавярні, я заўважаў, што мужчыны маюць вельмі прыгожыя твары і ім пасавала б алебарда. Мужчыны ў Січазе значна прыгажэйшыя за жанчын, асабліва маладыя хлопцы, якія трымаюцца з гонарам, як сапраўдныя рыцары.

І таму ўжо ня надта здзівіла прыцішанае паведамленьне экскурсаводкі, што Січаз — мужчынскі горад, і якраз цяпер у ім праходзіць зьезд мужчын, якія любяць выключна мужчын.

Падчас вечаровага шпацыру, калі з надыходам цемры ўсе рэстараны, бары, піцэрні, кавярні запрацавалі на ўсю моц, на адной з вуліц я заўважыў, што за кубачкамі кавы й бакаламі віна адпачываюць выключна прадстаўнікі майго полу.

Чаму гомасэксуалісты абралі менавіта Січаз? Можа, з-за сярэднявечнай крэпасці, што ўзвышае сваю суровую фаласпадобную вежу над Міжземным морам? Можа з-за іншага. Адно ведаю дакладна, калі ходзіш па гэтай крэпасці, само сабою ўзнікае жаданьне трымаць у руках алебарду.

СІЧАЗ І СОЧЫ. Параўноўваць Менск і Січаз — тое самае, што параўноўваць шорты з кажухом. А вось горад Сочы вельмі лёгка параўноўваецца зь Січазам. Там мора, тут мора; там натоўпы адпачываю-

каў і тут; гатэлі й гатэлі; пляжы-пляжы; сьпёка-сьпёка; заду-у-ха... І калі б горад Сочы ў свой час захапілі не расейцы, а гішпанцы, дык цалкам магчыма, што сёньня на беразе Чорнага мора ўзвышалася б нешта падобнае да каталёнскага гораду Січаз. Адзіная паўнаватарная перавага ў Сочы над Січазам — гэта порт. Трэба заўсёды здымаць шапку перад архітэктурнымі помнікамі вялікіх імперэраў, бо інакш, калі задзярэш галаву, каб разглядзець, што так зіхціць на шпілі, шапка можа зваліцца сама. Праўда, гішпанская каляніяльная імперыя не была толькі латкай на глёбусе. Як і Расея, Гішпанія заваявала не адну Каталёнію. Але няма таго, што раней было; і некалі вечная крэпасць Січаз сёньня выглядае, як па-майстэрску зробленая кінадэкарацыя, а не вайсковая база.

Як бы там ні было, але калі выбіраць паміж Січазам і Сочы — я выбіраю Менск. Бо з кажуха ўрэшце яшчэ можна пашыць шорты...

ТЭЛЭТАЎРАМАХІЯ 2. Шчоўкаючы пульт TV, зноў натрапіў на рэпартаж з харьды. Глядзеў і ня мог адвесьці вачэй. Бык трапіўся жывы, рэзкі, агрэсыўны. Таму рызыкі ў тарэадораў было ўтрая болей, але й матадор, як на зло, аказаўся ўтрая спрытнейшы.

Я й дачка зноўку занялі бок быка.

«Тата, а калі бык запора тарэадора, яно ж усё адно заб'юць? Атрымліваецца несумленна гульня. Як бы ні здарылася, а бык з арэны жывы ня выйдзе. Яго ўсё адно пацігнуць коні...»

«А ты ведаеш, гэтым быкам яшчэ й рогі ўкарачваюць, падпілююць. Каб ня мог дакладна ўдарыць. Бык б'е й прамахваецца, б'е й не трапляе ў цэль...»

«Бедны, бедны бык!»

Крама геяў у Січазе.

КАРАЛЕЎСТВА БЕЛАРУСЬ

Працяг са старонкі 13

ладзі, бо ж — настаўнікі пайшлі на фронт біць клятага ворага Вялікай Польшчы. І ў гэты цяжкі для патрыётаў час ты так сліюгавіў гонар польскага вучня, — гримела бабка. — Далібог, няма роду без выроду!» З бабчыных абвінавачваньняў неабвержна вынікала, што мае двойкі й кол спрычыняюцца да агульнага паслабленьня нашага абарончага патэнцыялу, а гэта, у сваю чаргу, яшчэ болей ставіць бацькаўшчыну пад удар ворага. Як згаварыўшыся, пачалі мяне скбсьці здраднікі Ягуса, старшы ўлан Люсёк і «фройляйн» Эльзі. Гэтая апошняя не прапусьціла, каб не раззваніць беларускім афіцэрам пра мой «рэкорд».

З гасьцей паручніка Савіцкага толькі капітан Карпюк, відаць, як былы педагог, зацікавіўся майёй акадэмічнай паразай. Але зрагаваў на яе зусім не па-настаўніцку. Спаткаўшы мяне тым вечарам пад дзьвярыма Каралеўства Беларусь, ад аднога майго выгляду грымнуў вясьлым рогатам, аж скалануўся яго вялізны жываціска. Трасучыся ад сьмеху, зноў і зноў паўтараў, нібы веры не даючы: — Ну й падзрыў! Ну й убоіна! Шэсьць двоек і кол! Ах, Божа ж Ты мой Божа! — і булькатаў аж курчыўся, пакуль сьлёзы не пацяклі па твары. У першыя хвіліны я зьяміў ад абразы. Але сьмех «Вясьлага Капітана» быў такі шчыры й прыязны, што ўрэшце й я засьмяяўся. Пасьля шпілек, якімі ўвесь дзень паролі мяне дамачадцы, гэтая весэлысьць крыву сутакіла.

Вось так і запрывязніўся я зь «Вясьлым Капітанам». А мой бядачы табэль стаў як бы тайным паролем нашага сяброўства. Яшчэ доўга, пры кожнай сустрэчы пад дзьвярыма Каралеўства Беларусь, Карпюк замест прывітання, па-змоўніцку прыжмурыўшы вока, нявінна пасьмейваўся: — Шэсьць двоек і кол! Божа ж Ты мой Божа! — пазней толькі падміргне, мой унутраны голас тут жа адказаў: — Шэсьць двоек і кол! Божа ж Ты мой Божа!

Але зь «Вясьлым Капітанам» яднлі нас справы й больш важныя. Дзякуючы яму казачнае Каралеўства Беларусь пачало набываць у нашых вачох больш рэальныя контуры. Капітан час ад часу дапускаў мяне й брата на прыяцельскія юрздыкі ў наш колішні дзіцячы пакой. І пакуль паручнік Сьцяпан Савіцкі са сваімі гасьцямі анцыбурылі за сталом, папіваючы гарбату ўперамешку з гарэлкай і сьпявалі свае тужлівыя песні, мы з капітанам уладжваліся на гаспадаровым ложку (большым маім ложку) пад картай Дзяржавы Беларусь і гаварылі пра дывізію генэрала Булака-Балаховіча, а дакладней, пра ваенныя паходы капітана Карпюка, былога дырэктара вясковай школы пад Баранавічамі. «Вясьлы Капітан», як і іншыя афіцэры беларускай дывізіі, пачаў вясную кар'еру маладым рэкрутам у царска-расейскай арміі. Разам з тысячамі іншых беларусаў, летувісаў, украінцаў і палякаў, змабілізаваных царызмам у 1914 годзе, пазнейшыя «булакі» папаматаліся па неабсяжных прасторах развалюхі-Расейскай Імпэрыі, баронячы яе ад наступу нямецкага войска. Пасьля канчатковага падзеньня царызму беларускія патрыётаў, разам з расейскімі й польскімі сабрамі па зброі, сабраў пад сваёй харугвай у колькітысячны добраахвотны партызанскі корпус генэрал Станіслаў Булак-Балаховіч, сьлышны беларускі ваяр, родам зь Віленшчыны. Так пачалася дарога славы Добраахвотнай Беларускай Дывізіі. Спачатку баранілі ад немцаў незалежнасьць маладых дзяржаў Эстоніі й Латвіі. Потым прарываліся праз фронты назад у родную Беларусь. Здаецца, савецкае вайсковае камандаваньне ў асобе самога Троцкага прапанавала генэралу Балаховічу прыняць пасаду інспэктара ўсёй чырвонай кавалерыі. Але расейскай няволі пад той ці іншай поліўкай было ўжо задосыць. Марылі яны пра ўласную незалежную беларускую дзяржаву, якая наражце павінна была паўстаць. — Божа ж Ты мой Божа! — спыніў аповед капітан

Карпюк. — Гэта ж натуральна, як ноч і дзень, што кожны хоча мець сваю дзяржаву. Як жыць без сваёй дзяржавы. — Пад камандаваньнем «бацькі» генэрала змагацца — гонар, але вайна сама па сабе ёсьць зло. Усе вясныя гадзі капітана Карпюка суправаджала жонка з тройцай малых дзетак. Бо дзе магла перахавацца жонка беларускага афіцэра, калі не было яшчэ беларускай дзяржавы? Меншыя Алесевы брацік і сястра ня вытрымалі цяжкасьцяў ваенных бадзьяньняў і памерлі. — Вайна вайной — цяжка ўздыхаў Карпюк — але каб жа ж зь яе штось лёдкае выйшла. Хоць бы ведаць, за што згинулі сынкі і дачушка. Божа ж Ты мой Божа! — Генэрал Балаховіч вымысьліў тое беларускае каралеўства. Капітан Карпюк, як чалавек змакрэтых чынаў поглядаў, хацеў бы можа рэспубліку, такую, як у Польшчы. Але генэрал вялікі чалавек, хоча каралеўства, няхай будзе каралеўства, абы толькі было. Божа ж Ты мой Божа! Капітан тлумачыў нам, што спраўджаньне беларускай мары залежала ад польскай вайны. Генэрал Балаховіч адразу па вяртаньні на Беларусь паставіў афіцыйна заключыць з Польшчай мір і нават напісаў Пільсудзкаму. Пільсудзкі адказаў згодай. Беларускаю дывізію, што ўступіла ў Дзьвінск, генэрал Рыдз-Сьміглы ўрачыста вітаў фанфарами й аркестрам. У лютым 1920 году дывізія ўвайшла ў Польшчу, каб рэарганізавацца і ўкамплектавацца. Вось і стаіць у Польшчы. Божа ж Ты мой Божа!

Разгубленасьць і сумненьні мучылі нас, калі мы слухалі «Вясьлага Капітана». Шкада было казачных чараў нерэальнага Каралеўства, якое мы сабе ўяўлялі. Але тое, пра што распавядаў Карпюк, таксама было нам блізкае, нагадвала гісторыі з кніжак Гансяроўскага й Пшыбароўскага.

Аднойчы, было гэта, бадай, на пачатку жніўня, незадоўга да «Цуду над Віслай», афіцэры-беларусы вярнуліся са службы

незвычайна ўзбуджаныя. Амаль кожны зь іх трымаў у руцэ ці ў кішпні апошні нумар варшаўскага «Тыгодніка Люстраванага». У ім павінна была быць надрукаваная размова з генэралам Булаком-Балаховічам. Яны так сьпяшаліся прачытаць яе, што нават самавар забыліся паставіць. Паселі вакол капітана Карпюка, той расклаў на стала «Тыгоднік Люстраванага» і пачаў чытаць уголас, перакладаючы адразу на беларускую тым, хто не разумее па-польску. Мяне з братам таксама дапусьцілі паслухаць. Скончыўшы чытаць, капітан Карпюк устаў і ўрачыста пачаў песню ў гонар камандзіра Добраахвотнай Беларускай Дывізіі. Падтрымалі сьпеў і астатнія. Мы з братам дралі глоткі больш за ўсіх. Словы песні былі расейскія, бо ўзыхіла яна, калі «булакі» яшчэ служылі ў царскай арміі.

Булакович-Булак
Атаман наш лихой!
Только слово скажи
Мы пойдем за тобой...

Што было ў тым артыкуле «Тыгодніка Люстраванага», не згадаю. Помніцца толькі невыразна, што гаварылася там нешта пра любімага героя маіх раньніх школьных гадюў, пана Андрэя Кміціца з «Патопу». Але зь якой нагоды Сянкевічаўскі асілак узгадваўся ў артыкуле пра «булакоў» і беларускую дзяржаву — Бог яго ведае. Гэтая загадка так мяне заінтрыгавала, што я на дзень спыніў сваё пісаньне, каб пашукаць тае часпісі. У Варшаўскай унівэрсытэцкай бібліятэцы бязь цяжкасьцяў знайшлі мне жывеньскія й пазнейшыя нумары 1920 году «Тыгодніка Люстраванага». І адразу ўсё праясьнілася: 60-гадовай даўніны артыкул пра беларускую дывізію генэрала Булака-Балаховіча меў назву «Па сьлядох Кміціца». Напісаў яго вядомы пэнт-легіяніст Юзэф Рэлідзінскі, чые вершы заселі ў майёй памяці яшчэ ад школьных часоў. Рэлідзінскі выкарыстаў прыезд генэрала Балаховіча

ПАЎВЫСЬПЕ

ПАДАРОЖНЫЯ НАТАТКІ

Матадор нацэліўся і ўдарыў шпагаю ў бычыны карак. І не пацэліў, трапіў у хрыбетнік, адскочыў, зноў намеціўся... Бык ударыў капытом у пясок і кінуўся на свайго катавальніка. Той адступіўся ў бок, кінуўся ўсім целам і ўвагнаў мэтровы сталёвы стрыжань у магутнае цела разьішанае жывёлы. Тарзодоры кінуліся былі на дапамогу, разгарнуўшы свае пурпуровыя посьцілкі. Але матадор адагнаў іх уладным жэстам, не раўнууючы, надакучлівых яркіх матылёў. Сам жа падыйшоў ушчытвую да сьмяротна параненай жывёлы, выцягнуў руку, што толькі толькі нанесла апошні ўдар, і ўзмахнуў указальным пальцам перад самай пысай. Пэўна, апошняе, што пабачылі бычыны вочы, гэта ўказальны палец быказабойцы. З пашчы палілася, пацягнулася вярхоўка чорная кроў. Бык тузануўся наперад, упаў на каленцы, завярнуўся на бок, выцягнуў ногі, здрыгануўся й здох. Мне прымоўіўся доктар, які выбег на арэну, уклечыў каля жывёлы, прыклаў фанэдаскоп і канстатаваў сьмерць. Нічога ня зробіш. Каталёнія — краіна мрояў, галюцынацый і сальвадорадалізму.

Матадор высока ўзняў рукі й пайшоў па арэне, як паўлін.

КАТАЛЁНКІ. Зьбольшага яны невысокія, з караценькімі крывавамі нагамі й даўгаватымі торсамі. У іх хлапецкія тварыкі з чорна-агністымі вачыма. У іх вельмі дагледжаныя выпечаныя пазноўці прыёма-ружовыя, пэўна, ад саланавага вадзі. Каталёнікі смуглявыя. Пад вачыма ў іх мяшэчкі ад вялікае колькасці ўсялякае вадкасці, бо задуха й гарачыня спрыяе пітву, а ня ежы. Сярод каталёнак вельмі мала трапляецца поўных і мажных, яны падцягнутыя й гнуткія.

Як для беларуса, дык у іх зашмат агульнага з усходнімі жанчынамі — цыганкамі, грузінкамі, армянкамі,

якія ў нашым уяўленьні зьліваюцца з кікімарамі й бабамі-ягамі. Вядома, у іх няма той азіяцка-афрыканскай неахайнасці й нахабства, але ёсць цэка вялікая любоў да чорнага колеру, залатых рэчаў і тытунёвага дыму. Нават немка, зь якой даялося пазнаёміцца ў краме мастацкіх вырабаў, выглядала па-свойску й павабна на каталёнскім тле. У рэстараньнях я шмат разоў бачыў, як жанчыны сядзяць за асобным ад мужчын сталом.

ГРАФІЦІ. Надпісаў на барсэлёнскіх мурах шмат, калі параўноўваў з Прагай ці Варшаваю. Колькі надпісаў я перамаляваў у нататнік, а потым запытаўся пра пераклад у экскурсаводкі Габрыэлы, сьветлава-ласой (вялікая адметнасць у Каталёніі) дзяўчыны з заспаным і прыпухлым тварам. Першы надпіс патрабаваў незалежнасці Каталёніі. Другі быў візуюткаю гішпанскіх фашыстаў. А трэці намалювалі фанаты футбольнага клюбу. Аднаго разу бачыў, як на паштовай шыльдзе нехта зафарбаваў частку надпісу, зробленую па-каталёнску. І яшчэ сфатаграфаваньне шыльды, на якой быў зафанданы ў чорнае гішпанскі сьцяг.

Палітычная палітра ў майстроў графіці невялікая, але кантрастная, такія кантрастныя супольнасці могуць пазабіваць адна адну, і лягчэй за іншых гэта робяць аматары футболу.

СЭРВАНТЭС. Гуляючы ў так званых гатычных кварталах Барсэлёны, дзе будынак ад будынку стаіць ледзь не на адлегласці выцягнутай рукі, мы з дачкою натрапілі на вітрыну невялікай букінстычнай крамы. Заходзіць у сярэдзіну ня мела ніякага сэнсу: мне дастаткова было палюбавацца кніжнымі шафамі празь вялікае, вымытае да нябачнасьці шкло. У цёмна-вішнёвых, лякіраваных, зашклёных шафах урачыста стаялі забраныя ў скуру

фаліянты. Цёмным золатам паблісквалі назовы й нумары. На адной, бліжэй да вітрыны, агромістай шафе, побач з маленечкім скураным глэбусам узвышаўся бронзавы бюст Сэрвантэса, якога я, адказваючы на пытаньне дачкі, памылкова назваў Дон Кіхотам. Калі ж памылка была выпраўлена, дачка спытала: «Яго называюць Сэрвантэсам, бо ён жыве ў сэрванце?»

Нашаму сьмеху ў гатычным квартале было няўтульна.

ВАСЬМІПАВЯРХОВЫЯ МОГІЛКІ. На стромкім беразе мора, на гары, каля старога касцёла адбудавана сьцяна ў форме карэ. Яна досыць высокая, як на вока, дык мэтраў 6-7. Звонку яна глухая, ні дзвярэй, ні вокнаў, ні надпісаў, і толькі з боку горада ў ёй зьейчыцца брама, зірнуўшы празь якую, ужо няцяжка здагадацца, што тут гараджыя могількі.

Зь першага разу патрапіць у каталёнскае царства мёртвых мне не удалося. Каля брамы ёсць маленькая шыльдачка, на якой выгравіраны гадзіны наведваньня і час пахаваньняў. Вось і даялося ахараваць ранішняю сьвежую й такую прыдатную для працы гадзіну, каб паглядзець на січаскі пантэон. Ісьці ж на могількі днём, у забойчую гарачыню я не адважыўся.

У сярэдзіне карэ мяне сустрэў натоўп каменных помнікаў у стылі мадэрн. Там быў сумны анёл з абвісьлымі крыламі і ўзнятымі рукамі, зь якіх ледзь не выпадаў тонкі крыж. Былі й жанчыны ў туніках, забытыя Богам, яны паклалі на цёмныя пліты поўныя аголеныя рукі й правільныя галовы з заплішчанымі вачыма, маўляў — няма сучаснасьці. Стаялі тут і брутальныя крыжы, упрыгожаныя вянкамі нежывых кветак. Нічога нечаканага ў натоўпе помнікаў я не заўважыў і не знайшоў. Ну хіба што паўаголеных

Васьміпавярховыя могількі ў Сітэзе

служак Харона зь венікамі, вядзёрцамі й граблямі. Яны жэстамі, ускрыкамі й на мігі растлумачылі, што на іх тэрыторыі нельга фатаграфаваньне. Толькі ўсё было ўжо сфатаграфавана.

А найцікавейшая на могільках была сама сьцяна. Яна мела шырыню крышку большую за даўжыню трыны і спрэс складалася зь нішаў. У такія доўгія нішы, як я разумею, Працяг на старонцы 16

ў Варшаву, каб грунтоўна пагутарыць з ім пра яго вайсковую дзейнасьць. Настрой артыкула выдаваў зачараванасьць аўтара індывідуальнасьцю й развагамі слыннага атамана. «Сакавітая Сянкевіцкая аповесьць чуюцца мне ў ягоным роспаведзе, — пісаў Рэлідзінскі. — Паглядаючы на гэтага ваяра зь ліцьвінскіх ускраін, уяўляю сабе: Кміціц gedivius». І працягваў: «... Генэрал — чалавек малады, надзвычай прыемны й дабрадушны, і толькі цвёрды сталёвы выраз вачэй выдэе ў ім нязломнага змагара з бальшавізмам... пераможцу ў 57 бітвах...» Падмацоўвала гэтыя характарыстыкі вялікая фатаграфія камандзіра Добрахотнай Беларускай Дывізіі. Балаховіч стаіць каля свайго прыгожага рысака, на галаве палявая пілотка з генэральскай цэпхай, на баку крывая казацкая шабля ў багата аздобленай похве. Выгляд генэрала цалкам супадае з апісаньнем яго ў артыкуле Рэлідзінскага. Беларускі рыцар-партызан меў усе шанцы зачараваць польскага паэта-жаўнера. Але апроч таго, трэба памятаць, што артыкул быў напісаны ў ліпені-жніўні 1920 году — самым цяжкім часе савецка-польскай вайны. Корпус беларускіх сокалаў мусіў быць тады асабліва жаданым саюзнікам. Балаховіч меў падтрымку часткі пасыўнага наогул беларускага сялянства. Хто ведае, можа папачыць па легіёне Рэлідзінскага, які кіраваў вайной 1920 году, яшчэ верылі, што «булакам» удасца павярнуць ход гісторыі.

Чытаючы артыкул праз 60 гадоў, вельмі выразна прыпамінаюцца мне некаторыя дэталі й героі той казацкай Беларусі: сьветлы, шчыры, заўсёды з усмешкай твар капітана Карпюка, нясьмелы позірк і нэрвовы вускі паручніка Сьцяпана Савіцкага... Нядаўна прачытаў у выдздзенай пасьля вайны польскай энцыклапэдыі, што «дывізія Булака-Балаховіча вызначалася асаблівай жорсткасьцю»... Не стасуецца гэта з тым, што я памтаю. Хоць, хто ведае, урэшце, былі там людзі розныя. З закуткаў памяці паўстае яшчэ адзін вобраз: зямлісты, спакутаваны твар, ха-

лодныя каменныя вочы, — аблічча пані Эмілі, жонкі капітана Карпюка.

Пані Эмілі зрэдку паказвалася ў беларускай кампаніі, дый мужавы прыяцелі за ёй не перападалі. Гаварыў я зь ёю толькі аднойчы, у ейны апошні прыход да паручніка Савіцкага. Яна засьпела нашу размову зь «Вясёлым Капітанам» і таксама далучылася. Раптам у спакойную чыстую плынь ваенных аповедаў капітана Карпюка прарваўся ўспенены каламутны патак яе злосьці й роспачы. Стала адразу неяк вельмі непрыемна. Усё, што з гарачкі выплэскавала зь сябе пані Эмілі, блятаючы польскія словы зь беларускімі й расейскімі, было перапоўнена нянавісьцю. У кола яе нянавісьці траплялі нават мужавы сябры, нават мроеная ўсімі Дзяржава Беларусь. Але найбольш люта й шалёна ненавідзела яна бальшавікоў і жыдоў. Паводле пані Эмілі, бальшавікі й жыды несёлі найбольшы цяжар адказнасьці за ўсе ейныя няшчасці. За тое, што мусіла пакінуць родныя Баранавічы, за сьмерць двух дзяцей, за трохгадовую беспрытульнасьць і паняверку. Калі яна гаварыла пра бальшавікоў і жыдоў, яе халодныя каменныя вочы ператвараліся ў два ледзяны, твар мярцвеў, а на шчоках замест румянцу пунсавелі хваравітыя плямы.

— Павыдушваць іх усіх! — дрыжучы ўсім целам, хрыпела яна. — Усіх! Рваць на кавалкі й сольлю пасыпаць!.. Рваць на кавалкі й сольлю пасыпаць! — кідалася яна, як у прыпадку эпілепсіі.

Істэрыкі пані Эмілі сягалі па-за межы нашага тагачаснага разуменьня. Таму змысьлілі мы самую дурную рэч на сьвечце: выправіліся па тлумачэньні да бабкі Станіславы. Вынік быў громападобны. Як віхор, уварвалася бабка ў беларускае валадарства, так што засьпела яшчэ там пані Эмілію. Выбухнуў скандал. Бабка, уся пунсовая, крычала, што «не дазволіць

трусіць дзіцячыя сэрцы ядам нянавісьці» і не папусціць, каб у ейным доме займаліся палітыкай». Потым гыркнула пані Эмілі, каб «нага яе больш не пераступала наш парог». Пані Эмілі слухала тую тыраду з халоднай, пагардлівай ухмылкай і лёдам у вачох. Але не глядзела на бабу, глядзела на нас, подлых канфідэнтаў і здраднікаў. А мы пад тым злавесным поглядам круціліся, як глісты на шпільцы.

Пані Эмілі не паказалася больш у нашым доме. Тры дні хваляваліся мы, ці ня зьнікне разам зь ёй капітан Карпюк. Але на чацьверты дзень ён, як звычайна, прыйшоў з Алесем. Прыкры эпізод з жонкай згладзіў словамі:

— Ат, справы васныя... Нялёгка зьмярыцца са сьмерцю двух дзяцей... З таго часу пастаянна хварэе... Трэба зразуменьце... Божа ж Ты мой Божа!

Найпазыней адкрыўся нам наш першы беларускі госьць, гаспадар Каралеўства Беларусі, паручнік Сьцяпан Савіцкі. Некалькі месацаў знаёмства мы не зважалі адзін на аднаго, дзе б ні сустракаліся, на нэўтральнай тэрыторыі ці ў ягонай кватэры. Быў ён, як мне здаецца, вельмі сарамяжлівы, бо заўжды рабіў выгляд, што нас ня бачыць, хоць нэрвовы ўдрыг вусіка й выдаваў яго. Віталі мы нашага кватаранта заўсёды з пашанай, але на трасяніцы: — Добры дзень, пане паручніку! — Ён кідаў на нас кароткі неспакойны позірк, як бы спраўджваючы, ці ня кіпм мы зь яго, і толькі потым, нечакана ветліва выскаліўшыся, адказваў: — Добры дзень, братцы! — вась і ўсяе нашае размовы. Але пазней ён такі разьняволіўся, дзякуючы, як ні дзіўна, бабцы, а дакладней — яе музыканьням.

Неяк паабедзе, нагуляўшыся ў вайну ў гарадзкім парку, мы вярнуліся дахаты пазней звычайнага і ўжо чакалі, што бабка задасьць нам пытлю. Дзякуй Богу, зь ейных апартамантаў чуліся гукі фартанья. Бабка была ў музыкальным трансе. Толькі намерыліся мы вобмелыгам, цхутка,

каб не зьвярнуць яе ўвагі, прасьлізнуць у пакой, як тут жа ў парозе скамянелі, нібы дзьве біблійныя жонкі Лота. За колькі крокаў ад інструмэнта, малітоўна ўпіўшыся вачыма ў бабчыну аўру, разваліўся на ейным улюбёным фатэлі паручнік Сьцяпан Савіцкі з Добрахотнай Беларускай Дывізіі генэрала Булака-Балаховіча. Выведзены нашым зьяўленьнем зь нірваны, Савіцкі загадным, крыху раздражнёным тонам шыкнуў на нас, што ўспрынялі мы як несусьветную беспардоннасьць, і потым зноў пагрузіўся ў пену гукі. Тады й мы разваліліся на канапцы, што стаяла насупраць фатэля, і нема вырачыліся на ўтрапёнага паручніка.

Раптам майго брата нешта вельмі насмяшыла. Засьлініў мне ўсё вуха, пакуль здолеў шапнуць, што Савіцкі плача. Я й безь яго заўважыў, што бледны засяроджаны твар паручніка быў мокры ад сьлёз. Мала таго, зь ягоных вуснаў вырываўся нейкі дзіўны гук, які нагадваў ці то гудзеньне тэлеграфных дратаў, ці то жалобны сковыт сабак.

Нечакана бабка спыніла музыканьне.

— Не магу граць у такіх умовах, — гнеўна сказала яна паручніку. — Гэта мяне зьбівае! Калі ласка, перастацьце!

Паручнік Сьцяпан, як чалавек, якога вывелі з глыбокай няпамыці, асалавела лыпаў вачыма й глядзёў на бабу нявінным поглядам пакрыўджанага дзіцяці. Яго ішчэсты вускі сутаргава торгаўся. А гарацешная разгубленасьць выклікала спагаду. Хвіліну-другую бабка задуменна глядзела на яго, потым перасмыкнула плячыма і зноў ударыла па клавшах.

Увечары яна апраўдвалася перад намі за дзённую сцэну.

— Зрэшты, не магу ж я яму забараніць слухаць. Мае вельмі чуйную да музыкі душу. Відаць, сумуе па доме й сям'і. Напэўна ж, добры чалавек. Шкада толькі, што такі грубы й некультурны. І п'е! Увесь час нясе ад яго гарэлкай.

Працяг на старонцы 16

КАТАЛЁНСКІ КУТ НА ПІРЭНЭЙСКОЙ ПАЎВЫСЬПЕ

Працяг са старонкі 15

можна паставіць і труны, і вурны з прахам. Амаль усе нішы закрытыя ролёфнымі плітамі й замураваныя. Трапляліся й пустыя, у якія я зазіраў... Чарноцце, сьмерць.

Што да наведнікаў, дык яны лазіць у адведкі да сваякоў па мэталёвых прыстаўных лесьвіцах і вешаюць на спецыяльныя кручкі букецкі цёмна-чырвоных кветак.

АФІЦЫЯНТЫ. Каб я ня страціў у пэўнай меры юнацкага паэтычнага пачуцьця й меў вопыт складаньня панэрыкаў, дык напісаў бы оду ў гонар каталёнскіх афіцыянтаў. Толькі дзякуючы афіцыянтам можна спэцыяльна апытваюць сутнасць быцця. Я тры разы на дзень трапляў у рэстараны, і да мяне падыходзіў свежапаголены чалавек у хвалях прахалоднага адкалённага

водару. Гэта ад яго я даведаўся, што каталёнскі певень гарлае не беларускае ку-ка-рэ-ку, а пірэнэйскае кі-кі-ры-кі-кі. Я не адразу, але навучыўся незаўважна пакідаць пад сурвэткаю 40-50 пэсэтаў, пасля чаго ўзаемаадносіны з афіцыянтам утвараюцца палепшыліся. Кі-кі-ры-кі-кі! Тут... Мне падалося, што недзе раней я ўжо бачыў іртутныя рэкламы блыск на чаравіках, і глянцаваты твар, за якім тоіцца глыбока замураваны цынзізм. Было!.. Толькі дзе й калі?.. І тут, пачуўшы кі-кі-ры-кі-кі, я ўбачыў у каталёнскім афіцыянце аднаго міністра замежных спраў. І сапраўды — усе міністры ўсім старон і народаў падобныя да афіцыянтаў. Трэба толькі ўважліва прыгледзецца: лісьцівы погляд, прыніжаны нахл галавы, пустая ўсьмешка. Міністар замежных спраў гэта

— афіцыянт на банкэце міжнацыянальных узаемаадносінаў. І калі хто пажадае стаць міністрам замежных спраў, хай ведае, што для гэтага трэба таемна скончыць школу афіцыянтаў і пажадана каталёнскіх.

НЕСПАДЗЕЎКА. Калі на пачатку я гаварыў, што спадзяюся вярнуцца пакаштаваць гарэлку *Belarus*, дык мае спадзяваньні падаліся мізэрнымі, калі я зайшоў у краму *Campari*. Першае, што ўсьвядоміў, апынуўшыся ў каталёнскай віннай краме — у мяне ня хопіць жыцьця, каб толькі пакаштаваць з усім гэтым розных бутэлек усе гэтыя разнастайныя напоі. Іх стаюць легіён, а я — адзін. І чаго толькі там не было? Ну хіба што мацаваных «чарнілаў» і «барматухі» ды малочна-сівога «бімбера», выпітанага ў беларускіх

лясох. Астатняе было ўсё чыста... Удар, нанесены ў краме *Campari*, кінуў мяне ў глыбокі наждаўн. Там пабліскаў даўно забыты на Беларусі *Rom Havana Club*. І пыліліся пляшкі *Malt Scotch Whisky*. І зіхцелі, нібыта атрутны купрум, фаўсты *Blan De German Brut*. А на ніжэйшых паліцах, за папярэвымі скрынзмі аселі, як чэрці за лавовымі кустамі, бутэчкі з чароўным словам *Gin*. І ясна, як Божы дзень, што я набыў *Gin*, спадзеючыся знайсці ў бутэчцы сапраўднага джына, які выканае мае заветныя жаданьні. Ну, напрыклад, перанясце сталіцу Расейскай імперыі далей ад Беларусі... З такімі настроямі я пакінуў краму *Campari*, на разьвітаньне казырнуўшы бутэчцы вышэйшай за мяне. Між іншым, якіх толькі шклянчых формаў не было ў *Campari*: і

коцікі, і сабакі з Напалеонам, і футбалісты, і гітары з мандалінамі, і тарэадоры з вялізнымі чэлясамі-рыльцамі... Пабукаўшы, я ўсё ж знайшоў сілы выйсьці з адной пляшкаю і не накаштавацца каталёнскімі вінамі.

У глыбокім наждаўне я сунуўся па сонечнай вуліцы й добра ўсьведзіў: спадзяваньняў на якасьць гарэлкі *Belarus* засталася роўна 0,40%. Але й гэты працэнт зьнік разам з хвосцікам, калі я зайшоў у наступную краму, дзе ў дадатак да бутэлек усіх часоў, народаў, формаў і памераў былі бочкі з кранікамі. Я апынуўся ў накаўце. І пакуль сьведомасьць не пакінула мяне, я пагадзіўся з лацінскамоўным прапчурам каталёнцаў, які ўсклікнуў: *in vino veritas*.

КАРАЛЕЎСТВА БЕЛАРУСЬ

Працяг са старонкі 15

З таго часу паручнік Савіцкі рэгулярна вечарамі прыходзіў слухаць бабціна музыканьне. Часьцяком бываў п'яны й тады плакаў і яўкаў нешта сваё. Паступова прывыклі мы да гэтага й перасталі зважаць. Тым болей, што ў Беларускім Каралеўстве, нягледзячы на адсутнасьць гаспадара, вечаровыя сяброўскія сустрэчы ладзіліся, як заўсёды. Капітан Карпюк, слухачы нашыя рапарты пра музычнае вар'яцтва Савіцкага, спачувальна ківаў галавой: — Справы ваенныя, азынібела яго душа, трэба чалавека зразумець, Божа Ты мой Божа!

Трохі зануджаныя «булакамі», пачалі мы зноў падалесвацца да старшага ўлана Люська, што крыху ўлагоджала Ягусю, якую й так муціла ад супольных канцэртаў бабкі й Савіцкага.

Старшы ўлан Люськ прыносіў са свайго шпітэля весткі пра сытуацыю на фронце. Разам з ім і мы перажывалі й адчувалі напружанасьць тых жнівонскіх дзён, калі неспрыяцельскае войска непасрэдна пагражала Варшаве. А потым — «Іуд над Віслай» — надзвычайная, шчаслівая перамога нашых у бітве пад Радзымінам.

Мы й не заўважылі, як скончыліся вакацыі, працяжыў верасень, першы школьны месяц, і зноў кастрычнік пазалаціў шаты дрэў пры касьцёле Сьвятога Крыжа. Начны скандал, які дагэтуль успамінаецца ў нашай сям'і, здарыўся ці не ў сярэдзіне кастрычніка — тыдні за два да вяртання маіх бацькоў з-за мяжы.

Вечарам, як звычайна, адправіліся мы спаць і пасля абавязковага рытуальнага вівату ў гонар Каралеўства Беларусі, пагузіліся ў спакоіны сон. Уначы разбудзіў нас грукат у дзверы. Бабка ўжо прагнулася й сядзець на сваім ложку ў накінутым на плечы шаўковым пэнюары ў шэра-фіялетаваю палоску. На твары й падбародзьдзі праступілі чырвоныя плямы:

— Ну, гэта ўжо занадта, — сказала, — гэта я яму так з рук не спущу.

І ўстала, каб адчыніць дзверы. У пакой уваліўся паручнік Сьцяпан Савіцкі. Быў ушчэнт п'яны, мундур увесь у вапне, вочы набрылі кроўю, твар азыз. Паручнік матляў галавой і ледзь трымаўся на нагах. Шчокі бледныя, вусік патузавыся.

— Заграйце, пані, — умоўна прамармытаў ён, пераходзячы з польскай на беларускую, — я вас прашу. І тут жа паправіўся: — Калі ласка!

— Ніколі! — з гонарам адказала бабка й тут жа зацягнула матузі пэнюара. — Ніколі больш граць вам ня буду. Вы — п'яны дэбашыр, разбудзілі сярод ночы прыстойных людзей, не шануеце старую кабету. Заўтра паскарджуся на вас маёру Більку з Гарадзкой Камэндатуры.

Здавалася, паручнік усяго гэтага на чуў. Вочы ўсё больш наліваліся кроўю, ён цяжка хрыпеў і спрабаваў, блятаючыся

ў пасах і рамянях, перасунуць наперад кабуру з пісталетам. Калі, нарэшце, кабура апынулася на паложаным ёй месцы, ён выцягнуў з яе здаравенны наган і наставіў яго на бабку:

— Калі не зайграеце, я вас забью!

Я ўхапіўся за братава плячо. Той калаціўся нібы ў трасцы. Бабчыны чырвоныя плямы пацімнелі, але яна заставалася нерухомая, як скала. З горда ўзнятай галавой пагардліва глядзела проста ў вочы афіцэру, што цаліў у яе. Было гэта жудасна й велічна. Як зачараваныя, не маглі мы адвесьці вачэй ад бабкі, і толькі цяпер зразумелі, што сапраўды яе любім. Баяліся мы за бабку, але й да паручніка Савіцкага не адчувалі нянавісьці.

Прайшла доўгая хвіліна неймавернага напружаньня. Раптам па кухонным калідорчыку разьліўся істрэчыны прарэзьлівы Ягусін віск:

— Люськ, сюды! Булак мардуе старую паню!

Яшчэ хвіліна й пад націскам падмогі завесы заскрыгталі. Першая ўвалілася Ягуся ў доўгай начной кашулі, з кухоннаю сякеркаю ў руцэ. За ёй ускочыў босы Люськ, у форменых, сьпехах нацягнутых кальсонах і ва ўланскай шапцы з жоўтым акалышам. Перад нашымі вачыма выбліснула крывая шабля з надпісам «Гонар і Айчына». У сярэдзіне ў мяне ўсё здранцэла і захлынулася ў нейкай невыказна чароўнай зьяможанасьці. Нешта падобнае, хоць у непараўнальна меншай ступені, спазнаў я шмат гадоў пазьней, калі, зьбіраючы матэрыялы да гістарычных кніг, натыкаўся на нейкі надзвычай драматычна спісцены вузел. Адчуў я на твары подых гісторыі, ад якога марозам зашчыпала ў носе. У галаве віравалі крывавыя сцэны з аповесьцяў Сянкевіча, Гансяроўскага й Пішбароўскага... Раз-другі я глынуў паветра на поўныя грудзі і... самлеў.

Калі ачуўся, ужо ўсё скончылася. Паручнік Савіцкі не застрэліў бабку Станіславу. Ягуся й Люськ не пасеклі паручніка Савіцкага. Нічога не адбылося, але наступныя два дні жылі мы ў велічэйшай наваліччай атмасфэры. Хоць бабка й ня выканала сваёй пагрозы, не паскардзілася маёру Більку, дачыненні паміж Каралеўствам Беларусь і ўсімі дамашнімі зусім разладзіліся.

На трэці дзень старшы ўлан Люськ вярнуўся са свайго шпітэля з фізіяноміяй пераможцы. — Булакам канец, — трыюмфальна апавясьціў ён, — выкідаюць іх пад халер'ю. Даведаліся мы ад Люська, што паводле мірнага трактату, якім вырашылася вайна за Віслу, польскі ўрад быў абавязаны расфармаваць саюзніцкія беларускія і ўкраінскія атрады. Мы з братам пераглянуліся. Няма сумненьня, што Савіцкі ведаў пра гэта яшчэ перад той няшчаснай ноччу. Так невыказна

мярзотна стала ў нас на душы, быццам гэта мы ўчынілі нейкае сьвінства.

Праць дзень ці два паручнік Савіцкі ўжо выбіраўся ад нас з усім сваім пажыткам. Гэтым разам ані маёр Більк, ані жандар з гарадзкой камэндатуры на адклон не прыйшлі. Цягнуць цяжкую валізу й самавар памагаў яму толькі капітан Карпюк з Алесем.

У наш дзіцячы пакой вярнуліся мы засмучаныя й адзінокія. Былое Каралеўства Беларусь сустрэла нас дзурманьнем і адчуваньнем страты. Адзіным напамінкам пра паручніка Савіцкага засталася таямнічая прадзеўбіна ў сьцяне. Мы з братам пагадзіліся, што дзеўб яе паручнік вечарамі, калі быў ужо на добрым падптку, і што несумненна ськутоліў ад тугі па родным, як талы, слухачы музыку. У сьмеціцы, што засталася ляжаць у куце пакоя, знайшлі мы скамячаныя шматкі карты, якая калісьці вісела над ложкам паручніка. Разадраная яна была па самай сярэдзіне сьветлазьялёнай плямы з надпісам «Дзяржава Беларусь».

Паручніка Сьцяпана Савіцкага пасля яго ад'езду я больш ніколі не сустракаў. Зьнік у сутоньні гісторыі. Можна, выехаў з нашага гораду, каб, як многія яго калегі, «шафэрыць» у Варшаве, а можа проста сыліўся. Затое няраз яшчэ бачыў капітана Карпюка зь ягоным сынам Алесем. Напэўна знайшлі нейкі прытулак недзе па-суседстве з нашай кватэрай. Выглядалі яны яшчэ досыць бадзёра, а «Вясёлы Капітан», праходзячы міма мяне, па-змоўніцку падміргаў і з усмешкай ківаў галавой: «Шэсьць двоек і кол! Божа ж Ты мой Божа!» Але мы з ім так ніколі й не загаварылі, бо былі заўсёды з бацькам альбо маці, а бацькі нічога ня ведалі пра Каралеўства Беларусь і ня варта было іх у тое ўтамянічаць.

Пазьней, думаю, яны мусілі перабрацца далей, бо сустракаў я іх вельмі рэдка, раз на пару месяцаў. Яны ўжо больш мяне не пазнавалі й нават, было ўражаньне, заўважыўшы мяне, наўмысна адварочваліся. Час ішоў і адбіваўся на іх выглядзе прыкрай дэградацыяй. Пры чарговым спатканьні, кінулася мне ў вочы, што на галаве ў «Вясёлага Капітана» замест афіцэрскай фуражкі была нейкая задрыпаная цывільная кепачка, а замест афіцэрскага паса — зашмалчаваны рэмень. Потым зьнік і афіцэрскі плашч, і высокія афіцэрскае боты. Замест іх зьявіліся стаптаньня апоркі і занозаны ўбогі габардзінавы плашчык. Алясь з таго влогага маленькага хлапчаныці вырас у цыбатуую панурую штакеціну й выглядаў ня менш немачна й заняндбана, чым бацька. За плячымі абодвух віселі нейкія жабрачыя торбы. Відань, жылі яны на тое, што знаходзілі на сметніках. Пані Эмлі зь ім не было. Пэўна, памерла. З той сваёй нянавісьцю да жыдоў і бальшавікоў.

У нашым доме з таго часу многае зьмянілася. Бабка Станіслава пасля доўгай і цяжкай хваробы назаўсёды пакінула нас. Люськ, як заслужаны герой, атрымаў пасаду кур'ера ў адной нашай загранічнай амбасадзе і там узяў дзяўчыну з пасловай прыслугі. Кінутая Ягуся валасы на сабе рвала, але потым прыняла свой кон і пайшла да алтара з Люськовым

братам, кульгавым апльвудам, шаўцом Антакам, прыроджаную брыдоту якога немагчыма было замазаць ніякім уланствам. Да ўсіх няшчасцяў нягэлы муж біў жонку і заразіў яе сухотамі. Змарнелая Ягуся некалькі разоў адведвала нас — бледная — адны вочы, упакораная сваёй долі. «Фройляйн» Элізі знайшла сабе мужа адпаведнай ёй канфігурацыі й вагі, уладальніка яткі. Праз колькі гадоў яе можна было ўбачыць кожнае нядзелі, калі ў німбе цыоты й важнай саліднасьці, пад ручку з наалееным мужам і двума чысьцютка прылізанымі дзецьмі, яны йшлі на багамолье ў эвангельскую кірху.

А «Вясёлы Капітан» Карпюк з сынам і пазьней зьявіўся ў полі майго зроку, што раз больш зьяможаны й зьявоты, як пакултвы дакор майму сумленьню. Апошні раз сустрэў іх падчас калядных вакацыяў у 1931 годзе. Гэта быў мой першы адпачынак у вайскавай вучэльні, якая месцілася на нашых тагачасных усходніх крэсах. Увесь той тыдзень прайшоў у эфэрачным уздыме. Мяне ўзнагародзілі срэбнай лычкай старшага стралка й параднымі штанамі падхарунжага: цёмна-сіняга колеру з вузкімі жоўтымі лямпасамі. Ішоў я ў радасным настроі з гогай дзяўчынай на танцы да знаёмых, як раптам са снежнай замеці ўзыніклі яны. Выглядалі ўжо не як людзі, а як два бясформеныя абдранцы, забытыя Богам і гісторыяй. Гэтым разам не адварнуліся й не зрабілі выгляд, што не пазналі. Каротка акінулі ўсяго мяне калочым позіркам, усе мае срабрыстыя нашп'ўкі, парадныя шаравары, расчырванелы задавалены твар і лядную дзяўчыну пад бокам. Столькі варажасьці й нянавісьці было ў тым кароткім позірку, што язык мой здранцэў і я мусіў апусьціць вочы. Толькі тады зьявінуў увагу на іх ноні. Нават атопкаў ужо не было. Ступакі былі заматаныя ў нейкія суконныя шматы, пераяваныя грубай вярочынай, як славуць палескія пасталы, якіх падчас маіх вайсковых вучэньняў нямапа пабачыў я на нагах у сялян з-пад Слоніма, Ваўкавыска й Баранавічаў.

Прыпомнілася мне ўсё гэта нядаўна, калі ў адным выдаваным за мяжой польскім часопісе я знайшоў інфармацыю пра дзейнасьць генэрала Станіслава Булак-Балаховіча ў апошняю сусьветную вайну. Даведаўся з той публікацыі тры цікавыя рэчы пра былога камандзіра Добраахвотнай Беларускай Дывізіі: 1) што ў верасні 1939 году ён змагаўся ў абароне Варшавы на чале ім жа сфармаванага добраахвотнага атраду абароны сталіцы, 2) што пад акупацыяй належаў са сваімі беларускімі падначаленымі да ўсяпольскага падпольнага супраціўленьня, 3) што ў студзені 1943 году на Саксонскай Высьпе ў Варшаве падчас нямецкага налёту на канспірацыйную кватэру падпольнай беларускай арганізацыі, быў расстраляны гітлераўцамі.

Цікава, ці ўдзельнічаў капітан Карпюк з сынам Алесем у апошніх баях свайго атамана?

Аборы, травень 1979 г.

Marian Brandys, Strażnik Królewskiego Grobu. — Iskry: Warszawa, 1984.

Пераклад з польскай Алесі Сёмухі